

Житомирській області - 75 років:

*етапи розвитку,
видатні постаті і події*

Г. Л. МАХОРИН

**Житомирській
області -
75 років:**

*стали розширку,
видатні постаті і події*

ЖИТОМИР "ПІДВОСІС" 2013

К-30-174

Випускано на замовлення департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Житомирської обласної державної адміністрації у рамках Програми публічного відкритості в діяльності Житомирської обласної державної адміністрації, Житомирської обласної ради та розвитку інформаційної сфери області на 2013–2015 роки, затвердженої рішенням Житомирської обласної ради від 20.12.2012 року № 783 в частині закупівлі спеціально визначеної літератури відкритою метою.

Автор висловлює щиро вдячність спеціальному консультантові держави Житомирської області, а також Житомирській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. О. Дашкевича за допоможення співпрацю і допомогу.

Рецензенти:

О. Г. Сушицька, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, політології та психології Житомирського національного агросекторного університету;

В. П. Юрчук, доктор педагогічних наук, професор Національного Університету України «КПЕ».

Масарін Г. Л.

М 36 Житомирській області – 75 років: етапи розвитку, важливі події і події. – Житомир: "Палісма", 2013. – 136 с. + вкл.

ISBN 978-966-655-706-6

У книзі на основі багатьох джерел, докладно статистичними даними розкрито розвиток Житомирської області у різні історичні періоди. Висхідні етапи має персоналізований характер, у який входить понад тисяч людей, які у ту чи іншу мить відзначали своїм десятиліттям і століттям. У книзі наведено багато рідкісних фотографій, які ілюструють різноманітне життя населення Житомирської області протягом її 75-річної історії. Висхідна армія наших учнів, студентів, улюблених, рідня, яка піднялася історична рідня краю.

П. 52.9140

ISSN 63.3(4) Укр – 4 (Кат) 62
УДК 64(477.42).1937-2015

ISBN 978-966-655-706-6

Житомирська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеси Дашкевич

Житомир, 2013

ПЕРЕДМОВА

Житомирська область – дивовижний і унікальний край. Країнами і загальнолюдським став після академіка О. Ферсмана «Житомирщина – це Урал в мініаторі» – так він характеризував мінеральні багатства нашої землі. І дійсно, тут є багаті поклади коштовних і напівкоштовних каменів, найкращі види граніту і мармуру, з яких зроблено сотні пам’ятоків у Києві, Москві, самому Житомирі, ними облицьовано тисячі будівель. Тільки на Житомирщині є розвідані поклади профілітового сланцю – матеріалу, який витримує надзвичайно високі температури; тільки тут – найбільші запаси титанової руди (іліменіту), яка використовується у виробництві космічної техніки. У місцевій частині області – родовища анконовської глини, саме тому Житомирщина славиться своїми фарфоро-фаянсовими виробами, які традиційно є предметами експорту до багатьох країн світу. Наявність значних запасів анконовського піску дозволила намітити тут виробництво лабораторного скла для всієї України і ближнього зарубіжжя.

Багатою є флора і фауна Житомирщини. Тільки тут збереглися рідкісні рослини «Ламія понтикома». Область займає друге місце в Україні за площею лісів. У лісах водяться багато гриби і гризачі, їхня популяція відновлюється і розширюється.

На території Житомирщини багато дів природи. Найбільш відоме – Кам’яне село в Олевському районі. Також до унікальних витворів природи належать каньйон у руслі річки Тетерів, її дніщові скелі, Окруцько-Савчанський яр.

Але найбільшою цінністю краю є його люди, які своєю працею здійснюють економічний потенціал області, своїми досягненнями прославляють край в Україні та світі. Багато з них, народившись на Житомирщині, реалізували свої здібності за межами батьківської землі. Але земляки їх пам’ятають і пишуться ними. Житомер є батьківщиною Сергія Павловича Карольова, завдяки якому відбувся політ у космос першого у світі космонавта Ю. О. Гагаріна.

У галузі ядерної фізики найавторитетнішим ученим був уродженець Житомира Володимир Векслер. 1947 р. під його керівництвом створено перший в СРСР синхрофазотрон. В. Векслер 1948 р. був висунутий на здобуття Нобелівської премії. 1963 р. став лауреатом американської премії «Атом для миру». В знак визнання великого внеску В. Векслера у розвиток фізичної науки Російська академія наук 1994 р. заснувала наукову премію його імені.

Видатним математиком був Ігор Шафаревич, член-кореспондент Академії наук СРСР.

Серед видатних представників історичної науки – Олег Олексюк, Вадим Щербаківський. З-поміж талановитих мовознавців і перекладачів помітне місце належить Борису Телу (справжнє прізвище – Микола Комарівський), автору найкращих перекладів «Іліади» та «Одісеї» Гомера, інших творів античних поетів.

Видатними постатями сучасності, відомими і за межами України, є Дмитро Сльосман (унікальність є те, що він захистив три докторські дисертації з філософії, релігієзнавства і мистецтвознавства), Маріяна Полоник (його монографія «Нариси з історії української культури» відзначена премією ім. Т. Шевченка), Вадим Стурбатівський, лекторка енциклопедичних знань, одні з найкращих викладачів.

Серед митців світового рівня, які народилися на Житомирщині, – піаніст Святослав Ріхтер, композитор Борис Лятошинський, співак, соліст Метрополітен-опера у Нью-Йорку Олександр Кірквіс.

Це лише ті, хто провнив свій талант у другій половині XX століття. Проте Житомирщина славно визначилася іменами попередніх десятиліть і століть. Мешканцям області є чим пишатися, а разом з тим – призмковувати славу рідного краю своєю працею, своїми досягненнями.

I. ЖИТОМИРЩИНА У 1937 – 1941 РОКАХ

В умовах все зростаючого впливу агресивної політики сталінської Німеччини радянське керівництво розуміло і передбачало спрямування цієї агресії найближчим часом і на СРСР. Тому це спонукало зміцнювати військову могутність, основою якої було завжди промисловість. На її подальший розвиток спрямовувалася основна частина бюджетних коштів. Лиска промисловість залишалася слабо розвинутою, через це існував гострий дефіцит товарів широкого вжитку (одягу, взуття, тканин) і повсякденного попиту (м'яса, сірників, папу). Ці товари у сільській місцевості продавали під час посівної або збору врожаю – першочергове право придбання їх мали ті, хто виробляв більшу кількість трудоднів. Сталюючи колгоспи було важким, адже держава платила обов'язковим планів злібододаті виключало з господарств майже увесь урожай як «твердий» закупівельними цінами, дуже низькими, які не компенсували навіть витрати на виробництво продукції. Тому завдяк Сталіну зробили колгоспи і колгоспників багатими, при такому підході слова невідповідності. Низькі державні закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію і високі ціни на промислові товари призвели до виникнення «ножиці ціни» – це був один спосіб перекручування коштів на користь промисловості.

Сталінська робітниця хоча й було дещо кращим, однак теж – воюючи. 10 грудня 1938 р. запроваджено обов'язковий трудовий книжечки. З черня 1939 року трудово законодавство стало значно жорсткішим: за запізнення до 15 хвилин – адміністративна відповідальність (звільнення), за прогул – кримінальна відповідальність. Було скасовано внодній – тепер існував 7-денний робочий тиждень, а робочий день подовжено до 10 годин.

Під впливом загроз зовнішньої агресії активнішою стала діяльність спецорганів з винищування «ворогів народу». Особливого розмаху вона набула у період з черня 1937 по листопад 1938 р. У цей період заарештовано і засуджено 1,36 млн осіб, з них до розстрілу – 684,2 тисячі (мільйон в СРСР). Якщо розглядати окремо Житомирську область, то тут у цей піковий період репресій заарештовано 20068 мешканців області, з яких до вихідної міри покарання засуджено 10076 осіб.

У серпні 1939 р. видано новий закон про обов'язкову військо-

ву службу, термін служби і час перебування у запасі подовжено. У школах запроваджено військову підготовку, починаючи з першого класу. У суспільстві культивується націоналістичський дух. Відчувалося, що країна готується до можливого воєнного дій. Література та мистецтво також змалювали велику цю пастроїв і служили засобом ідеологічного та воєнно-патріотичного виховання.

До вересня 1937 року територія суцільної Житомирщини належала більшою частиною (29 районів і Житомир) до складу Київської області і меншою (4 райони і Бердичів) – до складу Вінницької. У своєму чергу райони були об'єднані в округи – для прикладу, Коростенському (9 районів) і Новоград-Волинському (6 районів), Житомирському (7 районів). Однак формування системи округів, яке розпочалося 1938 року, так і не завершилося. 22 вересня 1937 року ЦВК СРСР видав постанову «Про поділ Київської області на Харківську і Полтавську, Київську – на Київську і Житомирську, Волинську – на Вінницьку і Кам'янець-Подільську, ...». Тоді до складу Житомирської області відділено з колишньої Київської міста Житомир, Коростина і Новоград-Волинський і такі райони: Андрушівський, Вазарський, Варшавський, Брусилівський, Волдарська-Волинський, Вирійшанський, Городищенський, Ємільчинський, Коринський, Коростенський, Коростнатівський, Луцький, Малинський, Маршківський, Народицький, Овруцький, Олевський, Попільнянський, Потіївський, Радомисльський, Ружинський, Слободанський, Троянівський, Червоноармійський, Чернівецький і Чортківський, а з Вінницької – міста Бердичів і чотири райони: Дзержинський, Ахцарський, Чуднівський, Ягупільський.

20 жовтня 1938 року Президія Верховної Ради УРСР видав Указ «Про зміни і поділення меж міст і сілниц міського типу по Житомирській області». Згідно цього Указу розширювалися межі міст Бердичева, Коростина, Радомисля і сілниц міського типу – Волдарська-Волинського, Дзержинська, Олевська, Чернілова, Чуднова. Також надано статус сілниц міського типу Андрушівці, Бердичівці, Биківці, Білії Криниці, Бронницькій Гурі, Городищі, Гринківцям, Маршківську, Кам'яному Броду, Коринну, Першотравенську, Попільні, Червоному, Чортківчям.

Згідно Указу Президії Верховної Ради УРСР від 14 травня 1939 р. утворювалися Житомирський і Шортківський райони, а відповідно до Указу від 28 червня 1939 р. утворювався Бердичівський район. З 28 жовтня 1940 р. почав існувати ще Коростенський район.

Партійне і державне керівництво області діяло в 1937-1938 роках – перший секретар Житомирського обкому КП(б)У Максимос Микола Антонович і голова Житомирського обласвиконкому Файбишин Олександр Миколайович. Для того часу характерним явищем була часта зміна керівників, особливо на районному і обласному рівнях. Тому вже у лютому 1938 р. на посаді першого секретаря Житомирського обкому КП(б)У бачимо вже Діденка Максима Алевксійовича, а головою Житомирського обласвиконкому нездовго – Пиртєва Володимира Михайловича. До цього Перов В.М. очолював Городищенський район КП(б)У. З 1938 р. по січень 1940 р. він очолював також оргбіро Президії Верховної Ради УРСР по Житомирській області. 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 лютого Перов В.М. нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

З березня по серпень 1939 р. першим секретарем Житомирського обкому КП(б)У був Гречуха Михайло Сергійович, пізніше – видатий радянський партійний діяч, член Політбюро, голова Президії Верховної Ради УРСР (з серпня 1939 по січень 1954 р.), заступник Голови Ради Міністрів УРСР (з 1954 по 1961 р.). Після Гречухи М.С. очолював Житомирський обком КП(б)У із серпня 1939 р. до початку липня 1941 р. Сирот'яківос Михайло Олексійович.

Кількість і структуру населення Житомирської області подає загальний перепис населення в СРСР, проведений станом на 17 січня 1939 року. Всього на території Житомирщини проживало 1 мільйон 701 тисяча 500 осіб. З них сільські мешканці становили 80% (1354,7 тис. осіб), а міські, відповідно, – 20% (346,8 тис. осіб). Зокрема, у Житомирі 195 тис., Бердичеві – 62 тис., Коростені – 31 тис., Новограді-Волинському – 24 тис. мешканців. Демографічні процеси наприкінці 1930-х років відзначалися позитивними тенденціями – переважанням кількості народжених над кількістю померлих (природний приріст становив 17,3 особи на 1000 жителів області). І це незважаючи на високий показник смертності, особливо дитячої – 13,4 на 1 тис. жителів, показник народжуваності становив 30,7 на 1 тис. жителів.

Розвиток народного господарства характеризувався такими показниками: станом на початок 1938 року в Житомирській області діяло 392 підприємства, з них 22 були кооперативні і 87 – республіканського підпорядкування. На підприєм-

ствах Житомирщини працювало 54 тисячі робітників. Протягом 1940 року в області було введено в експлуатацію ще 58 підприємств. З них: з видобутку торфу – 11, райлармакобинатів – 12, обслуговуючих і металоремонтних майстерень – 22, з виробництва будівельних матеріалів – 7, підприємств легкої промисловості – 6. Серед нововідкритих підприємств: Житомирська дерев'яна фабрика і Омелянівський дробильно-песний завод, Овруцьке торфопідприємство. На початок 1941 року на Житомирщині діяло всього 443 промислових підприємств. Найбільше сконцентровано була промисловість у містах – Житомирі, Бердичеві, Коростені, Коростиншеві, Новограді-Волинському.

За 1940-ий рік в області видобуто 411 тонн торфу, вироблено понад 27 мільйонів штук цегли, 1515 тис. куб. метрів цегляних матеріалів, 65,7 тис. тонн цукру-сікору, 184 тис.т. борошна, 133 тис.т. хлібофукачних виробів, 1467 тис. погонних метрів бавовняних тканин, 6,5 млн. пар патентовано-шкарпеткових виробів, 449 тис. пар шкарпеток шуги.

Ще з 1938 року почав набувати поширення сталінський рух. Серед перших сталіністів був слюсар Коростенської вагонної дільниці І. Сивко, формувальник Коростенського фарфорового заводу В. Оверчук, робітник Дзвінського фарфорового заводу М. Агеев та багато інших, які намагалися підтягнутися до передовиків виробництва. Наприкінці другої п'ятирічки на деяких підприємствах Житомира, Бердичева, Коростеня, Новограда-Волинського робітничо-сталінівці становили вже близько 50% колективу.

Незважаючи на приклади ударної праці, залишалася неподоланою проблема дефіциту товарів повсякденного вжитку. Областна газета «Червоне Полісся» у номері за 30 грудня 1939 року опублікувала випадок, який віддзеркалював загальне явище. Про це розповідалось у замітці «Крамниціо перетворено в закритий розподільник»:

«У Паромівському ССТ (голова т. Брагінський) у крамниці часто не було печеного хліба й інших необхідних товарів. Брагінський та продавець Айторів не турбуються про те, щоб задовольнити вимоги населення. Вони перетворили крамницю в закритий розподільник. Нещодавно прибуло шуги та галосі, але в крамниці жодної пари не було продано, їх розподіляли при закритих дверях родичам та знайомим Брагінського і Айторіва».

1940 року мережа підприємств роздрівної торгівлі в цій області складалася з 2911 магазинів і 784 палаток. Мережа підприємств громадського харчування включала 506 закладів, з них 272 їдальні, ресторани і чайні та 233 буфети і закусочні. Нарізані викладали санітарний стан закладів, біліе меню, малакваліфікований персонал. Загалом у сфері торгівлі, заготівлі та матеріально-технічному постачанні було задіяно 16900 осіб, а у закладах громадського харчування – 3400 осіб.

Словом індекс палурей; у промисловості працювало, станом на 1940 рік, 49,2 тис. осіб, у будівництві – 5,7 тис., на залізничному транспорті – 6,7 тис., а на автомобільному – 8,2 тис., заводиці налічувалося 3,5 тис., а працівників органів державного і господарського управління – 12,4 тис. Тобто частка чиновників із загальної кількості робітників і службовців 170,5 тис. становила тільки 7%.

Значна частина привадиного населення трудилася у сільському господарстві. Зокрема, у радгоспах і підсобних сільськогосподарських підприємствах – 8,5 тис. осіб, працівників машинно-тракторних станцій налічувалося 6,2 тис. Загалом у сільському господарстві працювало 14% від усього числа робітників та службовців, зайнятих в різних галузях народного господарства.

Число радгоспів, машинно-тракторних станцій та колгоспів (на кінець року)

	1940 рік
Число радгоспів, всіх систем в тому числі:	17
- колгоспів	7
- радгоспів	7
Число машинно-тракторних станцій	18
Число всіх колгоспів	1946

Станом на кінець 1940 року в сільському господарстві діяли 1941 колгоспи, 16 радгоспів, 59 МТС. Останні надавали допомогу колгоспам і радгоспам технікою. На той час МТС було дооряджено 3660 тракторів, 1849 комбайнів, 850 комбайнів та іншу техніку.

В 1940 році вся посівна площа колгоспів і радгоспів становила 1088,3 тис. га. З них під зерновими культурами було 768,5 тис. га (зокрема, під житою озимим – 243,9 тис. га, пшеницею озимим – 119,7 тис. га, вчуженням яри – 99,5 тис. га, нісими – 143,3 тис. га, гречкою – 79 тис. га, цукровою буряками – 36,4 тис. га,

Загальна посівна площа колегостів (тис. га)

	1940 рік
Вся посівна площа	1088,2
Всі зернові культури	768,5
в тому числі:	
- озимої пшени	243,9
- озимої пшениця	129,7
- ячміню ярості	79,5
- овес	143,3
- культурна (на зерно)	8,0
- гречка	73,0
- просо	23,6
- лещини (на зерно)	8,4
Товарної культури	187,6

Посівна площа колегостів по районах області (тис. га)

Назва району	1940 рік	Назва району	1940 рік
По області	1088,2	Львівський	66,4
Андрушівський	45,6	Млинівський	23,5
Батурський	27,4	Народичинський	24,2
Бердичівський	28,6	Новгород-Сіверський	27,2
Березівський	28,5	Острозький	26,5
Бершівський	25,6	Слободський	28,8
Брусилавський	37,2	Підволочиський	27,8
Володарсько-Волинський	66,3	Поліський	26,8
Ворзничинський	22,3	Радомисльський	27,8
Городищенський	12,1	Ружинський	41,8
Дзвинківський	23,2	Семинський	23,7
Довбишський	18,3	Троїцький	23,3
Євпаторійський	32,9	Чортківський	24,1
Житомирський	28,4	Червоноармійський	28,8
Корніївський	26,9	Черкаський	42,6
Коростівський	48,2	Чуднівський	20,7
Коростівський	24,2	Яришівський	22,9
Луцький	18,8	Звенизький	22,1

львом-догупцем – 58,3 тис. га, картоплею – 55,8 тис. га). Вказаного року середня врожайність сільськогосподарських культур становила: озимої пшениці 0 12,5 цнт. з одного гектара, озимої жита – 8,4 цнт./га, ячміню ярості – 10,9 цнт./га, гречки – 4,7 цнт./га, цукрового буряка – 101 цнт./га, льону догупця (волокна) – 1,4 цнт./га, картоплі – 117 цнт./га.

Проте у деяких колективних господарствах урожайність була значно вищою. Так, 1938 року ланкова колгоспу ім. Е. Тельмана Ємільчинського району Олена Баранівська добилася високої урожайності льону-довгунця – по 21,75 цнт. льноволокна з гектара. А 1939 року Єфросиня Саух з колгоспу ім. Петровського, теж Ємільчинського району, збрала по 29,35 цнт. льноволокна. Славилася трудовими досягненнями і льонярка Т.В. Дубок з Народицького району, яку обрали депутатом Верховної Ради УРСР. Серед відмінних трудівниць – і Н.Г. Зелена з колгоспу ім. 1 Травня Черніобільського району, яка перевершила досягнення Є.А. Саух – її ланка в 1940 р. збрала по 33,09 цнт. льноволокна з гектара. Цього ж року ланка М.С. Худолій (колгосп ім. Петровського Радоминського району) виростила по 1385 цнт. картоплі на гектарі, встановивши на той час світовий рекорд. Бураківиця ланка М.А. Маршун (Державинський район) в 1940 році збрала по 730 цнт. цукрових буряків з гектара. Бригадир колгоспу ім. XVIII парт'їзду (Житомирський район) М.А. Нестерчук в 1940 році збрала по 5,3 цнт. м'яса з гектара при середній урожайності по області 4 цнт./га. Ці імена знали люди усього СРСР, про них писали газети країни.

Проте відмінно характерне явище на важких польових роботах, де застосовувалося виключно ручна праця, бачимо переважно жінок. Чоловіки працювали трактористами, обліковцями, завідували складами і т.д. Городні бригади, буряківниці, м'ясницькі та інші ланки – суцільно жіночі. Серед доярок, доглядальниць великої рогатої худоби, свиней і курей теж майже виключно були жінки.

Розвиток тваринництва в області характеризується такими показниками. Станом на кінець 1940 року у всіх категоріях господарств Житомирщини налічувалося: 566,5 тис. голів великої рогатої худоби (у тому числі 331 тис. корів); 467,5 тис. свиней (зокрема 78,9 тис. свиноматок); 180,7 тис. овець (у т.ч. 113 тис. вівцематок); 235,8 тис. коней.

Якщо порівнювати ці дані показниками колгоспів і радгоспів, то можна вивести, що наприкінці 1940 року вони мали: 220 тис. голів великої рогатої худоби (зокрема 64,1 тис. корів), 161 тис. свиней (у т.ч. 43,9 свиноматок), 145,8 тис. овець (зокрема, 88,3 тис. вівцематок), 136,6 тис. коней. Подальше становлення тваринництва салузі ілюструють нижче подані таблиці.

Поголів'я продуктивної худоби в колгоспах

1. Велика рогата худоба (тис. голів)

Назва району	На 1 січня 1941 року	Назва району	На 1 січня 1941 року
По області	214,7	Львівський	5,0
Андрушівський	5,7	Малинський	7,3
Валерійський	7,2	Народичинський	6,5
Варшавський	8,3	Нікоград-Волинський	7,6
Варшавський	6,9	Острозький	8,4
Ворзятинський	8,4	Славський	7,4
Врушівський	4,9	Поліський	5,2
Володарка-Волинський	8,7	Поліський	8,7
Ворзятинський	4,0	Радомисльський	8,6
Горинський	4,0	Ружинський	4,7
Дарожинський	3,4	Семинський	7,4
Добрянський	4,4	Троїцький	3,6
Євачинський	10,0	Червоноградський	6,7
Житомирський	6,3	Червоноградський	6,3
Коростівський	7,4	Червоноградський	7,0
Коростівський	4,1	Чуднівський	3,4
Коростівський	6,3	Звенигородський	3,9
Львівський	8,3	Звенигородський	8,9

2. Кількість тварин у колгоспних господарствах (тис. голів)

Назва району	На 1 січня 1941 року	Назва району	На 1 січня 1941 року
По області	81,0	Львівський	1,3
Андрушівський	1,8	Малинський	2,2
Валерійський	2,3	Народичинський	1,8
Варшавський	2,0	Нікоград-Волинський	2,3
Варшавський	2,0	Острозький	2,7
Ворзятинський	1,3	Славський	1,8
Врушівський	1,3	Поліський	1,3
Володарка-Волинський	2,9	Поліський	1,7
Ворзятинський	8,7	Радомисльський	1,8
Горинський	1,3	Ружинський	1,3
Дарожинський	1,4	Семинський	1,8
Добрянський	1,3	Троїцький	0,8
Євачинський	3,0	Червоноградський	2,1
Житомирський	1,8	Червоноградський	1,8
Коростівський	1,0	Червоноградський	2,3
Коростівський	2,3	Чуднівський	1,4
Коростівський	1,6	Звенигородський	1,8
Львівський	1,5	Звенигородський	2,0

3. Класіфікація сільгосп у господарствах господарств (млн. долів)

Назва району	На 1 січня 1981 року	Назва району	На 1 січня 1981 року
Во-області	184,7	Львівський	6,2
Андрушівський	3,9	Млинівський	4,4
Білозирський	3,5	Народичівський	2,7
Бердичівський	4,0	Новгород-Волинський	5,8
Березівський	4,0	Острозький	4,7
Бориспільський	3,8	Поліський	2,1
Брусилівський	6,0	Поліський	3,2
Волинський	6,3	Поліський	3,2
Варшавський	3,3	Радомисльський	4,4
Городищенський	2,0	Ружинський	5,1
Дарницький	5,3	Славутський	2,7
Дубнянський	3,8	Трипільський	4,8
Ємільчинський	3,7	Чортківський	4,1
Житомирський	6,0	Червоноармійський	3,3
Коростівський	3,6	Чернівецький	6,6
Коростівський	4,3	Чуднівський	6,4
Коростівський	4,7	Шаргородський	5,1
Львівський	2,8	Яреський	4,3

4. Класіфікація сільгосп у господарствах господарств (млн. долів)

Назва району	На 1 січня 1981 року	Назва району	На 1 січня 1981 року
Во-області	125,2	Львівський	6,0
Андрушівський	4,5	Млинівський	4,4
Білозирський	3,4	Народичівський	2,3
Бердичівський	3,4	Новгород-Волинський	4,0
Березівський	4,3	Острозький	6,3
Бориспільський	4,8	Славутський	6,6
Брусилівський	6,6	Поліський	4,0
Волинський	4,8	Поліський	3,4
Варшавський	1,4	Радомисльський	3,0
Городищенський	2,7	Ружинський	2,4
Дарницький	6,2	Славутський	3,6
Дубнянський	3,8	Трипільський	3,3
Ємільчинський	3,8	Чортківський	2,7
Житомирський	4,7	Червоноармійський	3,6
Коростівський	3,8	Чернівецький	3,5
Коростівський	3,8	Чуднівський	4,6
Коростівський	3,5	Шаргородський	4,0
Львівський	3,1	Яреський	6,3

Як бачимо, більше корів, свиней було в особистих господарствах. Про стан одного з краєвих колективних господарств області розповідалось у статті «Кандидати на Всесоюзну сільськогосподарську виставку» в газеті «Червоне Полісся» від 3 жовтня 1938 р.:

«В центрі м. Ружина, де колись був маєток поміщика Золотницького, розташовувався колгосп "Новий Мир". В колгоспі тепер 1445 гектарів. Як один з краєвих в області колгосп "Новий Мир" затверджений Наркомземом СРСР як наслідативний.

Багатства в колгоспі – не перебільшити. Є племінна ферма великої колонійської породи рогатої скоту, птицеферма. В колгоспі є 116 шт. свиней, в тім числі 63 свиноматок, пасіка – з 250 вуликів, 100 гектарів козачого саду.

В артілі вирости нові люди – сталеві. Це ланьки Т. Войтко, П. Ковчушко, У. Купца, У. Савсар, П. Ситович, телятник А. Качківська.

В минулому році колгоспники одержали на трудодень по 3,220 кг хліба і грінки по 1,72 коп. В цьому році передбачається видати хліба на трудодень по 7 кг і по 3 крб. грінки.

Варіант за прямої участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці, колгосп доміє у 1938 році великою успіхів у підвищенні врожайності зернових культур. Так, жито на площі 119 га одержало по 19 центнерів з гектара, пшениці з 173 га – по 16 центнерів, являно з 80 га – по 19 центнерів, віса з 110 га – по 16 центнерів...

За перше півріччя 1938 року становили доярки добились успіху з кожної корови по 1500 літрів молока. 19 колгоспників свиноматок за січень дали 207 порослят, що становить 11 порослят на кожну свиноматку.

Партія і уряд поклали на колгосп "Новий Мир" відповідальне завдання – вивести сортове насіння зернових та зерно-бобових культур для колгоспів Ружинського та Ворзельського районів.

В 1937 році Житомирська область одержала 166 заяв на участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці по тваринництву. Відібрано 17 тваринницьких ферм і 17 передовиків тваринництва. Червоноармійський район за показниками 1938 р. представить 3 птицеферми, 2 свиноферми і одну ферму ВРХ, 10 пасік. Зокрема, колгосп ім. Сталіна Мартинівської сілради від кожної бджолосім'ї одержав по 54 кг меду.

Відбувалися виставки досягнень сільського господарства також в обласному і районних центрах. Краєвих нагороджували – інго-

роди були у натуральній формі, грошові премії не практикувалися. У день проведення виставки грали духові оркестри, працювали буфети, відчувалася святковий настрій.

Незважаючи на важку працю і життєві труднощі, населення любило пієнку, театр. У кожному великому селі діяли співоочий і драматичний гуртки, шеріако існував хор. Загалом в області налічувалося 1020 сільських і колгоспних клубів. Як відмічалося у книці М.К. Ладуретна «Оповідання Полісся», «кращі самодіяльні колективи області – хор і жіночий ансамбль села Новокиївця Коростнянського району у дві патрістическої епопеї (листопада-грудень 1938 р.) виступали з концертном по радіостанції ім. Комітету для участників дрейфуючої станції "Північний полюс-1"».

У багатьох сільських клубах аматорські драматичні театри ставили вистави, виступали у сусідніх селах. Загалом на Житомирщині існували 262 струнних і 178 духових оркестрів, 183 хорів і 498 драматичних кружоків. У Житомирі діяли драматичний театр ім. Щорса (тепер академічний театр ім. Кочерги), 2-й обласний робітничо-колгоспний театр, державний обласний театр російської драми. Величезною подією 1938 року стала прем'єра п'єси Ю. Домга-Михайлика «Щорс» Житомирського драматичного театру ім. Щорса. Спочатку її побачили київські глядачі під час гастролей нашого театру у серпні-вересні 1938 р. Житомирські глядачі побачили її на початку жовтня. Про підготовку прем'єри писала обласна газета «Червоний Полісся»: «1 жовтня починається постановкою п'єси Ю. Домга «Щорс», яку знову побачать глядачі Житомира. В п'єсі приймає участь весь колектив акторів. Роль Щорса виконує артист Перащенко, роль батька Божовка – артист Кляниченко. На виставу до Житомира буде запрошено дружину, матір і брата Михайла Щорса. Театр, який носить ім'я легендарного героя, перший в Радянському Союзі виконав велику виставу народів товарища Сталіна про відображення в мистецтві "українського Чапаєва – М. Щорса". Осередом варто доповнити, що у цій виставі брали участь актори театру А.К. Броньська, Б.Ю. Бєсман, П. Ковалівський, Т. Морозова, О.С. Утін, А.І. Рокитнянський, М.Я. Хмара. Декорації виконали художники М. Духновський, А. Міхальков».

У згаданій вище статті, окрім того, розповідається: «В репертуарі театру також була п'єса відомого українського драматурга О. Корнійчука "Вогонь Хмільницький". Ця п'єса,

яку поєднують до постановки тієї ж лінійної вистави театру Гадяцького Союзу, буде поставлено під час зимового сезону в Житомирі. Над роллю Богдана Хмельницького працює артист Клепаченко. Житомирський театр відзначає в цьому році 10-річчя з дня свого існування. Театр включають до плану гастролей у Москві».

Великою популярністю у той час користувалося кіно. У Житомирі щодня могли відвідати 2-ге і 12-те звукове Держкіно, дитячий звуковий кінотеатр. В інших містах та містечках області також були стаціонарні кінотеатри. Станом на 1938 рік в області діяло 11 кінотеатрів, 68 звукових і понад 160 «німого» кіноустановок. Щодням тоді пропонувалося фільми «Волга-Волга», «Дружба із табором», «Партбилет», «Дума про вождя Голому», «Обов'язково в усіх місцях кінотеатрату був показ фільму «Ленин в Октобрі».

Як кіномистецтво, так і газети, радіомовлення стали засобом ідеологічної пропаганди й агітації. Головною газетою Житомирщини було «Червоні Польща»; керував її редакційним колективом Дмитро Рослячок. Станом на початок 1938 р. в області діяло 38 радіоуздів і 26 тисяч радіоточок. З 1 січня 1938 р. почав свою роботу обласний радіокомітет.

Позитивні зміни відзначалися і у розвитку освіти. Зокрема, у розширенні мережі шкіл. Так, коли станом на 1927/1928 навчальний рік в області діяло 1360 шкіл, то у 1940/1941 н.р. – 1478. Зростаючи відбулося за рахунок появи нових 7-річних і 10-річних шкіл. Відповідно збільшувалася кількість учителів за певний період з 2716 до 12298, а також учнів – з 137,3 тис. осіб до 298,2 тис.

Разом з тим, обласне керівництво відмічало, що є потреба у ще більшій кількості учителів. Тому Житомирський обласний відділ народної освіти організував з 25 жовтня 1938 року 16-місячні курси з підготовки вчителів для середніх і неповних середніх шкіл. На навчання було прийнято понад 500 осіб. Курси потували викладачів української і російської мов, фізики, математики та історії. Для того, щоб стати слухачем курсів і в подальшому викладати у 5-7 класах, потрібно було мати середню освіту, а для тих, хто планував передавати знання учням 8-10 класів, обов'язково умова – мати за плечима 2-3 курси інституту або вищу освіту іншого фаху. Слухачі курсів забезпечувалися куртовою і стипендією. 1939 року обласний відділ народної освіти організував уже різні педагогічні курси.

Для потреб освіти існував обласний інститут підвищення кваліфікації вчителів. Спочатку це був обласний педагогікет, відкритий у жовтні 1937 року. 1939 року він одержав статус інституту. Першим його директором став Слюсар О.Я. Значення цієї педагогічної установи у той час було надзвичайно великим. Адже тільки 10% учителів мали вищу освіту, багато – без спеціальної освіти, а мали тільки базовий або суверний фах.

Після школи випускники могли продовжити навчання у технікумах або інститутах. Станом на 1940/1941 навчальний рік на Житомирщині функціонувало 4 вищі навчальні заклади, в яких здобували освіту 5993 студентів, а також 25 технікумів та інших середніх спеціальних навчальних закладів, у яких одержували фах 9166 учнів.

На учителів шкіл і викладачів технікумів та інститутів покладалася обов'язок ідеологічного виховання молоді. Формувався культ особи Сталіна, подірення набула турбота з включення життя та діяльності «вождя народів» і його «Короткого курсу історії ВКП(б)». У другій половині 1930-х років розгортається нова хвиля антирелігійної агітації і пропаганди. До її здійснення залучають учителів і партійців. У кожній школі має діяти гурток безбожників, членів яких звільняли вчителі на «реалістично-несвідомо» батьків. У грудні 1938 року в Житомирі відбувся обласний нарада активу Спілки воєнкомів безбожників. На той час в області існувало 293 організації СББ, членами яких були 6038 осіб. Відзначалася невдоволення робота районних рад і оргбюро стосовно розширення членства. Зокрема, констатувалося, що «в області, райради і оргбюро не працюють, особливо це стосується міст Житомира, Коростеня, Новограда-Волинського, Радомисля й інших. Невідомо чи взагалі існують оргбюро СББ в Чуднівському, Червоноармійському, Андрушівському, Володарськ-Волинському, Івораїнівському і Городицькому районах». На противагу наводився приклад, що «в Народницькому районі (фільма райради Гуренко) залучено до сім'яської організації СББ 1130 чол., утворено 28 нових організацій». Як бачимо, люди ще міцно трималися Церкви і Віри. Влада боролася проти Церкви, тому що церква в ній ідеологічного супротивника, який засуджував антигуманні методи радянської політики. Церква проповідувала милосердя, любов до ближнього, взаємопрощення. А в цей час, у 1937-1938 рр., радянська влада проводила масові репресії. Можна прозрозуміти, що влада відчувала ймовірність «воро-

сів народу» в умовах нового загострення зовнішньополітичної ситуації і загрози війни, але виправдати такі дії – неможливо.

Про те, що ситуація була дійсно загрозливою, свідчать документи внутрішнього обігу під грифом «цілком таємно», повідомлення зарубіжної преси. Тому справі воєнної підготовки приділялася велика увага. 7 жовтня 1937 року було створено Житомирську обласну раду Товариства сприяння обороні і авіаційну (ТСОАвіаційну). Протягом листопада-грудня 1937 р. створюються районні організації. Незважаючи на те, що ця структура виконувала в основному завдання зміцнення обороноздатності країни, 1938 року все керівництво обласної і районної рад ТСОАвіаційну (загалом 61 особа) було репресовано, частину заслужено до розстрілу.

Станом на середину 1939 року на Житомирщині діяли 176 бат. оборони, 47 військових об'єктів, 88 курців військової пропаганди. Було розгорнуто агітацію серед молоді щодо необхідності створення танкових вз'язків. В результаті 10 вз'язків створено на Житомирському моторно-ремонтному заводі. При Житомирській обласній раді ТСОАвіаційну почали діяти планерні школа і школа авіаційних спеціалістів. У деяких районах області також відкриваються планерні та авіаційні гуртки.

З 1939 року стало обов'язковим складання спортивних нормативів на право одержання нагрудного значка оборонного товариства. Серед молоді користувалися повагою ті, хто мав значок «Ворошиловський стрілок»; а також ті, хто здійснює стрибки з парашутом. Спортивні і воєнно-спортивні змагання були дуже популярними. Преса широко висвітлювала спортивне життя. Зокрема, у газеті «Червоні Поліська» за 27 вересня 1938 року читалося про результати обласних легкоатлетичних змагань. Цікаво порівняти тодішні спортивні рекорди із сучасними, а також дізнатися імена кращих спортсменів області того часу. Так, у бігу на дистанцію 100 метрів серед чоловіків переможу досягнув Корун із Житомира, показавши результат 11,4 секунди, а серед жінок – Смульська з результатом 13,3 сек. У стрибках в довжину з результатом 6,18 м переможцем став також Корун, а серед жінок – Смульська (її результат – 4,78 м). У киданні гранати перемогла житомирка Ганьба – 930,75 м). Вона ж святкувала перемогу і у штовханні ядра, показавши результат 8,03 м. А в киданні диска найкращим виявився спортсмен Марков із Бердичева, який метнув снаряд на відстань 31,01 м. У бігу на дистанцію 400 м переміг Лубус із Ко-

ростина (того результат – 56,9 сек.), в естафеті 4x100 м серед чоловіків перемогла команда із Коростеня, а серед жінок – житомирська команда.

Рухливий спосіб життя, популярність спортивних занять дозволяли зменшити ймовірність деяких захворювань, особливо у дітей і молоді, зокрема, які на початку ХХІ століття становлять проблему (сколіоз, короткозорість у дітей і т.д.). Разом з тим, роль медицини у будь-який час є великою. Скорочену здоров'я в області станом на кінець 1940 року забезпечували 808 лікарів, 3614 середніх медичних працівників. Для статистичного лікування в лікарнях області існувало 5047 ліжок. Загалом на Житомирщині функціонувало 76 лікарень, 216 амбулаторій, 24 поліклініки, 118 колективних поліклінічних будинків, 43 дитячі медконсультанти. Провідним закладом системи охорони здоров'я на Житомирщині, базово передового досвіду була тоді (і в подальші роки також) обласна хірургічна лікарня. Відомим уже на всю республіку саме її головний лікар Гербачевський О.Ф. Олександр Федорович, а також тодішній завідувач обласним відділом охорони здоров'я Філіп організували співпрацю з медичними закладами області задля поширення передового досвіду, консультативної допомоги.

Житомир наприкінці жовтня 1938 року став у центрі уваги прогресивних медиків того часу. У нашому обласному центрі з 29 по 30 жовтня у Будинку санітарної освіти проходила республіканська наукова конференція, в якій взяли участь близько 150 висококваліфікованих медпрацівників. Серед високочисельних доповідачів був директор Київського Інституту клінічної медицини Н.Д. Стражеско (якій його ім'я носить науково-дослідний інститут).

Обласна хірургічна лікарня однією з перших в Українській РСР відірвала окремі соціально-виробничі відділення, постійно оновлювалася медичне устаткування. Визначили заслуги Гербачевського О.Ф. З квітня 1941 р. йому присвоєно звання «Заслуженого лікаря РСР». Навіть його ім'я носить Житомирська обласна лікарня, яка продовжує славні традиції, започатковані Олександром Федоровичем Гербачевським.

Описуваний нами період увійшов в історію як час масового руйнувань. Апогеєм їх здійснення були 1937-1938 роки. Вони пройшлися в умовах наростання ймовірності воєнної загрози з боку нацистської Німеччини, з якою відносини стали дуже складними; вбачалася загроза і з боку інших західних

держав. Тому влада розгорнула кампанію виявлення дійсних і вірогідних «антирадянських елементів». До числа останніх пош-ли найбільшого відносити цілком лояльних людей. Для арешту достатньо було найменшої підозри в антирадянських настроях або доносу якогось недоброзачинливого. Репресій зазнали пред-ставники будь-якої сфери діяльності, але більшу питому части-ну становили люди з вищою освітою – вчителі, учасники, викла-дачі вищих і середніх навчальних закладів, технічні спеціалі-сти. У цей пік репресій арешту зазнали понад 700 лікарів, вели-ка кількість середнього медперсоналу й аптечних працівників; 120 викладачів інститутів і технікумів (з них 57 було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу), 1120 учителів і 14 завіду-ючих районними відділами освіти, 12 музейних працівників.

Було обкаболовано керівництво області: 22 вересня 1938 р. до вищої міри покарання засудили перший і другий секретарі Житомирського обкому КП(б)У М.А. Максимов і К.Ю. Юсов, голова Житомирського обласвиконкому С.М. Файбичук, керів-ник обласного лікувального управління І.А. Паламарчук. 30 ве-ресня цього ж року до розстрілу засуджено голову Житомир-ської обласної ради депутатів трудящих Я.П. Кузнецова, секре-таря Коростеньського окружного парткомітету І.Ф. Гузюка, сек-ретаря Баранівського РПК А.П. Дрого і секретаря Луцького РПК С.І. Зайцева, секретаря Новоград-Волинського міського комітету КП(б)У П.С. Сторога.

Секторгани фабрикували судові справи про контррево-люційні організації, до яких ніби-то входили по кілька деся-тків членів. Так, за період із березня 1937 року по серпень 1938 року, як звітував начальник УНКВС по Житомирській області Г. Ватків, вмерло 206 польських осіб, 18 німецьких штурмо-вих загонів, 4 чеські повстанські дружини і 26 українських по-встанських комітетів, які ніби-то верували 77 повстанськими за-гонами. Переважна більшість цих організацій була міфічною, створеною на папері інквізиціями задля ширшого охоплен-ня арештами людей і вироками цих надзвичайних заходів.

Хоча з листопада 1938 року зникла репресій спадок, одинок у квітні 1940 року відбувається нова. Вона була пов'язана з пе-ретинними наслідками радянсько-фінської війни, а саме – пе-ребуванням у фінському полоні. Згадаймо, що до листопада 1939 року у Житомирі дислокувалися 44 стрільцька дивізії. До її складу напередодні цієї «зимової війни» було мобілізовано багато представників чоловічого населення області. Але в січні

1940 р. ця дивізія потрапила в оточення. За перебування у фінському полоні 657 мешканців Житомирщини засуджено. З них 36 – до розстрілу, а решту – на різні терміни перебування у ВТТ (виправно-трудова табір). Під час відбування покарання з них ще померло 93 особи.

Наступна хвиля репресій відбувається у перші дні Великої Вітчизняної війни. Знову об'єктом арештів стає переважно інтелігенція, яку влада підозрювала у недостатній лояльності і в антирадянських настроях.

II. НАШ КРАЙ У ЧАСИ ВОЄННОГО ЛІХОЛІТТЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Радянська країна ще з 1935 року жила у тривожному передутті війни. Незважаючи на тодішні партнерські відносини з Німеччиною, радянське керівництво турбувалося наростання агресивних, загарбницьких настроїв з боку останньої. Німеччина та Італія 1936 року втрутилися в перебіг громадянської війни в Іспанії, підтримуючи генерала Франко. СРСР теж не залишився в стороні. В Іспанію були направлені радянські солдати і офіцери, які почали воювати у складі Інтернаціональних бригад на боці антифашистських сил 1937 року у складі Інтернаціональної бригади Івані Дембровського (до речі, уродженця Житомира) сформувалася рота Івані Тараса Шевченка, до якої входили тільки українці. У ході воєнних дій, найірогідніше (адже точної дати невідомо) в листопаді-березні 1938 року, загинув житомирянин М.А. Савійлович.

І хоча на території нашого області збройна боротьба не велася, але відтодішніх воєнних дій усе частіше долгав до мешканців Житомирщини. 1938 року уродженці нашого краю брали участь у відбитті японської агресії в районі озера Хасан, прикордонній території СРСР. За героїзм, виявлений у бою, 26 воїнів Червоної армії відзначені званням Героя Радянського Союзу. 98 – нагороджені орденом Леніна, 1982 – орденом Червоного Прапора (герої тих – уродженці села Сергіївка Ємільчинського району К.П. Воль, але, на жаль, помертві). Серед загиблих – ще три уродженці Житомирщини: О.Я. Бондарчук із с. Іванова Андрушівського району, М.Я. Вайцбург із с. Павлово Попільнянського району і М.Г. Горбик із с. Неданціва Ємільчинського району.

У серпні 1938 року, виконуючи умови договору про взаємну допомогу, СРСР направив свої війська у Монголію, яка стала об'єктом нападу з боку Японії. В ході воєнних подій на р. Халхін-Гол радянські війська втратили 6472 бійця, ще 1203 померли від ран, 2028 – пропали безвісти (очевидно, теж загинули). Серед тих, хто поляг у бою, виконуючи свій військовий обов'язок, 25 уродженців Житомирщини.

1 вересня 1939 року розпочалася Друга світова війна. Німеччина першою виступила проти Польщі і чекала, згідно таємних

домованостей, що СРСР також відключиться до розподілу території, як це передбачалося договором від 23 серпня 1939 року. Після довгого обмірковування Сталін 17 вересня теж спрямував радянські війська на Польщу. Це подалося як намагання узяти під свій захист західноукраїнське і західнобілоруське населення. 28 вересня 1939 року СРСР і Німеччина розділили між собою територію польської держави, уклавши договір «Про дружбу і кордони». В результаті Радянському Союзу відійшла півдня частина Польщі. Наша область перестала бути прикордонною, але межовий кордон тепер провадив значно західніше. Проте територіальні придбання Радянського Союзу дісталися великою ціною: планки призвання до війська уродженців Житомирщини, які загинули у вересневих боях 1939 року, налічувалися 177 осіб.

Наступна воєнна кампанія, розпочата Радянським Союзом у листопаді 1939 року проти Фінляндії, принесла ще більше втрат. Понад одна тисяча солдат і офіцерів – мешканців нашої області – загинули під час цієї «зимової» війни. Окрім величезних людських втрат (загалом близько 130 тис. осіб), СРСР задіяв і диктання міжнародного авторитету – за цей акт агресії СРСР було виключено з Ліги Націй (міжнародної організації, яка виконувала роль суцільної ООН).

22 червня 1941 року уже сам СРСР став об'єктом нападу – тепер з боку недавнього партнера, гітлерівської Німеччини. Уже у цей перший день Великої Вітчизняної війни Житомир зазнав бомбардування німецького літацтва. А невдовзі – й інші міста і місцевості нашої області.

В умовах, коли німецькі війська наступали, наближались до наших країв, організовувалася опозиція промислового обладнання. Одноразово велася боротьба проти ворожих диверсантів, парашутистів – з цією метою створено винищувальні батальйони. Проводилася мобілізація чоловічого населення призовного віку до армійських лав.

Незважаючи на оборонні бої, які вела Червона армія, німецькі війська все просуваються вперед. У другій половині липня 1941 року майже вся територія Житомирщини була окупована загарбниками. Згідно німецького плану «Ост» на зайнятій нацистськими військами території встановлювався «новий» порядок. До швидкого його впровадження німецьке командування ще не поспішало, мавши перед собою важливішу мету: просунутися якомога далі на схід, реалізуючи план «бліц-кригу» (блискавичної війни). Тому користуючись цим,

услід наступачини німецькою військовою рухалася похідні групи ОУН, які встановлювали на місцях українську владу, оголошували про необхідність відновлення української державності. Уже в середині липня 1941 року в Житомирі було утворено обласну управу, яку очолював член ОУН(б) заїздник Р. Марчук. Наприкінці липня цього ж року його заступив на цій посаді місцевий член ОУН(б) О.М. Яценюк. Подібним чином розвивалися події і в інших населених пунктах. Так, 26 липня 1941 р. у містечку Внорайшомо похідна група ОУН, яка працювала із Західної України, організувала збори селян, оголосила про самостійність України і провела вибори керівництва районної управи. Перші кроки похідної групи були спрямовані на те, щоби до управління місцевими справами залучити місцевих мешканців і передати їм подальше керівництво.

Негативним явищем у середовищі націоналістичних сил було взаємозборювання двох крил ОУН – бандерівців і мельниківців. До останніх німецьке командування ставало поблажливіше за Івана Бандулу довільність, а до бандерівців – негативно, через його принципову відмову гарантувати підтримку державницьких прагнень українців. Саме тому у початковий період німецької окупації мельниківці мали певну свободу дій, а бандерівці напружили аргументацію.

Згострення відносин між бандерівцями і мельниківцями, як виводять деякі дослідники, призвело до загибелі мельниківців – О. Селенка і житомирця М. Сабарського 30 серпня 1941 року в Житомирі (доє навколо загибелі Іваної загибелі і осіб, привертая до цього ямажу, тожачися гострі дискусії серед дослідників).

Словесно подальшого ставлення німецької влади до дій українців наві землях, відомий історик професор В.І. Серійчук твердить: -7 серпня-вересні 1941 року на Наддніпрянщині розпочалася дуже інтенсивна кампанія проти українського самостійницького руху, жертвою якої насамперед стали похідні групи і "заїздики" загальні, 7 вересня 1941 року гестапо скопало в Житомирі Миколу Козмашинца, провідника Північної похідної групи та кількох членів ОУН. Заарештували тоді також найбільш нетримирених активістів – Оршанька, Олександр Яценюка, Колосовського та інших. Націоналісти Житомирщини змушені були після цього переходити у підпілля. У вересні 1941 року, після повного перебрання ітлерівцями органів місцевої влади, гестапо відкривало справочні пошування на українських націоналістів.

Ще одним гірким доказом того, що нацисти негативно ставилися до національно-визвольних прагнень українців став реєстрів учасників збройної, які визначували пам'ять загіблених воїнів Армії УНР під Визаром 1921 року, відзначаючи урочистої пам'яткою 20-річчя Визарської трагедії.

Навіть за короткої двомісячної період, коли українські органи місцевої влади мали свободу дій, було зроблено досить багато. І значна заслуга в цьому – керівника обласної управи О.М. Яценюка, який організував наслідком до відбудови зруйнованих підприємств. Вже на початку серпня 1943 року працювали всі малі області, закінчувався ремонт чотирьох цехових заводів, Варшавського фарфорового заводу, відновлено роботу Коростянівської суконної фабрики і підприємств у Новоград-Волинському – м'ясозаводу, пивзаводу, шпін комбінату та інших.

Як відмічав дослідник В. Жалко, «З метою впорядкування постачання мешканців Житомира порівнянними продуктами харчування місто було поділено на 50 ділянок і відкрито 25 крамниць». Було утворено у кожному районі спеціальний фонд для надання фінансової допомоги пенсіонерам, інвалідам і особам, які мали невідкладну потребу у матеріальній допомозі. Почав діяти сільськогосподарський банк, який мав 11 відділень у районах області і кооперативне товариство, яке мало 140 філій. Слідом повернуто колективізовану раніше радянською владою худобу і реманент.

О.М. Яценюк ретельно по районах області об'їздив, у якому рекомендував місцевому керівництву справити дусовинству у відкритті церков і поверненні храмів. Як за радянських часів використовувалися не за призначенням. У Житомирі почали діяти іконостаси та іконописна майстерня. Тільки за серпень 1943 року було відкрито в області 51 церква, зокрема 6 – у Житомирі.

Відновлювалися мережа освітніх закладів. Відділ освіти, який очолював О.О. Яценюк (у дозвільний час – декан юридично-літературного факультету Житомирського педагогічного інституту), розробив нову систему освіти та навчальні плани і програми до них. Ця нова система включала і обов'язкову чотирирічну школу, народну семирічну школу для підготовки учнів до вступу у технікумі, жіночі та чоловічі гімназії, які готували до продовження здобуття освіти у вищих навчальних закладах. Гімназії почали працювати з 1 вересня 1943 року у Бердичеві, Житомирі, Верхові, Коростянівці, Коростеві, Малеві, Новоград-Волинському, Острозі, Радомислі, Черняхіві, Чуд-

нові. Педагогів готували чоловічі учительські семінарії у Коростянщині і жіночі у Бердичеві, а також Житомирській педагогічному інституті. Почали діяти і кілька технікумів. Відділ освіти вимагав «виховувати молодь у національному дусі, допомагати у розвитку української держави».

О.М. Яценко російським наказом по установах області, в якому, зокрема, говорилося: «Ще раз нагадуємо всім урядовцям і урядовим особам області про те, що українська мова – є мова державна, тому вживання неукраїнської мови в державних установах України неприпустимим... Вживання російської мови в установах рішуче забороняємо». Він також наслідував закликувати на будівництво установ жовто-блакитні прапори.

Але, як було вже сказано вище, німецьке командування надалої звернуло увагу на те, що робиться у них за снігом, і почало розпробити завданням згорнути цю творчість українцізації. Позиція представництва місцевого німецького командування щодо освіти для окупованого населення висловилася у таких твердженнях. Генріх Гітлер проголошував: «Для німецького населення на Сході не повинно бути ніяких школ, крім чотирьохкласової початкової школи, початкова школа має ставити своєю метою навчання учнів тільки рукописно максимум до 500 і зміною родителів, а також поліцейських вчителів про те, що покірність німцям, чесність, старанність і службовість є божою заповіддю. Зміною читати а вказано обов'язковим». Адольф Гітлер був ще більш категоричним: «Загальна освіта є розкладною отрутою. Широкомасштабним буде надане благодіяння бути спокійним». А слова Гітлера звучать як присуд: «Принципова лінія для нас абсолютна жорстка – цьому народові не треба дати культуру». Це він сказав, виступаючи перед аудиторією офіцерським складом у Житомирі (тодішній, у своїй справі побачив Житомир).

Такою школою нацистів розвивалася ще раніше у представників інших національностей, які проживали на території України, і, зокрема, Житомирської області – євреїв, циган. Саме ці етноси зазнають систематичного знищення, справжнього геноциду. Загалом нацисти розстріляли понад 300 тисяч євреїв громадян різних національностей.

Тому ставлення до окупантів змінюється від нейтрального до негативного. Глухий протест доволі швидко переростає у збройну боротьбу проти агресорів – рух Опору. Узначалено вже віддають дві форми руху Опору: націоналістичну і комуністичну.

істемату. Перша мала на меті відновлення української державності, а друга – відновлення радянської влади. Першою самоорганізованою воєнною структурою в нашому краї стала Поліська Січ з центром у м. Слевська. Організатором її був Тарас Булаба-Боровець. Він зміг узяти під свій контроль значну частину Житомирського Полісся – ця територія стала називатися Слевською республікою. Саме Т. Булаба-Боровець намовив авторство назви – Українська Повстанська армія, на пошуків військових сил українського націоналістичного спрямування. Тарас Булаба-Боровець у відповідь на дії німецьких загарбників розпочав активну боротьбу: було зроблено напад на Шляхетський гарнізон, влаштовано ряд засідок і нападів на пересувні німецькі автоколонни, збито кілька авцій загарбників стосовно міського населення тогоч.

В 1943 році підрозділи УПА провели кілька десятків боїв на території рейхсвоєсаріату «Україна», зокрема і у нашому краї – біля таких населених пунктів як Андрушівка, Варшів, Іванівка, Коростівців та ін.

Радянський рух Опору – це боротьба партизанських загонів і підпільних організацій. Була серія розпоруттів її ще на початку Великої вітчизняної війни. 25 червня 1941 року у Новоград-Волинському відбулася нарада із секретарями обкомів західних областей України, яку провів голова Президії Верховної Ради УРСР М.С. Гринук. Розглядалося питання про створення основних і запасних обкомів у кожній області, які мали б організувати загальною понад дієті підпільних груп. Але через арешти комуністів у перші ж дні нацистської окупації розпорутти радянський рух Опору в запланованому масштабі не вдалося.

Зі створенням Українського Штабу партизанського руху на чолі з Г. Стрелецьким в 1942 році відбувається планомірно і організоване формування партизанських загонів, налагоджується і діяльність підпільних груп. Активізація збройний опір загарбникам став в 1943 році, коли наступив корінний перелом у війні – це надихнуло на боротьбу і в тилу. Підпільний обком комуністичної партії очолював Г.І. Шелухин. До його складу входили: О.Д. Бородай, І.П. Мушка, Г.С. Протасевич, П.І. Шаманський, М.В. Шаларук. На території Житомирщини діяли партизанські відділення і загони під командуванням С.Ф. Малинова, О.М. Сабурова, М.І. Наумова, О.Ф. Федорова, І.І. Шитова та ряд інших, менш чисельних, як, для прикладу, чехословацький загін під командуванням Яна Налетки. Партиза-

ни вели «рейсову війну», підриваючи залізничні дороги і мости, упереджували різні акції загарбників, як правило, рятуючи молодь від вивезення до Німеччини на примусові роботи. Проте, незважаючи на те, що партизани замислювали завадити окупантам, все-таки вони вивели до Німеччини 75 тисяч мешканців нашої області.

У відповідь на активізацію діяльності партизанських загонів і підпільних організацій загарбники проводили каральні акції. Нерідко, не визнаючи партизан або тих, хто їм допомагав, у безсильній дурі брали відповідальність заучинників із числа комуністів села, яких недоволі розстрілювали, або змусили спалювати дотла село. Такої дурі зазнали 73 села нашої Житомирщини.

Поліція і гестапо вистежували підпільників і після жорстоких тортур страчували. У січні 1943 року було заарештовано і недоволі розстріляно 71 члена Подільського райкомуну на чолі з І.Ф. Бутайченком. Того ж місяця арештували і 26 членів Малинського підпілля на чолі з П.А. Тарасюком. Наступного місяця було викрито підпільників м. Новоград-Волинська, яких керував В.С. Шенченко, підпільників м. Бердичева на чолі з В.Ю. Завадським. Протягом наступного місяця до рука поліції потрапили підпільники с. Мирнополя Дзержинського (тепер Романівського) району, с. Лебедівки Андрушівського району та Житомира.

Незважаючи на великі втрати, підпільники і партизани зробили великий внесок у загальну перемогу над загарбниками, адже змусили нацистів тримати у тилу частину своїх військ, послабившись таким чином свої позиції на передовій.

У листопаді 1943 року розпочинається звільнення нашої області військами 1-го Українського фронту під командуванням генерала М.В. Ватутіна. У звільненні Житомирщини від загарбників брали участь: 60-а армія під командуванням І.Д. Червоцького, 3-я гвардійська танкова армія під командуванням генерала П.С. Рибалка, 1-ша танкова армія під командуванням генерала М.Ю. Катюкова.

Особливо кровопролитними були бої на кордоні Київської і Житомирської областей. Тут бої велися з 18 листопада по 24 грудня 1943 року. Ця міждоєвість нині носить назву Рубіж Мужності.

24 грудня 1943 року розпочалася Житомирсько-Бердичівська наступальна операція, в ході якої було визволено, станом на 31 грудня, більшу частину Житомирщини. А завершилася звільнення області від загарбників 14 березня 1944 року. За цей пе-

рідд наступних боїв з 18 листопада 1943 р. по 14 березня 1944 р. загинуло близько 63 тисяч солдат і офіцерів Червоної армії, але втрати супротивника були більшими – понад 90 тисяч. Уже стало очевидним, що гітлерівська Німеччина вітну програє. Радянські війська продовжували наступ, витісняючи загарбників усе далі на захід.

За героїзм, виявлений у бою, 87 уродженців Житомирщини були нагороджені Золотою зіркою з прізвищем звання Героя Радянського Союзу, а Козак Семен Антонович із Коростева став двічі Героєм Радянського Союзу.

III. ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ У РОКИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

По завершенні воєнних дій на землях Житомирщини ніяких адміністративно-територіальних змін не проводилося. Проте корективи зробила сама війна: німцями зруйновано 176 населених пунктів, 24 з них так і не піднялися з руїн – у ці села не було кому повертатися.

До змін адміністративного характеру можна віднести переіменювання населених пунктів. 15 серпня 1944 року Указом Президії Верховної Ради УРСР було прийнято рішення про перейменування центру Щорського району селища Марталєвське на Довбиш і запровадження нової назви району – Довбишської. Цим же указом було відкореговано назву районного центру Євпаторіє на Євлімнені і, відповідно, район став називатися Євлімненський. Загальна кількість районів збереглася – їх налічувалося 35.

Негативне ставлення влади до деяких національних меншин зумовило в 1946 р. перейменування багатьох населених пунктів. Так як Житомирщина відрізнялася досить строгим національним складом населення, зокрема компактним проживанням польської, німецької національних меншин, що відбулося у населені сіл і курорті, де вони мешкали, тому у нашому краї ці зміни мали масовий характер – загальною перейменовано понад 130 населених пунктів. Переіменувалися підлягли також дані назви терекського (татарського) поселення. Для прикладу, перейменовано німецькі назви: с. Колодія-Фрицдорф – на с. Жітунівку, с. Кляксія-Найдорф – на с. Зодарівку (Волицько-Волицький район), с. Фрайенфельд – на с. Слобідку, с. Тейрлінка – на с. Андрушівку (Червоноармійський район); польські назви: с. Ювініє – на с. Йосипівку (Ружинський район), снт. Януштіліє – на Іванотіліє (тепер Чуднівського району); назви, пов'язані з татарським етносом: с. Високіє – на с. Кам'янку (Варшавський район, тепер Євлімненського району), с. Мала Татарівка – на с. Малосілку (Бердичівський район), Татарівка – на с. Оврянку (Трембівський район, тепер Житомирського району), с. Курмань – на с. Тернівку (Ярунського району, тепер Новоград-Волинського району).

Такі перейменування з політично-ідеологічних мотивів принесли велику шкоду, адже таким чином відсікався історичний зв'язок сучасного з минулим, завдавався непоправний удар по історичній пам'яті місцевого населення.

Керівництво області у цей повоєнний час забезпечували короткий період (до квітня 1946 р.) перший секретар Житомирського обкому КПУ С.Ф. Маланов, згодом його наступник – М.С. Співак (до 1949 року), а також голова Житомирського обласного комітету М.М. Розкошук (з кінця грудня 1943 р. по 1949 р.). Микола Михайлович потім навчався у Вищій партійній школі, керував Полтавською областю, був нагороджений трьома орденами Леніна, став персональним пенсіонером соціального значення.

Одразу зі звільненням Житомирщини від німецьких загарбників розпочалася відбудова народного господарства області. В першу чергу відновлювали ті об'єкти, які забезпечували життєдіяльність населених пунктів. Як правило, відбудовували народним методом колективно, без залучення державних коштів, із використанням у якості будівельних матеріалів цегли, дерева зі зруйнованих споруд. Нито на ці роботи планів не одержував – усіма руками бажання скоріше повернутися до мирного життя, якого так довго чекали і за яке так самовіддано боролися у бок з нацистами.

Вже через три тижні, наприкінці січня 1944 р., у Житомирі запрацювала залізнична станція, електростанція, моторо-ремонтний завод. До квітня 1944 р. в обласному центрі відновили свою роботу 49 промислових підприємств, 15 шкіл, 2 кінотеатри і театр, а в селі – музична фабрика. В Бердичеві в середині січня 1944 було відкрито в дію електростанцію, водогін.

До кінця 1944 р. члени Трудового майже завершили розмінування, збір техніки, озброєння, боєприпасів у Житомирській області. Значний внесок у цю справу зробили військ регулярних частин. Так, завод мінерів під командуванням В.І. Лукашенка відбудував зруйнований залізничний міст на ділянці Житомир – Коростень і розмішував залізничну колію Житомир – Новоград-Волинський.

Однак, незважаючи на героїчні зусилля громадян області, за 1944 рік не вдалося ще повністю відновити роботу усіх підприємств. Так, у Бердичеві на кінець 1944 року з 39 підприємств, які діяли до війни, запрацювало 29. Навіть до 1950 року по багатьох показниках область ще не досягла довоєнного рівня. Разом з тим, слід відмітити появу промислових новобудів – зведено в дію 1944 р. Житомирський ливарно-металургічний завод; 1945 р. Чуднівський спиртовий завод; 1946 р. Овруцький цукровий завод; 1947 р. Коростенський завод «Буддесталь», Бердичівський рафінадний завод. У Коростені вже до травня 1945 року віднов-

лено роботу залізничного вузла, фарфорового заводу, продовжувалася відбудова заводу «Життєва кухня». З 1949 року почав діяти завод «Торфани».

Через Житомирську область у той час проклали газопровід Дніпро – Київ, і вже у 1948-1949 роках було газифіковано багато підприємств, зокрема у Бердичеві – рафінадний завод, електростанцію, м'ясозаводіват, цукрозаводи в Андрушівці, Червоному, Журиполі. 1950 р. розпочалася розробка родовища Леонідівського гранкар'єру, видобуток бурого вугілля у Коростиневі. 1951 р. запрацювали Волздарськ-Волынський і Сирудський льонозаводи.

Головним завданням, яке поставило державно-партійне керівництво, – дострокове виконання виробничих планів п'ятиденної п'ятирічки. Закочувалася соціалістичне змагання між бригадами, підтримувалася переможними виробничими норми. Тодішня преса писала про передовців виробництва підприємства Житомира – фрезерувальника Володимира Сокольського, столяра Якова Гольдманова, Бердичева – працівників швейного заводу Попелова і Луцької, Токварівки (тепер Першотравневськ) – робітника фарфорового заводу Кузьмінська та багатьох інших.

Важливим завданням також було відновлення соціальної сфери. Як писали у червні 1946 року обласна газета «Радянська Житомирщина», «без особливих затрат державних коштів і фондів будівельних матеріалів із залишкового числа 1415 шкіл відремонтовано 1405 і 1338 учнівських квартир. Для всіх шкіл і квартир на весь рік уже заготовлено і завезено паливо». Також газета повідомляла про побудову народним методом клубу у с. Старі Чортарії Любарського району і відкриття у с. Гибальській Ємільчанського району кінотеатру: «... понад 300 робітників і колгоспників навколишніх сіл у першій вечір проглянули серію документально-художніх фільмів про життя Радянської України і братських республік». Загалом станом на 1950 рік в області було 292 кінотеатри.

Здійснюється й електрифікація сіл – необхідні кон'яктуальні поставки Токварівської фарфорової заводу Баранівського району (це підприємство забезпечувало потреби й інших областей). 1946 р. у Стремніборді Чоповицького району збудовано турбогенератор, металург. завод при МТС. Однак на той час побутові умови і матеріальне становище населення змінювалося повільно, особливо сільського населення.

В. М. Девев

М. С. Ирговский

Т. К. Лылов

Г. П. Губаревский

О. А. Копылов

Ф. А. Шарыгин

Е. Н. МIRONOVSKIY

Г. А. Козлов

C. S. Harrison

*Редмонд ставит на колёса свой собственный
Жуковский-Борисовский аппарат. Иркутск, 1943 г.*

Взрывы на даче К. Маркса, разрушения в долине реки, 1947 г.

Кремлевый дом, СССР, Москва, 1949 г.

*Этот объект планировалось возвести в центре
г. Житомира на месте руин Галицкой / Мисской рощи*

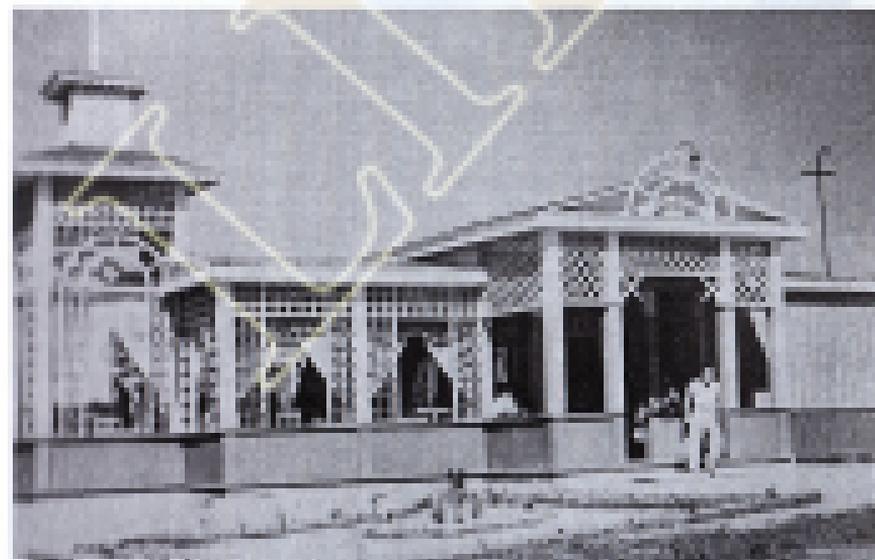
В здании – бывшая консульская Россиянская армянская школа.

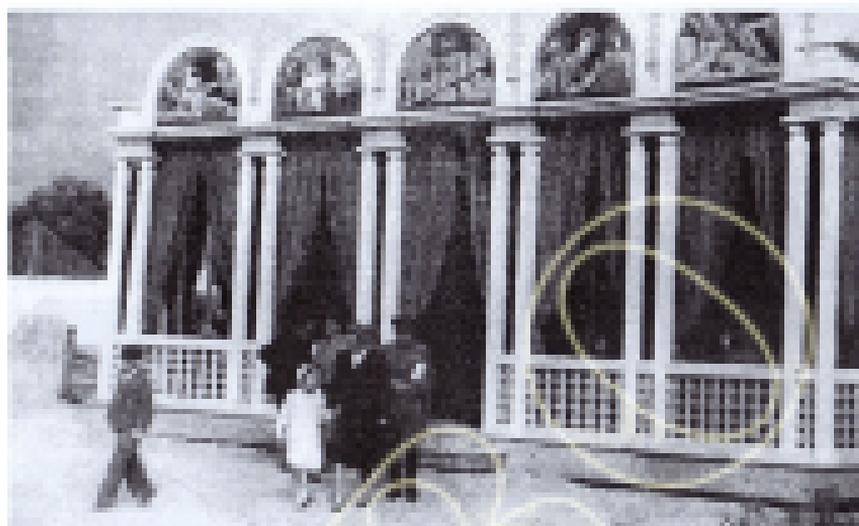
*Работа по производству фармацевтических средств.
Лавочка – родильница, Тифлис, 1943 г.*

*Комунистическиот културен дом
на филозофскиот факултет во ТБИЛИСИ, 1957 г.*

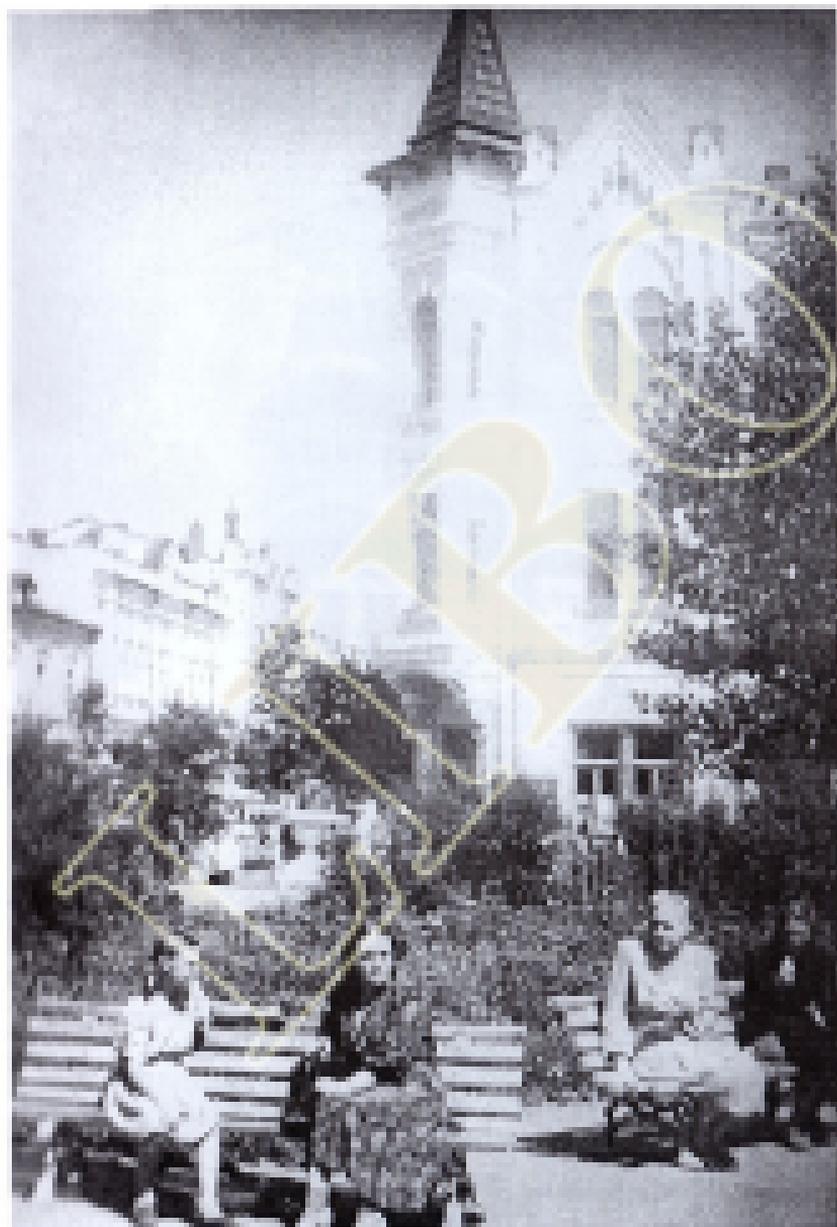
*Комунистическиот центар на виставно-рекреативна
плоштад во ТБИЛИСИ, 1957 г.*

*Национална библиотека на по-големия Фердинанд
на Милена Пала и Букурещ, 1917 г.*

Министерство и Министерски Съветски сградни, 1950-и г.

*У сквері на вул. Мислов Радя (нині вул. Михайлівська),
м. Житомир, 1957 р.*

Одповідальні редакційні Кухаренко у Києві, 1953 р.

*„Трговци стигават у магазин „Спрингс“
Бендерския-Варненския път, 1908 г.*

*Гледаме скул. Михаил Раба (гледаме скул. Мископелетанска)
у Железницата, 1911 г.*

Мотель гот. К. Европа (тепер гот. Мотель Європейський) у Жиганці

Державний дім республ. Тыва у Жиганці, 1950-ві ро.

Г. С. Жуков

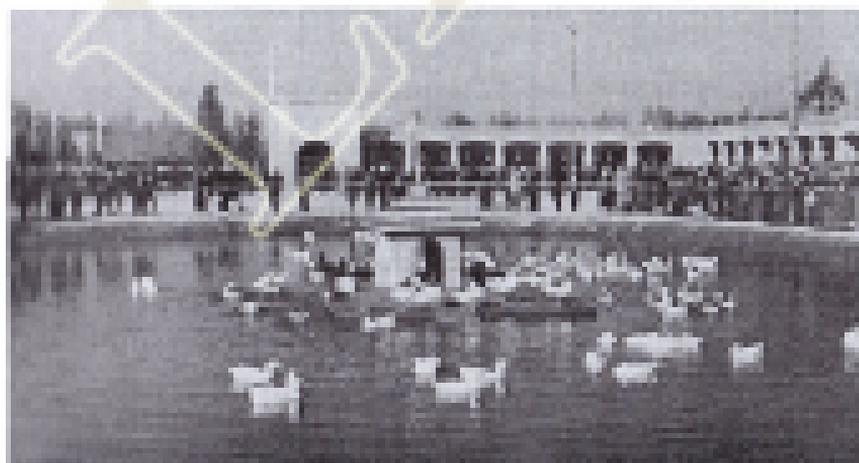
Кремль под Зимним дворцом армян "Казанский", 1954 г.

*Кублякська Довбишська фарфорового заводу М. М. Воситова
запрошує рідних побратимів - наг для озброєння, 1962 р.*

Կարգուկան Կրթականը կոմունիստական անտիկար, արտակի օգնող, Եգի Շեղեբիկյանի (Չքեհ), արտակառն Մարի Մարտիկյան Ետիկը / Միլի Շարիկան Մոնթրեալ շար օգնող ծախսող, 1954 թ.

Անտիկ արտակառն օգնող ին Մոնթրեալի կոմունիստական անտիկարի օգնող, 1953 թ.

*Fotó do Facultade de Economia da Universidade de Jember
em Jember, 1950-60 pp.*

Число радгоспів, машинно-тракторних станцій та колгоспів (на кінець року)

	1958 рік	1959 рік
Число радгоспів усіх систем	17	18
в тому числі:		
- колгоспів	7	7
- сільгоспів	7	7
Число машинно-тракторних станцій	68	67
Число всіх колгоспів	968	932

Посіана площа колгоспів (тис. га)

	1957 рік	1958 рік	1959 рік
Вся посіана площа	1853,2	1889,7	1884,5
Вся зернова культура	775,8	793,1	776,8
в тому числі:			
- озима пшениця	294,5	307,4	294,8
- озима пшениця	126,6	138,1	144,3
- озима жито	63,4	78,7	79,4
- ячмінь	151,8	88,7	84,8
- кукурудза (на зерно)	17,7	15,5	5,3
- гречка	89,4	85,0	77,5
- просо	30,4	37,9	34,8
- картопля (на зерно)	21,9	21,0	25,4
Технічна культура	108,8	104,0	101,3

Продуктивність колгоспного тваринництва

	Одиниця виміру	1951 рік	1952 рік	1953 рік
Валовий надій молока	тис. тонн	62,8	71,6	81,1
Надій молока від однієї фуражної корови	кг.	866	825	881
Валовий настриг вовни	тонн	-	390	431
Середній вилас	млн. шт.	-	-	5,7

Основні показники виробництва радгоспів (за даними річних звітів)

Показники	1945 р.	1950 р.	1951 р.	1952 р.	1953 р.
Кількість радгоспів	36	17	19	20	20
В млн урб. продукції, тис. т*	4334	8712	7084	7258	7790
Всього зерна, тис. т.	20,4	22,3	22,8	24,0	23,6
Кількість тракторів, шт.	78	128	138	152	158
Число автотранспортних засобів, шт.	28	78	89	96	118
Середньорічна кількість радгоспів на рік, тис. урб.	48,7	48,9	70,1	86,3	87,4
Продукція радгоспів, млн. урб.					
а) збільшення		—	—	—	—
б) збиття		18,4	9,8	12,5	11,2

* Середньорічна кількість радгоспів

Основні показники роботи МТС

Показники	1951 р.	1952 р.	1953 р.
Число МТС на кінець року	64	64	64
Процент позивної площі колгоспів, що обслуговувалися МТС	99,4	100,0	100,0
Середньорічна чисельність робітників в МТС (включаючи зайнятих в допоміжних господарствах, на капітальному ремонті тракторів)	9914	12342	11948
Число тракторів на кінець року	1283	1849	4584
Кількість зернових колгоспів на кінець року	872	1619	1990

Політична влада не робила колгоспів і колгоспників багатими – у значній мірі через «пожирачі ціни» вони, навпаки, біднішали. Надзвичайно низька ціна, яку держава встановила на сільськогосподарську продукцію, унеможливила збільшення колгоспів, а привела до збитковості виробництва. Ослаблювали колгоспів й такі чинники як обов'язкове направлення на шахти Донбасу державно визначеної кількості молоді, а також продовольчої допомоги, за так званою розмаридкою, яка визначалася для кожного району, кожного колгоспу.

Письма «Радянська Житломисльниця» писали «Трудячі Рувальського району, клавши шефство над шахтою "Нова Голубівка", подаять їй братерську допомогу. В усіх колгоспах почався збір продуктів для відправки підземній шахті. Найближчим днем район відправляє Донбасові три вагони картоплі, м'яса, масла, яйця».

Відривали від основної роботи колгоспників й іншим чином. Так, у лютому 1945 року в Радянській районі приїхала комісія з Донбасу з метою вибрати ліс для промислової

потреб. На вирубку дерев потрібно було мобілізувати, близько 15 тисяч осіб з банківських районів Житомирської і Київської областей. Розпочати роботи планували з квітня місяця. Спеціальні агітатори їздили по селах і обіщали, що усіх лісорубів будуть на місці годувати, платити їм зарплату у товарній формі (промисловою продукцією). І спочатку очолює мобілізація близько 250 осіб. Але коли справа дійшла до розрахунку, то з'ясувалося, що вони не тільки не зароблять, а й ще минає за одержані доробі промислові товари. Та й годували їх україн погано. Тому робітники почали тікати додому. Районна влада змушена була зобов'язати кожну колгосп Брусилівського і Радомисльського районів заготовити визначену кількість деревини (від 400 до 500 кубометрів). Колгоспне керівництво тепер примусово відраджало у парку пору своїх працівників, доводячи їм порчу – 3,5 м³ заготовленої деревини кожному. І ще в той час, коли робітні руки були верей потрібні для роботи у полі.

У колгоспах не вистачало не лише техніки, а й коней, волів, тому залучали худобу з сільських господарств колгоспників. Обласна газета у бравурному тоні розповідала у завітті за 6 квітня 1946 р. «Колгоспники артилей Кориньського району використовувати дошові коні теля на польових роботах. Тут щодня працюють у середньому 140-150 коней... Колгоспниця Надія Самчук з села Солониїв Луцького району, працюючи з своєю коровою на борознуванні, виконує по півтори норми». Однак далеко не завжди картина була така оптимістична – про це свідчать й інші публікації. У газеті «Соціалістичній шлях» (Алдушівський район) за 1946 р. читаємо: «На польових роботах з колгоспів "Червоної дні" повинно працювати щоденно 140 коней. Бригадири, члени правління колгоспу не ведуть відповідної роботи серед колгоспників, не борються, щоб залучити всіх коней колгоспників до роботи. На полі працює всього 40-45 коней через що затягнені строки посіву». В завітті за 18 липня 1946 р. йдеться про те, що «на полях XX-річчя Жовтня с. Некозирці повинні щоденно працювати 70 коней, а працюють лише 50. З працівників 333 колгоспників на роботу виходять 35 чоловік. Це й привело до того, що всього скоплено 21 процент до плану, а заміано 30 процентів скошеного хліба. Відсутня дисципліна в колгоспі». Причиною була низька оплата праці – з колгоспниками розраховувалися за зароблені трудові дні частинкою зібраного врожаю за залишковим принципом (за 1 трудовий – 1 кг хліба).

Через це і в 1945, і в 1946 р. вважалося об'єднуватися мобілізація на сільськогосподарській роботі працездатного населення міст. Мобілізації, зокрема, підлягали:

1) все працездатне населення, яке не працює на підприємствах промисловості і транспорту;

2) частина службовців державних, кооперативних і громадських установ;

3) учні 6-10 класів некомп'ю-середніх і окремих шкіл.

Відзначалося, що мобілізації підлягають особи чоловічої статі віком від 14 до 55 років і жіночої статі віком від 14 до 50 років. За винятком від мобілізації були жінки, котрі мали дітей до 8-річного віку, але у випадку відсутності інших членів родини, які б забезпечували нагляд за ними. Наказувалося учнів направити групами окремо хлопців та дівчат на чолі з учителями шкіл. Тривалість робочого дня для учнів шкіл становила 14 годин, тобто з 6-ї до 20-ї години. У відпочиває вогонь доставляли вивозили, ремонтували шкільні приміщення.

Літо 1946 р. було посушливим, що призвело до помітного зменшення врожаю, однак плани хлібокоштів радянське керівництво не зміншало. На свої новинки історичних даних комгоспів не впровадили хліба, хоча на дні, що одержати його на заробітні трудові. Проте комгоспи, виконавши плани хлібокоштів, змогли надати тільки незначальну кількість хліба селянам – через це вони були прорвані на складі існування. Житкомірацію, як і всю Україну, охопив голод в цих умовах радянське керівництво не тільки не зміншало хлібокоштіві плани, а навіть, навіть збільшало їх: початковий план для республіки становив 340 млн. пудів хліба (що дорівнює 3,44 млн. тон), але вже 22 липня 1946 р. план хлібокоштіві збільшено до 362 млн. 560 тис. пудів (3,8 млн. тон). Для Житомирщини визначалося збільшення на 280 тис. пудів.

Такі дії були підпорядковані як зовнішньоекономічним, так і внутрішньоекономічним цілям по-перше, для зміцнення проградянських урядів у країнах Східної Європи через надання «обратерської допомоги» у всіх зростаючих обсягах, що демонструвало також західному світу швидке підвищення економіки в СРСР без жодної зовнішньої підтримки, а, по-друге, за рахунок українського селянства вносити обіцянку Сталіна перейти в 1947 р. до відміни карткової системи забезпечення продуктами. Таким чином, політичні цілі ставалися вище за життя багатьох тисяч людей.

В часі відбудови народного господарства першочергового значення надавалося відновленню промисловості, соціальної інфраструктура ж залишалася тривалий час слабо розвинутою, особливо у сільській місцевості. У соціальній сфері було багато проблем: нестача чоловічої руки, велика кількість інвалідів війни, сирітство, безпритуальність, жебрацтво. Через величезні втрати чоловічого населення майже увесь тягар відбудови лег на плечі жінок і підлітків. Внаслідок відсутності техніки, механізації більшість робіт виконувалося вручну. Аларушківська районна газета «Соціалістичний шлях» у лютому 1946 р. писала: «... ланка Агустовни Яніни на площу під цукровою буряк вивезла за один день 10 тонн перетягою. Не відстає і ланка Дагута Марії, яка за один день вивезла 9 тонн перетягою. Борючись за високий урожай цукрової буряка, ланкова Борюшкова зі своїми членами ланки за один день вручну і своїми коровами вивезла 11 тонн перетягою».

1948 р. однієї із перших у Житомирській області ланкою Ружанського колгоспу «Новий світ» Г.П. Тарасівської було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці за врожайність по 31,7 центнери з гектара пшениці. У той час як середня врожайність пшениці по області становила 12,1 цнт/га.

Великою проблемою тоді була значна кількість інвалідів війни. Щоб інваліди війни відчували себе потрібними суспільству і могли заробляти собі на життя, всюдн створювали для них армії з виробництва рослинної олії, мінеральної вода, переробки зерна на крупу, пшениця і ремонту одягу та взуття. Також для інвалідів війни організували курси різних професій. Безумовно, що це були важкі заводи, які сприяли соціалізації людей з обмеженими можливостями. Ті, хто не міг працювати, були на утриманні держави у будинках інвалідів, які діяли у Житомирі, Бердичеві, Коростеві.

У полі уваги соціальної політики знаходилися сім'ї загублених воїнів – такі сім'ї одержували пенсії і допомоги, а також готовили взуттям або матеріалом на його пошиття. Для допомоги дітям із таких родин було створено фонд Воскобучу, з якого виділяли кошти на придбання одягу і взуття. Війна забрала життя тисяч людей, багато дітей залишилося сиротами: у кожному районі області було два-три сирітські будинки, адже значна кількість дітей стала безпритуальними, жебраками.

Враховуючи негативні наслідки війни (поранення, хвороби, голодування), населення потребувало медичної допомоги. За

першу повозку і катрічку в області налагодили роботу 122 лікарні, 464 фельдшерсько-акушерських пункти, 250 пологових будинків, сім санаторіїв, відомлікарств, два госпіталі для лікування інвалідів Великої Вітчизняної війни. У медичних закладах області працювали близько тисячі лікарів, 3670 фельдшорів та інших медичних працівників.

Однак покращення здоров'я залежить і від умов життя та праці, від рівня оплати праці, від якості харчування – а це все було незадовільним. До 1947 р. існували продовольчі картки, на які одержували певну норму продукції; з березня 1948 р. їх відмінили, 1947 р. відбулася також грошова реформа, яка мала, однак, конфіскаційний характер і нестисло вплинула на матеріальне становище населення, особливо селянства. Ціни на усі товари були високі, а зарплати – низькі (1 кг вершкового масла – 250 крб.). До того ж постановою Радн Міністрів СРСР від 4 жовтня 1948 р. повністю припинено виплату пенсій колгоспному селянству. Та й існуюче пенсійне забезпечення було недостатнє. Про становище населення свідчать численні листи у редакції газет і оркестр владн: «Я інвалід Вітчизняної війни III групи (втрапив ліву ногу) маю 0,11 га городу, працюю в радості "Тільшовик" сторожем з окладом 125 крб. Сім'я складається з 4-х осіб. Пенсію пригнаними виплачувати, а на 225 крб. утримувати свою сім'ю я не можу»; «Я, як інвалід III групи, отримую 75 крб. пенсії. В даний час я обраний головою сілради, де буду отримувати 300 крб. Мене погордили, що пенсії отримувати не буду. Склад сім'ї – пограждонка дружина, двоє дітей і неграждонка мати. Я бавлю працювати головою сілради, але моє матеріальне становище при такій платні й відсутності пенсії не задовольняє потреби сім'ї».

За численнн нормами соціального забезпечення, інваліди Великої Вітчизняної війни III групи, які проживали у селі і були пов'язані із сільським господарством, отримували 50% від вичисленої пенсії, що становила 36 крб. на місяць, а ті, хто мешкав у місті, одержували пенсію у повному розмірі.

Ставка директора початкової школи становила 715 крб. (за відсутності навчальних годин). А зарплата, для прикладу, вчителя зі стажем 25-30 років і 27-годинним тижневим навантаженням становила 660 крб. в місяць. Молодий вчитель, маючи тижневне навантаження 24 години, одержував місячну зарплату в 425 крб. Але це тільки нараховані гроші. Із місячної зарплати здійснювалися відрахування: 6,5% прибуткового податку,

12% – на пошку дерева, 6% – податок за бездітність (якщо не мали жодної дитини). Щоправда, раз у рік учителі одержували по 40 крб. на компенсацію (в основному на придбання папіра). Учительська пенсія становила 150 крб. у місяць.

Колгоспники ж перебували ще у гіршому становищі. Їм починають частково оплачувати трудові грошіми тільки з 1948 р., і то в окремих, сильніших колгоспах. А вже переможна більшість колгоспів не мала доходів.

Проте, незважаючи на низьку оплату праці та важкі побутові умови, люди жили пасивним усвідомленням, що закінчується війна, і вірою у краще майбутнє, яке хотіли побачити, долаючи усі труднощі. Життя намагалися наповнити позитивним змістом, тому театр, музика займали важливе місце у ньому. В області станом на 1960-й рік діяли 36 районних і сільських будинків культури, 1220 сільських колгоспних і професійних клубів, близько 300 хат-читальень, 1940 бібліотек, з яких близько тисячі – волонтерні, а бібліотечний фонд налічував загалом майже один мільйон книг. 1949 р. запроваджено загальному 7-річну освіту, нагородження учнів медалями, проте подальше навчання було платним (150 крб. в рік). У кожному селі, містечку при школах, клубах, діяли хоріві, драматичні гуртки. Областка газета «Радянська Житомирщина» регулярно розповідала про культурне життя краю: «Литва художня олімпіада в Житомирі, яка тривала з 27 по 31 березня 1950 р. яскраво продемонструвала невгасну художню здібність нашої учительської молоді, виявила чимало юних талантів, що можливо в свій час стануть на самостійній шлях великого життя в мистецтві». В іншій публікації читаємо: «Лижоний агікультуробіг, присвячений виборам, прован 14 культурників Житомирського педінституту. Вже на 120-кілометровому лижоньому переході агікультурбригада проводила лекції, бесіди, виступала з художньою символічністю перед трудівниками села».

Всумовно, тодішнє культурне життя мало чітко ценове і неспрямоване, література і мистецтво піддавалося жорсткій цензурі. Будь-який відступ від встановлених правил і вимог передбачав цимчасове заборону публікації чи оприлюднення твору або навіть покарання автора. Одним із поширених звинувачень української творчої інтелігенції було звинувачення у «буржуазному націоналізмі». Так, за це засудили викладача кафедри української літератури Житомирського педінституту Дмитруха Івана Лаврінюка. Представники єврейської

творчої інтелігенції замали переслідувати за звинуваченням у космополітизмі, зокрема поет Леонід Первомайський, життєвий шлях якого був пов'язаний із Житомирщиною, а також письменник Іван Кітніс, уродженець нашого польського краю (останнього засудили до 10 років перебування у виправно-трудових таборі).

У релігійній сфері поряд із ліквідацією української греко-католицької церкви в 1946 р. ставлення до православної церкви, яка відновила свою діяльність ще у період німецько-нацистської окупації, з боку держави зберігалося терпиме, навіть білше – в 1944-1945 рр. частина православних священників була нагороджена медалями «За внесок у перемогу над фашизмом» за збір пожертвувань для Червоної армії (настроїла, указом під грифом «таємно»). Серед них – священники Житомирщини о. Іван Гармата, о. Леонід Ломачівський та ін. Особливий відомий також як один із найпомітніших у той час краєзнавців, автор цілого ряду досліджень, які збереглися у рукописному варіанті.

IV. ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ У ПЕРІОД «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»

Ще на початку 1950-х рр. розпочалося укрупнення колгоспів, а це зумовило проведення адміністративно-територіальної реформи. Згідно з указом Презмаії Верховної Ради УРСР від 11 серпня 1954 р. відбувається укрупнення сільських рад – в результаті лише у Житомирській області було ліквідовано близько 300 сілрад.

Наступним етапом цієї реформи стало укрупнення районів. 1957 року в результаті реорганізації адміністративно-територіального устрою припинили існування Ворзайшанський, Городицький, Довбиський, Корніївський, Трокієвський, Чоповицький і Янушпільський райони. 1958 р. Тенюдолю розділили і Ярусський, а 1959 р. до цієї території приєдналися Базарський і Потілівський райони. Завершальним акордом цієї реформи стало укрупнення районів до розмірів територій зарубіжних колгоспно-радгоспних управлінь. Таким чином, у 1963 році наша область складалася із 11 укрупнених районів.

Цей процес укрупнення колгоспів, а також у сфері адміністративно-територіального устрою можна співвіднести зі свіданістю М. Хрущова до гігантоманії, яка вишлялася і в інших галузях, зокрема, у промисловості. Інша причина – необхідність скорочення бюрократичного апарату.

1957 року була здійснена реформа в управлінні промисловістю та будівництвом, згідно з якою на змiну вертикальному централізованому управлінню галузями промисловості через відповідні міністерства запроваджувалося територіальне управління у рамках новостворених раднархозів. Житомирська область входила до Київського раднархозу. Зроблено це з метою покращення ефективності управління. Раднархози, дійсно, давали можливість керувати підприємствами різних галузей комплексно, узгодженіше, оптимізувати використання природних ресурсів і організацію перевезень вантажів. Однак, попри зміни в управлінні промисловістю, залишалися в неперушності закони і методи соціалістичної (неринкової) економіки, значний вплив партійників і чиновників (тепер уже місцевого рівня).

З травня 1952 року першим секретарем обласного КПУ став О.Ф. Федоров. Олексій Федорович Федоров, у минулому командир партизанського з'єднання, керував областю до 1957 р. Головою обласвиконкому у цей час був З.А. Богатир (до 1955 р.), а після нього Кременицький В.О. (до 1963 р.).

XIX з'їзд КПУ підніс підсумки економічного розвитку за 1953-1955 роки. Тодішній секретар Житомирського обласного партії, делегат XIX з'їзду КПУ О. Федоров, відмічав: «Два роки – порівняно невеликий строк. Але яких чудових результатів домоглися за цей час Україна в господарському і культурному будівництві! Стали до ладу сотні нових потужних фабрик і заводів, шахт і нафтопромислів. Країна наша одержує все більше й більше українського металу, вугілля, нафти, машин та інших видів промислової продукції... Колективи промислових підприємств Житомирської області достроково завершили п'ятирічку... З хорощими показниками завершили п'яту п'ятирічку коростинцівські шахтарі. Торік вони дали на-гора 45 тисяч тонн вугілля понад план. Шахта № 2 Коростинцівського шахтоуправління в два з половиною рази перебрала проектну потужність. Славними трудовими перемогами зустрічають XX З'їзд КПРС також колективи Овруцького рудоправління, Бердичівських машинобудівних заводів "Прогрес" і "Комсомолец", Баранівського, Коростинцівського фарфорових заводів, Житомирських цегельних заводів, мушкетерської фабрики, гранітних кар'єрів». Як свідчили офіційні дані, обсяг валової продукції промисловості області в 1955 році збільшився порівняно з 1950 р. на 83,4%, а продуктивність праці зросла на 42%.

XXI з'їзд КПРС, який відбувся у лютому 1956 року, прийняв Директивні по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства. Головні завдання п'ятирічки полягали в тому, щоб на «базі переважного розвитку важкої промисловості, безперервного технічного прогресу і підвищення продуктивності праці забезпечити зростання усіх галузей господарства, навпаки підвищення сільського господарства і на цій основі добитися значного підвищення матеріального добробуту і культурного рівня народу».

У шостій п'ятирічці (1956-1960 рр.) на Житомирщині тривала реконструкція існуючих і будівництво нових промислових підприємств, розрахованих на виробництво у загальносоюзних обсягах. Найбільше таких підприємств-піантів

було споруджено у Житомирі – це заводи «Електромірювач» (1957 р.), «Промавтоматика» (1959 р.), львонокомбінат (1961 р.), патерова фабрика (1962 р.), завод снарядних виробів (1964 р.). Були переобладнані фабрики музичних інструментів, цегельні заводи, які освоїли випуск цукроблоків, і на базі ремонтного заводу постав завод «Автозатчистана». Для забезпечення електроенергією цих підприємств Житомир було підключено до Кременчуцької енергосистеми. У цей час також розпочалося будівництво ліній електропередачі Київ – Житомир, Житомир – Турчинець – Коростень. В області діяли невеликі гідроелектростанції, які подавали струм на місцеві підприємства, у будівлі мотозаводів (однак тільки максимум до 22-ої години). Станом на 1955 рік в області діяли 61 гідроелектростанція, які виробляли 5147 кіловат/год. електроенергії.

Земельна площа області на 1 листопада 1956 року (тис. га)

	Державна та колективна землекористування	Всього оброблюваної території	В тому числі:					
			орної землі	в польових землях в обробі	сіножаті	вирощує та пасовища	сади, огорожі, покоси	інші багаторічні насадження
Всього	2735,3	1688,4	1332,8	1208,2	262,1	46,4	14,9	4,2

Число радгоспів, машинно-тракторних станцій та колгоспів (на кінець року)

	1955 рік	1956 рік
Число радгоспів усіх систем	19	18
в тому числі:		
- колгоспів	8	7
- суарсов	7	7
Число машинно-тракторних станцій	64	64
Число всіх колгоспів	826	827

Площа поля в колгоспах (тис. га)

	1955 рік	1956 рік	1957 рік
Вся площа в колгоспах	1120,6	1120,6	1120,4
Всі зернові культури	792,4	792,3	857,1
в тому числі:			
- озима жито	286,8	288,4	332,4
- озима пшениця	152,0	148,2	85,9
- озима кукурудза	82,9	73,8	70,6
- овес	87,1	98,3	81,3
- кукурудза (на зерно)	15,3	59,2	61,1
- гречка	81,7	82,7	79,9
- просо	38,7	28,7	32,8
- люпин (на зерно)	27,2	17,5	18,3
Товарні культури	98,9	103,7	111,4

Продуктивність колгоспного тваринництва

	Одичавша тварина	1955-1954 рік	1956-1955 рік	1957-1956 рік
Валовий надій молока	тис. тонн	98,2	122,8	181,3
Надій молока від однієї фуражної корови	ц.	970	1005	1309
Валовий надій яловичини	тонн	89*	80**	
Одичавша свиня	ч. шт.	3,7*	6,9**	

* за календарним 1954 рік.

** за календарний 1955 рік.

Позитивні зміни відбувалися і у сільському господарстві області. 1957 року валовий збір зерна збільшився у порівнянні з попереднім роком на 15%, цукрових буряків – на 30% (як збірано на 69 млн. цнт. більше, ніж 1956 року).

Середні господарства досягли трудових рекордів. Так, ланка Євгенії Гурмані з колгоспу імені Ворошилова Ружинського району збрала по 485 цнт. цукрових буряків з гектара. А в Радомисльському районі ланка Ольга Розмаринської одержала по 8,3 цнт. льоноволокна і по 7,6 цнт. насіння льону з гектара. По 429 цнт. овочів збрала молодіжка ланка Марії Хомак з Чернівецького району. Передовниками сільськогосподарського виробництва були Єфросина Саук, Марія Маріуш, Надія Загада та інші.

Єдиним загальною картиною у сільському господарстві області була як завжди відсталість. Середні райони, зокрема Брусилівський і Корнинський, збрали низькі врожаї цукрових буря-

ків – по 135-138 цет. На крапці ситуація спостерігалася і у тваринництві. Секретар обласного КПР 1955 року констатував: «У Лугинському районі середній надій молока від корови за добу – по 6,5 кг. На крапці справи у Коростянському, Базарському, Городницькому й деяких інших районах».

З метою поліпшення розвитку тваринництва було різко збільшено вирощування кукурудзи. Для цього скорочено площі під чистими парами, освоєно додаткові зарелозовні землі і 1955 року кукурудзою посіяно на 85,6 тисяч гектарів (тоді як 1954 року в області цією культурою було зайнято лише 22 тисячі гектарів). Пропагування і популяризація вирощування кукурудзи відбуло характеру системної кампанії – кожен номер газети будь-якого рівня обов'язково містив матеріали на цю тему. Не залишалася осторонь у цій справі і обласна газета «Родина Житомирщина».

Основні показники виробництва радгоспів (за даними річних звітів)

Показники	1954 р.	1955 р.
Кількість радгоспів	30	19
Внесок усіх працівників, чол. ²	7857	8058
Повітря площа, тис. га	24,5	24,5
Кількість тракторів, шт.	173	198
Число вантажних автомашин, шт.	124	152
Основні фонди на кінець року, млн. крб.	78,1	104,0
Прибуток радгоспів, млн. крб.		
а) з ребу/тис	–	6,3
б) збитки	9,3	–

² Середньорічна щільність працівників

Основні показники роботи МТС

Показники	1954 р.	1955 р.
Число МТС на кінець року	64	64
Процент повної платної колесності, що обслуговувалася МТС	100,0	100,0
Середньорічна чисельність робітників в МТС (включаючи зайнятих в шкільно-пошутовому господарстві, на кваліфікаційному ремонті тракторів)	2000	2094
Число всіх тракторів на кінець року	4977	4886
Кількість зарплати працівників на кінець року	2125	2149

З метою збільшення виробництва зерна розгорнулася і цілісна компанія. Радянське керівництво закликало молодь йти по константинопольських путівках освоювати цілісні та перелогові землі у Казахстані та на Алтай. І сотні юнаків і юносок Житомирщини у перший же рік цієї кампанії відправилися туди працювати.

Місцева преса наводила уривки із заяв багатьох робітників на ціліну: «Хочу працювати на основній цілісній землі Алтайського краю. Важливо почесним обов'язком константинопольця бути на перелонні поземлі, там, де зможу принести найбільшу користь батьківщині і народові» – пише у своїй заяві електромонтажник Коростеньського заводу «Жовтєва кузня» Едуард Бірюков. А комсомолець Іван Сидорчук, який працює на курорті тресторієтів, заявляє: «Я не пошкодую ося і енергії на освоєння нової землі. Нехай ще багатшою і могутнішою стане наша рідна Батьківщина». Усього від цієї області на цілісних і перелогових землях у Казахстані, на Алтай працювало близько 6 тис. осіб.

Нашому молодому сутовнику такої ситуацією може здатися дивним і несправедливим. Замість, наведені уривки із заяв мають характер агіток і ніби написані під диктовку партосер чи комсорга, єдиної цілісною очиндником та часним було почуття душевного піднесення, чекання кращого і щасливого життя, і бажання своєю працею заблизити його здійснення – таким почуттям була охоплена передусім молодь, але не тільки молодь. Усі навчали, що найстрашніше – погана: страйкиття війни, жак ретресій, голодні смерті в 1932-1933 і 1946-1947 роках, повстивні ж змєти крулівської відлєти давали підкрє на щасливє майбутнє. Змєднєти ці настрої-ситуації були поклекані сльського-подарські інстапки, які щосєсєні відбувалися у районних та обласних центрах, а країні – у Москві.

Серед удєрнєнєв сльського-подарського виробництва 1950-х – першої половини 1960-х років М.С. Верингора, машиніст льонспереробного пункту колгоспу «Зоря комунізму» Народницького району; Ф.А. Дольниць, голова колгоспу «Україна» Дзержинського (тепер Романівського) району; Н.Г. Змєдєдє, лєнкова колгоспу «Перше Трампє» Черняківського району; А.Ф. Лєкушєв, лєнкова колгоспу «Картєвє» Чудєвського району; М.А. Марєцєв, лєнкова колгоспу «Україна» Дзержинського (тепер Романівського) району; А.С. Сєрєбєнєв, лєнкова колгоспу ім. Щєрєвє Ємєлєвичєвського району – зв усім було присвоєно званє Героя Соціалістичної Праці.

Позитивним наслідком змін, запроваджених М.С. Хрущовим у сільському господарстві, стало поступове збільшення матеріально-технічної бази колгоспів. Якщо 1958 року в сільськогосподарських колективних областях налічувалося загальною 2131 зерновий комбайн, 672 комбайни для збирання картоплі, 441 жатка, 385 вантажних автомобілів, то 1960 року колгоспи уже мали 2235 зернових комбайнів, 1005 комбайнів для збирання картоплі, 858 жаток, 4072 вантажівки. До 1956 року колгоспи не мали прибутків, а з другої половини 1950-х рр. – прибутки господарств постійно зростають.

М.С. Хрущов багато зробив для покращення соціального становища населення, особливо селянства. Завдяки запровадженню авансування праці колгоспників розкривається індивідуальне житлове будівництво на селі. Запроваджується постійне забезпечення колгоспників (третє місце з липня 1964 року). Однак негативним було примушення людей купувати облігації внутрішньої позики. До 1957 року, на жаль, ще існував обов'язковий продовольчий податок, який сплачували державні селяни. Його мінімальний обсяг становив 30 кг м'яса, 100 л молока, 100 шт. картоплі і 1 свиняча шкіра. За невиконання продовольчого податку стягувалося штраф у подвійному розмірі грошима або за рахунок опієного майна. 1957 року цей продовольчий податок було скасовано – це стало першим кроком до подальшого покращення становища селян. Тоді ж було значно збільшено державні закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, що значно збільшило колгоспи, а це дозволяло їм виділяти кошти на розвиток соціальної інфраструктури села. В багатьох населених пунктах з'явилися колгоспні поліклініки, дитячі, колгоспи дістали змогу дооплатити школам, дитсадкам; збільшувалися і оплата праці колгоспників, адже зростає частка грошової форми оплати, а зменшується натуральна.

Тепер мешканці сіл дістали змогу накопичувати заощадження. Якщо станом на 1950 рік у сільській місцевості Житомирщини діяло 232 ощадних каси із загальною кількістю вкладників 31,9 тис. осіб і загальною сумою вкладів 753 тис.крб., то 1960 року у селках області вже було 406 ощадкас, у яких зберігали свої вклади 106 тис. осіб на загальну суму 10670 тис.крб. Середній розмір вкладу 1950 року – 24 крб., 1960 р. – 114 крб.

Ще одним позитивним заходом у соціальній сфері було скасування плати за навчання (з 1956 року), а також переведення навчання в одну зміну. Поміщуються і побутові умо-

ня життя. Завдяки збільшенню оплати праці колективніс- розгортається житлове будівництво на селі. За 1959-1965 рр. в області споруджено 46 тисяч нових індивідуальних будин- ків. У цей період газифіковано значну кількість населених пунктів Житомирщини. В оселях сільських і міських жителів з'являється і стає звичайною річчю побутова техніка – коло- дильники, пральні машини. А з побудовою 1959 року в Жито- мирі телевізійної вежі мовлення області змогли дивитися те- левідепередачі – перші телевізори з'являються цього ж 1959 року (зокрема у деяких установах і організаціях – в будинках куль- тури, МТС, а згодом і в особистих помешканнях).

Разом з тим відбувається зміна у суспільній свідомості, суспільно-політичному житті мешканців області. Велика пе- ремога наднацистським та татарським окупаційним режимом у багатьох, хто пройшов війну, усвідомлення свого особистого вно- ску у спільну перемогу, а також суспільне розуміння: «Ми – на- род – переможці». Мало хто сприймав за абсолютну істину, що Сталін забезпечив перемогу, внутрішньо кожен, хто воював, не погоджувався з тим, що намагалося утвердити в умах і сер- цях людей Сталінське керівництво. Часті окупуції, визвольний похід Червоної армії по Європі – все думовало критичне став- лення до радянської влади. Тому, коли почався хрущовський відхід, ці раніше приховані у серці почуття перші свідомі- ці почали висловлювати вголос. У Радомишлі в березні 1956 р. В. Демченко розповсюджував листівки із закликами «Дать ра- дяньську владу» і «СРСР – терорна держава». Це було одразу піс- ля розширеного XX з'їзду КПРС. Однак, критикуючи Сталіна, Хрущов не підмав сумніву правильність радянської політи- ки. В. Демченка заарештували і засудили на три роки позбав- лення волі за антирадянську агітацію. І це, як виявляється, був один із багатьох випадків. Це стурбувало партійне керівництво, і 19 грудня 1956 року ЦК КПРС направив в обкоми і райкоми партії директиву «Про посилення політичної роботи партій- них організацій в масі і притримання вилосок антирадянських елементів». Таким чином давалася вказівка переслідуючи тих, хто висловлює погляди критичні щодо радянської влади, партійного керівництва, радянської політики. Так, було заарешто- вано виконавця Житомирської кондитерської фабрики Пав- ла Смирнова, який написав на ім'я Ворошилова, тоді Голови Президії Верховної Ради СРСР, два словесних протести листи: «...Сяк ви сидите в Кремлі і далі Кремля нічого не бачите і ба-

читав на хмарі... Не одні раз я був на нарадах і слухав промови в різних там обласних дієчів. Виходить, змисте, такої собі пан в шкрявковому пальто з каракуленим коміром і говорить: "Товариші і так далі...". Подивився я на його животик, на шию, як у бика, на пальто і на свою побілілу по швал суконну пару, скосив очі на товариша, який стояв поруч у куфайці та латаніх чоботях, й стало мені моторошно. Повернувся я й тишецько вишшов з юрби. А навздогін мені, як заклинання шамана, доносяться слова про "дружбу, рівність і братерство". І тільки до цієї крак души людину засудили на чотири роки виправно-трудовак таборів. Також було засуджено А. Москаленко за те, що застрелив М. Хрущова приїзяти на його рідну Коростенщину і понавитися, як насправді живуть люди. Подібної долі завзяв і колгоспник А. Нозників із Новоград-Волинського району – тільки за усті висловлювання серед одинокимат-колгоспників.

В 1957 році М. Батюка, а 1960 року С. Бабича і В. Тарасюка було заарештовано за розповсюдження антирадянських листівок. Прихильність та ідеологічний педантизм, бажання перестрахуватися на всякий випадок заборонено, коли виникає сумнів щодо «політичної чистоти» – все це характеризувало ставлення органів влади, КДБ до літератури, мистецтва, взагалі до дій і життєвої поведінки людини. Типовим прикладом цього є висновок інспекторів-ідеологів у 1962 р. «Незадовільний стан ідейно-виховної роботи комуністів с. Горбове Ємільчинського району». У настанові довідці розповідається, що у сільському клубі поставлено п'єси «Женетіла», «Предложеніє», «Сто тиєч», а ще навіть рекомендовано «Святаник на Готтарівці».

Існуючі статистичні дані подють нам таку кілкість репресованих на Житомирщині вже у період Хрущовського керівництва: 7 засуджено до 10 років позбавлення волі, 10 – на строк від 1 до 8 років, 2 – на заслання, стосовно 22 осіб справи було припинено. Пізніше щодо засуджень став 1956 рік – тоді позбавлено волі 7 осіб (і це у рік, коли відбувся XX з'їзд КПРС!).

На жаль, деяка лібералізація життя не утворювалася з політикою держави щодо вірусних – у 1960-ті роки здійснюється наступ на церкву. Разом з тим це стало ще одним свідченням зортання демократичних процесів, започаткованих Хрущовим і ним же зупинених. Переслідування змозжали святицьким, яких змушували відкрятися від святицького сану – про рідкісні приклади такого кроку писали у всіх газетах, подіючи як похвальний вчинок людини. Організувалися парашко-

ди у проведенні богослужіння: бій у барабани біля церкви, чи створення іншого шуму. Для прикладу, як свідчить документ під грифом «секретно», з метою ариву пасхальної служби у ніч з 8 на 9 квітня 1961 р. в селі Лопатині Омелянського району Житомирської області місцева влада оголосила «воєнну тривогу», виставила на шляхах пошти і затримувала людей, які йшли в церкву з іншою цілю.

Представники органів влади вдавалися нерідко до грубого диктату. Так, 8 травня 1963 року голова Врублівської сільради Дзержинського (тепер Романівського) району Чернівецької заборонив свідчанку Каринцю із Романівки провадити загальну пасоводу на кладовищі в селі Врублівка. Тоді віруючі з цим проханням звернулися до голови колгоспу Мовчана. Останній закликав: «Якщо колгоспники завтра 9 травня дружно вийдуть на мітине, приєднаний Дню Паронюка, а після цього підуть працювати у поле, то свідчанка буде сьогодні служити на кладовищі».

Із 17 по 20 грудня 1964 р. у Житомирі проводив республіканський семінар агітаторів-атеїстів. Учасники прослухали лекції на теми: «Критика сучасних строб правихрести науки і релігії», «Релігійне сектанство та його ідеологія», переглянули ряд кінофільмів, обговорили досвід атеїстичної пропаганди. Подібні семінари щороку відбувалися і в інших обласних центрах УРСР.

У газетах піддавали критичній релігійне вчення, здійснювані різні дії – ця дискредитація Церкви мала системний, організований характер. Щодо закономірним і повсюдовим став наступний етап такої політики – закриття храмів. Це робилося різними способами. Прямішим, інтенсивнішим пошема у церкві (через організований підпіл із-зовні), і під приводом порушення правил пожежної безпеки церкву закривали. Або організовували підписи громадян, «які виявляли щире бажання» перетворити церкву у клуб, спортзал чи склад, у зв'язку з тим, що у них є більша потреба, аніж у храмові. І влада, безумовно, одразу йшла назустріч проханням громадян. Чи рішеннями сільради заборонили здійснювати богослужіння у церкві в зв'язку з її ветхим станом і з мотива безпеки віруючих. Одмак храм ніхто не ремонтував (через відсутність коштів, а про їх виділення ніхто й не турбувався). І згодом приймалося рішення, що у зв'язку із ветхим станом церкви її необхідно розібрати.

Але й сам процес руйнування або перебудови змінив гли-
боким боєм серця віруючих. Так, у с. Райках Бердичівського
району було прийнято рішення про перебудову церкви під
школу. Голова колгоспу «Новий шлях» Чокановський 4 червня
1964 року доручив своєму заступнику Чумаку провести робо-
ту з розбирання куполів. Чумак і голова місцевої сільради Ку-
знецько дали розпорядження закріпити на голціному велико-
му куполі сталевий трос і за допомогою трактора звалити його.
Таким чином вони хотіли зруйнувати й інші куполи. Застосо-
ваною метод розбирання викликав величезне невдоволення ча-
стини віруючих, які зібралися біля церкви. Група селянських
молодих жінок ствала з купола сталевий трос, розрубала його
на чотири частини і скинула в річку.

У випадку, коли церкву закривали, її майно передавали в
музей. Це також збурювало громадськість. Люди чинили пред-
ставникам влади опір. Так відбулося у с. Березині Коростинів-
ського району. Люди відбрали ікони, встановили нову церкву,
повісили там ікони і встановили цілісдобове чергування. Також
протягом тривалого часу – з 1962 по 1965 рр. опір влади чинила
реалітна громада у селі Новий Даротин Сирецького району. У
літі приїзду представників районної влади збирався натовп до
400 осіб і перешкодила намірам забрати у них церкву.

Проте, незважаючи на активний опір віруючих, за період
з 1961 по 1964 рік на Житомирщині було закрито 124 храми, з
них найбільше в Сирецькому районі – 10. Це стало важким уда-
ром по національній культурі, по національній духовності. І, на жаль, така
політика продовжувалася з приходом до загальносоюзного ве-
ршинства Л. Брежнєва. Станом на 1 січня 1966 р. в Житомир-
ській області було зареєстровано лише 129 церков і 169 свяще-
ників, які здійснювали у них богослужіння.

Більш позитивні зміни відбуваються у культурно-освітній
сфері. У 1960-ті роки відбулися важливі зміни в освітній галу-
зі. З 1953 року запроваджується обов'язкове семирічне навчан-
ня дітей шкільного віку. У грудні 1958 року Верховна Рада СРСР
ухвалила Закон «Про зміцнення зв'язку шкіл з життям і про
дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». На підста-
ві цього Закону замість 7-річної було організовано 8-річну шко-
лу, яка давала учням загальноосвітні та професійні знання. Повну
середню освіту одержували у школах робітничої та сільської
молоді або в загальноосвітній середній політехнічній школі,
поєднуючи навчання з працею. У зв'язку з цим 10-річні серед-

ні школи було перетворено в 11-річні – адже два дні на тиждень учні працювали на виробництві, тому з метою виконання навчальної програми термін навчання подовжили на один рік. Головним завданням школи визначалася підготовка до праці. Кожен клас під час виробничого навчання називався бригадою, був свій бухгалтер (із числа учнів), кожен за виконану роботу одержував зарплату. Окрім того, при школах у сільській місцевості існували свиноферми і кролеферми, визначався план з вирощування кролів: для 8-річної 300-600 шт., для 11-річної – 1000 шт. При школах були городи навчально-дослідні ділянки, де також працювали учні. Безперечно, надмірне залучення учнів до виробничої праці відволікало від одобуття знань, і це досить швидко стало зрозуміло і видно зі зменшення показників успішності, а також їхнього ставлення до навчання. Заряд зрозуміло, що політехніцизм школи, окрім морально-нашого завдання була підпорядкована виконанню гасла М. Хрущова: «Допити і перепити Америку» (з виробництва м'яса, зерна і т.д.). Тому не тільки школярі вирощували кролів – доводився план з їх вирощування діляникам та районним лікарням, іншим виключним установам.

Щодо шкільного життя варто відмітити активну роботу гуртків. Як правило, при кожній школі діяли обов'язково драматичний, музичний, поетичний, радіотехнічний, фото- та інші гуртки, різні спортивні секції. Регулярно відбувалися спортивні змагання між школами – шахові, футбольні, кошикові турніри, стрілецькі змагання – були найпопулярнішими у той час.

Найуспішніші у навчанні учні вступали до вищих навчальних закладів – їх у нашій області було до 1959 року лише два – Житомирський педагогічний інститут імені І. Франка і Житомирський сільськогосподарський інститут. З 1960 року почав діяти в обласному центрі Загальнотехнічний факультет Київського ордена Леніна політехнічного інституту, провідними спеціальностями були машинобудування і прикладобудування.

Ці вищі навчальні заклади стали центром науково-дослідної діяльності у нашому краї. У підінституті ім. І. Франка з 1958 року відновлювалося видання збірника наукових статей викладачів «Наукові записки». Серед учених цього вишу п'ятьма науковими здобутками відзначилися історики Є. Буликів, А. Коваленко, М. Лавринюк, П. Москвін, О. Шандак, мовознавці Т. Баймут, М. Богдан, А. Венікоров, Я. Рівкіс, літературознавці П. Сер-

біа, А. Писоварський та І. Ослак, математики П. Веніцианій, В. Костарчук. 1963 року на базі філологічного факультету в підінституті засновано факультет іноземних мов, де також сформувався потужний корпус вчено-мовознавців, серед яких акравою постать став Д. Кисилевич.

У сільськогосподарському інституті працювали також учні, відомі своїми науковими дослідженнями далеко за межами Житомирської області: Є. Михайленко, А. Молостов, О. Стольовиц, А. Штеїна. Серед учених-практиків були медики О. Гербачевський, Г. Вольвич, Ю. Вороний, І. Козиченко, І. Ямковий.

Літературне коло нашого краю утворювало значне число поетів і прозаїків. Серед них, безперечно, найпомітніше місце займає видатний представник української літератури, мистецької і громадської дії Комітетського Микола Васильович (псевдонім Борис Тен). Це був письменник-перекладач світового рівня. Найбільшим, і можна цілком справедливо сказати, геніальним його літературним здобутком став переклад «Іліади» та «Одіссеї» – Бориса Тена почали називати українським Гомером. А згалом культурна спадщина нашого видатного земляка величезна: це і музичне оформлення п'єс «Колон цвітуть абруні», «Під каштаном Праги», книга методичного характеру «Порадник для керівників самодільного зору», літературні переклади – драми В. Гюго «Торезеллада», п'єси А. Пупкіна, М. Лорюментова, А. Міцковича «Прометей закутий», Есхіла. Це була людина, яка пройшла багато випробувань – участь у польсько-радянській війні, німецькій полон, перебування у концтаборі, довгі роки життя з обмеженнями громадянськими правами із почуттям несправедливого ставлення до нього радянського партійного керівництва. Останнє особливо жрило душу, але зігрівала поета така же одержимая творчістю письменників і митців та підтримувало усвідомлення важливості справи, яку він невольно робив, особливо не розраховуючи на відзнаки та випроде від влади – за це клопотали його колеги, зокрема М. Рильської, Максим Тадейович, у той час голова Верховної Ради УРСР, допомагав багатьом землякам – і одиосельцями рідної Романівки на Поспільщині, і мешканцям Вчорайшого на Ружинщині, де вчителював у роки молодості, і, звичайно, колеги-письменникам.

У ці роки давний про себе також талановитий поет Михайло Кляшківко поетичними збірками «Далі голубині» (1959 р.) і

«Люди радію» (1962 р.). А благословенний вхід у світ його першої збірки «Сині очі весни» відбувався уже Максим Рильський в 1956 році. І так як титулуєся за порадом і досвідом до Бориса Тена, так і навколо М. Клименка гуртувалася творча молодь – В. Грабовський, М. Сич, І. Ліберда, М. Пасічник, Б. Остапенко.

У 1930 роках у редакції обласної газети «Радянська Житомирщина» працював письменник-класик української літератури Василь Земляк. Поява цілої плеяди талановитих письменників стала наслідком певної лібералізації суспільно-політичного життя і зумовила виникнення такого явища як «літдесертники».

Цікавішим і різноманітнішим стає культурне життя населення. У селі Житомирщини учні пієлі, члени драматичних гуртів ставили вистави – найчастіше «Налар Стодола», «Личерівна», «Сто тисяч», «Наталка Полтавка», а в обласному центрі дія музично-драматичний театр, філармонія, кінотеатри. У районних центрах також діяли кінотеатри. Кіно користувалося великою популярністю: на концерті обов'язок, як правило, усі місця були зайняті. У Бердичівській міській бібліотеці розпочався випуск нового журналу «Знай своє місто» – інтерес до історії рідного краю – це теж притаманне явищу того часу.

У ті часи регулярно проводилися огляди-конкурси народних талантів – районного, обласного, республіканського рівня. 1960 року на такому огляді-конкурсі, який провівся у Києві, перше місце здобув молодіжний ансамбль пісні і танцю Новоград-Волинського будинку культури. Також святкував перемогу у цьому конкурсі хор під керівництвом Ольги Добавої із с. Бірдівців Овруцького району (у номінації «Кращий народний хор»), а також Провін Канізький – серед самодіяльних колективів художнього слова.

Серед видатних митців краю – художника М. Максименка, театральний режисер М. Єсипенко, славетний піаніст С. Рітер, уродженець Житомира. Візитівкою Житомирщини став Поліський ансамбль пісні і танцю «Льонка», у витоків якого був М.В. Хомічівський, керував у роки його становлення (1958-1963 роки) А. Андруський, а потім – І. Савола, котрий став знаменитим завдяки пісні «А леон цвіте».

Найвищі спортивні досягнення спортсменів області другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. пов'язані з ім'ям видатного тренера зі стрибків у висоту Віталія Олександровича Лонського. 1963 року йому присвоєно звання заслуженого тренера УРСР, а 1968 р. – заслуженого тренера СРСР. В.О.

Львівській підготував багато спортсменів високого класу: Ігоря Матвеева – переможця першості Європи серед жінок; Валерія Скорцова – учасника Олімпійських ігор у Токіо і Москва, дворазового чемпіона Європи і чемпіона світу серед студентів; Анатолія Мороза – чемпіона Європи; Руслана Ахметова – учасника Олімпійських ігор у Москві, бронзового призера чемпіонату Європи і переможця V Спартакіади народів СРСР.

ЛДВБО

У. ЖИТОМИРЩИНА В 1964 – 1980-х РР.

З 1963 року обком КПУ очолює М.М. Лазуренко, а обласким конком продовжував керувати В.О. Кривонізький. Після М.М. Лазуренка з 1968 по 1978 рр. посаду партійного секретаря обкому КПУ обіймав К.П. Терещок, а з 1978 р. по 1980 р. – В.М. Кавун. За цей період (1964-1989 рр.) відбулося багато позитивних змін.

Проблеми з промисловим і продовольчим забезпеченням, незадоволення реформаторським кадром М.С. Хрущова, не зважаючи позитивні наслідки нововведень, привели до його усунення у жовтні 1964 року. Новий радянський керівник Л.І. Брежнєв і його оточення вислали до М.С. Хрущова помилкованим, а відтак відбувається повернення до колишньої вертикалі галузевого управління. Відновлено діяльність 22 союзно-республіканських і 7 республіканських міністерств, більшість промислових підприємств УРСР підпорядковано центральним відомствам. Тоді ж, у вересні 1965 року пленум ЦК КПРС прийняв постанову «Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва», згідно з якою передбачалася передача підприємств на господарчу основу. Тепер критерієм оцінки ефективності ставала кількість реалізованої продукції, а не виробленої. Ці зміни дістали назву «кознітська реформа».

Реформа спонукала поліпшувати якість, зменшити поневі споживачів. Частина доводів підприємства уже могли залучити у себе – завдяки цьому зміни змогли утворити три окремі фонди: розвитку виробництва, матеріального заохочення працівників і житлового будівництва. За п'ять років в Українській республіці на такі умови діяльності перейшли понад 80% підприємств. І навіть така, дещо обмежена вироблена самостійністю, принесла позитивний результат: восьма п'ятирічка (1965-1970 рр.) стала єдиною, коли були виконані усі заплановані виробничі показники – цю п'ятирічку називали «золотою».

Позитивні зміни наслідок «кознітської» реформи відбуваються і в промисловості Житомирщини. Вона у листопаді 1970 року обласні партійні керівництва рапортувало про дострокове виконання основних виробничих показників восьмої п'ятирічки. За п'ять років обсяг виробництва машинобудівної промисло-

ності області зріс у 1,8 рази, легкої промисловості – в 1,9, будівельних матеріалів – в 1,7, фарфорово-фаянсової галузі – в 1,6 рази. Виробництво сільськогосподарських машин збільшилося в 2 рази, технічного устаткування – в 2,3, електроніміркових приладів – у 2,8, лавних тканин – у 1,9 рази.

Завдяки нововведеним за 1959-1965 рр. промислово-виробничі фонди підприємств зросли у 2,5 рази. Окрім матеріального стимулювання передовиків виробництва відзначали урядовими нагородами. Загалом за результатами восьмої ш'ястїрки було нагороджено 693 працівників (оряданами Ленїна, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани»). Зокрема, З.М. Зайцева, слюсаря житомирського заводу «Електронімірковий»; В.П. Коваленюка, слюсаря заводу швейного машинобудування «Коростенський»; П.І. Алашюка, фарфорувальника Бердичівського заводу «Прогрес» – оріданами Ленїна.

Житомирщина зробила вагомий внесок у загальносоюзну і загальноукраїнську економіку. Підприємства області були пов'язані тісними зв'язками з іншими по всьому СРСР, які постачали комплектуючі деталі, або жими постачали. Для прикладу, завод «Електронімірковий» одержував вироби і матеріали з 400 підприємств усього СРСР.

Питома вага Житомирської області в народному господарстві УРСР по деяких галузям була доволі значна. Прикладом, Житомирська музична фабрика в 1966 році виробляла 58,4% обсягу випуску акордеонів і баянів, фарфорово-фаянсові підприємства області (Баранівський, Довбишський, Коростенський та ін.) виготовляли 53% загальноукраїнського обсягу, Житомирська паперова фабрика – 13,2%, Малинська паперова фабрика випускала 73,8% усього загальноукраїнського паперу, а промисловий гігант всесоюзного значення – Житомирський льнокомбїнат – 47% лавних виробів.

У складському вираженні промислове виробництво в області станом на 1967 рік характеризувалося такими даними: зокрема, випуск фарфорово-фаянсового посуду – 54219 тис. шт.; швейно-шкарпеткових виробів – 41212 тис. пар; лавних тканин – 20282 тис. шкотових метрів, або 21557 тис. кв. м.; паперу – 40748 тон і картону 11959 тон; швейного аутта – 3476 тис. пар.

Серед кращих працівників області у різних галузях промисловості були найбільш відомі: фрезерувальник Полонинського праличного кар'єру (Чернодївський район) О. Вербич, робітниця Малинської паперової фабрики О. Захліва – їм присвоєно

звання Героя Соціалістичної Праці, а також швартар Коростівського швартаруправління В. Купрашівіч, столяр Житомирського меблевого комбінату Ю. Гибак, робітник гірничого цеху Баранівського фарфорового заводу В. Шакруга, формувальник Бердичівського заводу «Прогрес» – про них та інших передовиків виробництва палили газети, бачили ставлення до праці ставили в приклад. І сотні тисячі сумішених та добросовісних працівників заслуговують на окреме згадування.

Помітне збільшення обсягів виробництва відбувається і завдяки появі нових промислових підприємств, і за рахунок зростання продуктивності праці. Значною залишалася питома частка Житомирської області в економіці СРСР. Так, підприємства Житомирщини становили на 1980 рік виробляли 22,3% загальносоюзного обсягу кварциту, 47% – лавиної тканини, 65% – фарфорово-фаянсових виробів, 50% – бавовни, 39% – вовняної тканини (кожна десята автомобільна шина була оснащена житомирським кордоном), 16% – папірцітно-шкарпетковими виробами, 13% – виробами зі шкіри, 10% – верстатів по металу.

Підприємства області були пов'язані виробничими зв'язками з багатьма фабриками і заводами СРСР. Штати і пульти керування постачалися майже на всі електростанції Радянського Союзу та у кілька зарубіжних країн, бетонозмішувачі дослідно-виробничого заводу – на будівництво Байкало-Амурської магістралі, кориснімішувачі й корпоратори – на ферми Молдавії; житомирські металоконструкції використовувалися при будівництві Нововерхнянського електровозобудівного, Токівського комбайнового заводу «Россельмаш»; верстати з програмним керуванням Бердичівського заводу «Комсомолец» – у всі соціалістичні країни, а також Туреччину та Ірак; продукція Попільнянського консервного заводу постачалася у Чехословаччину, Болгарію, Румунію, Фідеративну Республіку Німеччину, Голландію; прилади «Електронмірочка» – у 70 країн світу, а лінійне обладнання «Прогрес» – у 60 країн.

Однак позитивні кроки космічних реформ в умовах збереження командно-адміністративної системи не забули свого продовження. Зі зростаючою деякою економічною свободою і поверненням до адміністративних методів управління відбувається гальмування темпів розвитку продуктивності праці – це призводить до виникнення застійних явищ в економіці, дефіциту багатьох товарів. Це відбувається і через пріоритет кількісних показників над якістю продукції.

Для підвищення сільськогосподарства було багато зроблено реформами М.С. Хрущова: підвищення закупівельної ціни на продукцію рослинництва і тваринництва, реорганізовано МТС – все це зміцнило колективи і зумовило подальше зростання сільськогосподарського виробництва.

Питома вага Житомирської області в агрокомплексі УРСР була доволі значна за деякими показниками: Житомирщина станом на 1966 рік виробляла 24,3% ланного волоська, 8,5% – картоплі, 4,1% – м'яса, 4% – молока. А в подільній ролі частини Житомирської області у вирощуванні льону, англій і картоплі ще більше зросла. Ці культури займали провідне місце у колективних господарствах центральної і північної частини нашої області, а у південній переважало вирощування пшениці та цукрового буряка.

Кращими господарствами області в 1960-ті роки були: радгосп «Картіці» Чуднівського району, колективи: «Радянська Україна» Ємільчинського району, «Машинство» Андріївського і «Україна» Дзироківського районів. Видатними передовиками сільськогосподарського виробництва і відомими на весь СРСР стали Герої Соціалістичної Праці: М. Маріш, А. Сербан, Е. Саух і М. Худяк – з Ємільчинського, М. Веритор – з Народницького, М. Гуметок – з Бердичівського, Н. Заглада – з Черняхівського, А. Антуха – з Чуднівського, А. Тарасюк – з Радомитльського, Ф. Карпенко – з Житомирського, М. Козиненко – з Овруцького районів. А всього станом на початок 1973 року в області налічувалося вже 56 Героїв Соціалістичної праці, а орденів і медалей було нагороджено 23 918 працівників сільськогосподарства.

Успіхи в сільському господарстві були зумовлені завершенням електрифікації колективів (завершені 1960-х роки), ширшим застосуванням хімічних добрив і механізації виробництва. 1973 року в області зібрано рекордний урожай в 1,2 млн. тон. Однак уже з другої половини 1970-х років знову стали проявлятися негативні явища, які були характерні загально для радянської економіки: зникнення темпів продуктивності праці, зменшення обсягів виробництва. Економіка продовжувала розвиватись екстенсивним шляхом. Земля використовувалась, перемислювалась хімічними добривами – це призводило до порушення екологічного балансу. Негативними наслідками відчувалося активне висорочення земель. Зниження болю – це зникнення аралів життя багатьох видів рослинного і тваринного світу.

Недосконалість колективно-радгоспної системи сільського господарства проявлялася і нестачі робочих рук, адже через слабку механізацію виробничих процесів значна частина роботи виконувалася вручну. Тому під час збирання врожаю нерідко вдавалися до допомоги міських жителів, військових, а взагалі узначалено практично було залучення учнів міської школи. Все це подавалося як партнерство, взаємодопомога. Кожен організатор, підприємець мав «свій» підшефний колгосп, агрохімічної директивно. А сільська школа перебувала у тісному зв'язку з життям колгоспу, беручи участь майже в усіх польових роботах. У відношенні колгосп забезпечував школу (далюю продукцією, здійснював ремонт школи, надавав транспорт (у той час критий вишуканою автомобіль, обладнаний жорсткими лавами для сидіння) для поїздок на різноманітні райони, обласні конкурси, а також конкурсів, нагороджував кращих школярів подарунками за роботу під час «літньої трудової черги» помітником комбайнера або на іншій виробничій дільниці. Таке партнерство школи і колгоспу, з одного боку, мало певний емоційний вплив на учнів і давало матеріальну підтримку школі, але, з другого боку, сільські школярі були обмежені в часі на виконання шкільних предметів, страждала якість знань. Державні, радуміючи цю ситуацію, почали надавати випускникам сільських шкіл пільги при вступі до вищого навчального закладу, урівнюючи таким чином конкурентні можливості міських і сільських школярів.

Активне промислове будівництво у містах Житомирщини зумовлювало велику потребу у працівниках робітничих професій. Моноді із сільської місцевості, одержавши паспорти, їшли у міста, де були кращі побутові умови і умови праці, значно вищою рівень зарплатної плати. Тому відбувається зміна демографічної структура населення, яка полягала у поступовому, але швидкому збільшенні міського населення. А це, у свою чергу, зумовлювало необхідність активізувати житлове будівництво, а також спорудження нових дитячих садків, шкіл, лікарень. Збільшувалися капіталовкладення у житлове будівництво коли 1967 р. вони становили 6 мільярдів, то у 1967 р. – 17,8 мільярдів. За ці 10 років нові квартали одержали близько 200 тисяч сімей.

Лише протягом 1971-1972 рр. за рахунок усіх джерел фінансування в області побудовано було житла загальною площею 1,2 млн. кв.м. – це мало змогу забезпечити житлом або поліпшити житлові умови понад 25 тис. родин. Необхідність розширення житлового будівництва зумовлювалася також помітним

зростання чисельності населення, адже 1960-ті роки – це період демографічного вибуху. У школах, навіть сільських, існувало по кілька паралельних класів (ї навчалися, як правило, у дві зміни). Тому це активізувало житлове будівництво і на селі. Якщо за 1959-1965 рр. в області зведено було 46 тис. індивідуальних будинків, то за 1966-1970 рр. – понад 50 тис.

За восьму п'ятирічку на Житомирщині збудовано 123 школи на 32 тис. учнів, 179 дитячих садків на 13 тис. дітей, 26 шкільних їстернатів. У наступні роки житлове будівництво здійснювалося також високими темпами: за 1970 – 1984 рр. в області побудовано житла загальною площею 14 млн. кв.м., з яких 9,6 млн. кв.м. у містах і 4,4 млн. кв.м. – у сільській місцевості. У містах області виростили нові мікрорайони, зокрема у Житомирі – Східній, Кривині, у Бердичеві – Червона Гора.

Розвивалася й соціальна інфраструктура, адяк переважно у містах. Станом на 1967 рік в області діяли 355 майстерень з ремонту та пошиття взуття і 361 – з пошиття одягу, 192 парикмарні, 1231 кіноустановки, 44 заклади, які надавали фотографічні послуги, 38 ломів, 9 пралень, 12 прокатних пунктів (надавали у тимчасово користування побутову техніку) та інші заклади. Разом з тим зацікавилася низькою якістю обслуговування. Про це часто писала місцева преса. А сільське населення у більшості своїй було позбавлено і таких послуг.

У наступні 1970-ті – 1980-ті рр. розширювалися спектри послуг, поступово покращувалися їх якості. Запровадження ш'ятиденного робочого тижня з двома вихідними дозволяло більшою мірою приділяти культурному самоудосконаленню, міс-товому відпочинку. Станом на початок 1985 р. у Житомирській області діяло 1400 клубів і будинків культури, 1325 бібліотек, 1 державний краєзнавчий музей (в обласному центрі) і 250 громадських музеїв, 2 професійні та 7 народних театрів, 1248 кіноустановок (у клубах, будинках культури та в спеціально побудованих приміщеннях), 6 молодіжних кафе, 35 стадіони.

Важливою складовою соціальної інфраструктури було забезпечення медичною допомогою. Також станом на 1967 рік в області діяло 182 лікарняні установи, які підпорядковувалися Міністерству охорони здоров'я. Зокрема, у Новоград-Волинському, Острозькому районах і місті Житомирі – по 12, в Ємільчинському, Коростенському, Попільнянському – по 10 (в інших районах в середньому по 6-7 закладів охорони здоров'я), окрім того, в області діяло три будинки відпочинку.

Житомирщина славилася джерелами мінеральних і лікувальних вод і грізної високої радіоактивності. На їх базі в Житомирі функціонувала водолікарня. Джерела питних лікувальних вод освоєно в Новограді-Волинському, Володарському-Волинському, селищі Ананів і Нетребівка Радомишльського району.

Розширювалась мережа лікувальних закладів і кількість медичного персоналу. На кінець десятиріччя п'ятиріччя в обласному центрі функціонувало 10 лікарень на 3200 ліжок, 56 фельдшерських пунктів на підтримку та устатковані, 19 аптек. У них працювало 1390 лікарів і 3260 середнього медичного персоналу. За 15 років в області побудовано 60 нових корпусів лікарень на 3060 ліжок, 17 поліклінік, 98 фельдшерсько-акушерських пунктів, однак дуже не вистачало лікарів-гінекологів – був лише один на район. Станом на 1967 р. загальна кількість лікарів усіх спеціальностей в області становила лише 23% від усіх лікарів в Україні.

Поступово зростала кількість працівників в білих халатах. Якщо в 1966 р. в області працювало 2,6 тис. лікарів і 10,5 тис. середнього медичного персоналу, 1975 р. відповідно 3,3 і 12 тис., то у 1980 р. – 5 тис. лікарів і 17 тис. середнього медичного персоналу. І хоча соціальна сфера, у тому числі медицина, фінансувалась за державним принципом, все ж рівень соціально здоров'я населення підвищувався – у великій мірі завдяки зростанню професійної кваліфікації лікарів. Наприклад, рівень дитячої смертності в області за 1966 – 1980 рр. зменшився у 18 разів. 19 лікарів були удостоєні звання заслуженого лікаря України. Серед них – О.Ф. Гербачевський, Я.Ф. Пинда, Г.С. Яковлева, Є.І. Конюшова, З.І. Жабовицька, О.Ф. Волощина, Г.В. Вільхевич, Т.Ф. Аверютова, Г.В. Копелі, Ю.М. Крушельницька. Окрім того, лікарю О.Ф. Гербачевському присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В одинадцять п'ятиріччя (1976-1980 рр.) відбувся постійний перехід до щорічної диспансеризації населення області, до послідовної профілактичної спрямованості роботи установ здоров'я. Зросла забезпеченість лікарняними ліжками, лікарями, середнім медичним персоналом. На кінець 1985 року число лікарняних ліжок перевищило 30 тис. У медичних установах працювало 4962 лікарі та 3,7 тис. членів середнього медичного персоналу. Лікування хворих було безкоштовним. В області функціонувало 6 санаторіїв, 10 санаторіїв – профілакторіїв, 3 будинки і 16 баз відпочинку. Зокрема, з 1985 р. почав діяти

санаторій-профілакторій для робітників «Електрокамірнич». Безкоштовні або частково оплачувані путівки для лікування й одорозвіжних наслідків виділяли профспілка. Для престарілих та інвалідів функціонував ІЗ будинку-інтернату на 2500 місць. Разом з тим, не усі могли скористатися цими можливостями або через дефіцит путівок (особливо у санаторії), або і також через зайнятість на роботі (звертаємося до, що був зайнятий у сільськогосподарському виробництві).

З 1960-х р. транспортні послуги почали покращуватися, з'являлися нові види транспорту. Так, з 1963 р. в обласному центрі окрім трамвайів почали курсувати ще й тролейбуси. Перший тролейбусний маршрут проліг від залізничного вокзалу до площі Перемоги. Тролейбусне дало змоглодіє на місці сучасного готелю «Житомир». Перші тролейбуси були переобладнані з автобусів ААЗ, тільки згодом з'явилися у Житомирі тролейбуси марок ЗТУ-3, «Кайя-4», «Кайя-6». Зі збільшенням кількості транспортних засобів розширювалися і мережа тролейбусних маршрутів. Цілою реально розширювалися можливості відкриття нових маршрутів до найближчих сіл Іванівка, Телерівка, до Житомирського аеродрому (збудованого 1963 р.) до останнього вже навіть почали у 1980-х прокладати лінії.

1970-1980-ті роки активно використовувалося повітряне сполучення навіть з деякими районними центрами нашої області. Ця ж квитків, по сьогоднішнім міркам, була мізерною: до Києва – 15 крб, у той час як квиток на автобус коштував 2 крб. Особливо корисною і необхідною була авіація для медицини. У разі потреби у будь-якій район нашої області терміново направлявся лікар-консультант. А звичайно були медико – загалом за рік літувалося близько 2 тисячі валютів. Найчастіше лікарів доставляли літаком Як-12 або По-2, а в 1980-х на допомогу медикам приходили гелікоптери – тепер стало можливим зробити посадку у безпосередній близькості від місця надзвичайної події.

Найбільш поширеним видом транспорту, який поєднував райони та села області залишався автобус (використовувалися марки ААЗ і ПААЗ, у 1970-ті автопарки Житомира, Бердичева поповнювали й уперські «Іаруси»). Центральний автовокзал у Житомирі до 1963 р. знаходився на площі Перемоги (тим, де зараз «Молодіжна мода» і кафе «Час пейсти»), а потім його було переміщено на вулицю Київську (тоді ще вона називалася Леніна), де знаходиться й нині.

1970 р. збудовано нове приміщення Житомирського залізничного вокзалу. Але Житомирська залізнична станція поступається кумовим транспортним об'єктам у Бердичеві та Коростеві.

В обласному центрі ще одним видом транспорту було таксі. Починаючи з середини 1960-х рр. регулярно проводилися конкурсні змагання серед водіїв таксі. Слід відзначити, що кімкарською переможцем цих змагань ставала житомирка Алла Попова. Цей рекорд упродовж багатьох років ніхто не зміг перевернути. І після А. Попової житомирські таксистки зливали призові місця у всеукраїнських змаганнях професійної майстерності.

Недоліком транспортної сфери довгий час залишалася незадовільна якість доріг. В 1975-1985 рр. було прокладено багато доріг з твердим покриттям і що проблему в значній мірі вдалося вирішити, хоча у порівнянні з автобанами у західних державах ці нові шляхи все рівно програвали за якістю, потребуючи постійного ремонту. Слід відмітити й таку характерну і типову особливість радянської системи, як за діями на трудових роботах жінок. На будівництві й ремонті доріг частка жінок була значною, а в деяких автодорожніх організаціях взагалі переважувалою. Така «гендерна рівність», безумовно, була ненормальним явищем.

У 1960-1970-ті роки стрімко зростає чисельність населення. Відтак, протягом 1964-1980 рр. кількість дітей у дошкільних дитячих закладах області зросла з 13 тисяч до майже 50 тисяч. Тому споруджуються нові приміщення. Покращується і матеріальна база дитячих садків, шкіл, шкіл початкових закладів.

Поступово зростає кількість нових шкіл та учнів, які в них навчаються. Станом на 1965 р. в області діяло 1658 загальноосвітніх шкіл, де навчались 352,6 тисячі учнів однак тільки незначна частина учнів навчалася тоді у нових будівлях: за 1959-1965 рр. було введено в дію 208 типових шкільних приміщень, але переважна частина учнів мусила підняти основні науки у старих спорудах, часто ще дореволюційної побудови (особливо це стосувалося сільської місцевості). Позитивним фактом була відміна плати за навчання у старших класах школи (з 1958 р.).

Хрущовська «відлига» засвідчила зростання уваги до людини, її потреб. У подальшому соціальна політика набуває все більшого значення, зберігаючи одних певні протиріччя. За період 1966 – 1980 рр. на Житомирщині було побудовано 277 середніх шкіл. В той же час багато шкіл було закрито у «інтерстиетивних селах» регіону, які занепадали і зникли внаслідок

укрупнення колективів. Розв'язку середньої освіти сприяв прийнятий у 1978 р. «Закон про обов'язкову середню освіту». Станом на 1980 р. в області функціонувало 1096 шкіл, у яких навчалися 302 тисячі учнів (уже тоді стало помітним зменшення приросту населення), працювало 25 тисяч учителів, 2,5 тисячі виконавців. 1780 учителів Житомирщини стали відмінниками народної освіти, 128 – нагороджені орденами, звання заслужених учителів України отримали Я.В. Кулічовська, О.А. Полоскова, Л.Ф. Бобровська, С.О. Староверова, Є.М. Антошич, Т.В. Удовинська, А.В. Звайгняк, З.В. Сувальська, Ю.Ф. Герасимо, М.І. Корчак, В.І. Смирн.

Протягом другої половини 60-х – початку 80-х рр. XX ст. спеціалістів з вищою освітою готували Житомирські педагогічний, сільськогосподарський, філіал Київського політехнічного інститутів та Вище військово-радіолокаційне училище з підготовки офіцерів війська ППО. Крім того, в області функціонувало більше 20 середніх спеціальних навчальних закладів (технікуми, училища, професійні школи). Зокрема, педагогічні училища в Бердичеві та Коростівці.

У 1984 році відбувся перехід до 11-річного терміну навчання у середній школі, а навчання дітей за бажанням батьків могло розпочинатися з шестирічного віку. Негативною стороною освіти 1980-х було посилення русифікації: батькам надано право обрати нову викладання предметів і навчати у Житомирі діалектично 2 українські школи, з у вищих навчальних закладах більшість предметів викладалася російською мовою. У солах викладання в школах продовжувало вестися українською мовою загалом в області 903 школи були україномовні та 49 – російськомовні. Ще у 8-ми викладання вносилося обома мовами. Зокрема дисертації та їх текст також виступувалися російською.

Разом з тим, певною позитивною стороною було об'єднання науковців усього СРСР і їх активна співпраця. Негативною – зменшення обсягу використання української мови, поступова втрата національних особливостей у мові, культурі.

Протягом цих років значно зріс науковий потенціал регіону. В Житомирі та області функціонувало ряд науково-дослідних та проектно-конструкторських інститутів. Відомими на весь Радянський Союз були Інститут радіосистем, Малинський науково-дослідний Інститут паперу, науково-дослідний Інститут «Полікс», науково-дослідний Інститут Нечорномозької зони України, науково-дослідний Інститут по боротьбі з хвороб-

сами творили, Центральної науково-дослідної Інститут комплексної автоматизації та інші. 1978 р. в с. Глибочиці Житомирського району на базі Української науково-дослідної станції змаларства було відкрито одиної в СРСР Науково-дослідний і проєктно-технічний Інститут змаларства. Поряд інститутом стояло завдання наукового забезпечення й координації досліджень із змаларом серед наукових закладів країни. Разом з тим наука гуманітарного спрямування була під пильним партійно-ідеологічним контролем. У цих умовах учні мусили співвідносити свої наукові інтереси з ідеологічним замовленням компартійного керівництва. Безперечно, були винятками у своїй роботі жваві природничо-математична наука.

Видатними науковцями 1970-х 1980-х рр. були професори, доценти П. К. Сербін, М. В. Ніколюк, О. С. Черков, А. П. Сидишкін, Д. І. Киселевич, А. Венікоров, М. Шаніко, М. М. Бодян (Житомирський державний педагогічний інститут імені І. Франка), Є. А. Михайленко, А. С. Молоствов, П. В. Лутвак (Житомирський сільськогосподарський інститут), Б. Б. Самозвіль, О. Бакоа, Ю. Наодія (політехнічний інститут) та ін.

З когорти мовців-практиків першого покоління кандидатську дисертацію І. Т. Яковий. До числа лікарів, які у своїй роботі використовували глибокі наукові розробки, самі були новаторами і також захистили дисертації, по праву можна віднести також мовців як С. А. Вайсман, Р. А. Бек, В. П. Ситунішко, А. О. Савченко, Г. М. Салмак, К. І. Шалесток. Усі вони професійно зростали під керівництвом О. Ф. Гербачевського.

Радянське керівництво завжди наділяло великого значення ідеологічно-виховній роботі – це був один із пріоритетних напрямків внутрішньої політики держави. Особлива увага зверталася на молодь. Ізгуминня піонерських і комсомольських організацій у школах було підпорядковано завданню ідеологічного виховання в учнів «класової комуністичної свідомості, глибоких ідейних переконань».

У 1964/1965 навчальному році в школах області існувало 1299 піонерських дружин, які об'єднували 158 тисяч учнів середнього шкільного віку (молодші школярі були жовтениками – початковий ступінь ідеологічного виховання). Піонерська дружина – це учні-піонери одного класу. Учні старших класів вступали до комсомолу і ставали членами комсомольської організації школи – це був новий і серйозний етап у житті людини – більшість учнів вважала тоді цей момент

дуже пам'ятним і важливим. Адже для вступу потрібно було мати дві рекомендації і пройти своєрідний іспит-співбесіду в районному комітеті комсомолу. Разом з тим, стави комсомольцем – це і позбавлення обов'язку носити червоний піонерський галстук – білими, особливо хлопці, ховали його в кишеню і пов'язували перед перевіркою; яку щодня проводило керівництво комсомольської організації школи, обходячи класи між уроками, або й під час уроків.

У 1960-ті рр. Житомирській обласній комітет комсомолу очолював Валентин Острожанський, а пізніше – Михайло Чалгар.

Засобами ідеологічного виховання були кінолекції, Ленінські уроки, вивчення життя і діяльності Леніна та увічнення пам'яті про нього створенням музеїв, кімнат, куточків. Так, тільки на 1965 рік в області було створено 1070 ленінських куточків, кімнат і музеїв.

Із середини 1960-х роківна робота почала проводитися і на героїчних прикладах учасників Великої Вітчизняної війни. 1965 р. зперше після Параду Переможі 1945 р. відзначалася святкування перемоги у Великій Вітчизняній війні. В особливому 1965 р. Високонному поході молоді по місцях революційної, бойової та трудової слави взяли участь 38 тисяч юнаків і дівчат області. В результаті було створено 8 музеїв, 252 кімнати і куточків бойової слави, утворджено 13 партизанських стоянок і 300 юнаків воїнів. За підсумком цього Високонного походу учні Житомирської середньої школи № 20 були нагороджені дипломами і грамотами.

Виперед піонерські дружини та комсомольські організації такі подвиги носили ім'я піонерів-героїв або комсомольців, які відзначалися внаслідок і самопожертвою у боротьбі з нацистськими загарбниками: Валі Котика, Зоя Космодем'янської, Олена Кошова, Олександра Матросова та ін.

Зростає увага і до внеску представників радянського руху Опору – партизанів і підпільників. Ще 28 листопада 1961 р. ЦК КПУ видав постанову «Про надоліки, притуплені в області учасників антифашистського підпілля і партизанського руху на Україні в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.», згідно з якою зобов'язав органи комуністичної партії усунути їх до 1 вересня 1963 р. Як пізніше повідомлялося, «окремні органи КПУ вчасно справились з цим завданням і назвали кілька нових груп антифашистського і партизанського руху, але більшість, як показала перевірка, не змогла повністю і в строк за-

вершити цієї роботи» (зокрема і Житомирської – Авт.), тому ЦК КПУ своєю постановою від 2 вересня 1963 р. продовжив строк її виконання до 1 квітня 1964 р.

Кожні обком КПУ подав «доповнений і перероблений звіт про діяльність партизанських загонів, підпільних організацій і груп на території області в період німецько-фашистської окупації, діяльність яких раніше по різних причинах не була знана». Для прикладу, тільки в Андрушівському районі не було затверджено звіти 8-ми підпільних організацій або через несправдні відомості, які містилися в них, або через те, що їх не очолювали комуністи (днина причина, чи не так?). В результаті проведеної роботи було перекладнуто колішні звіти, опитано деяких учасників і свідків радянського руху Опору і виявлено 2996 осіб учасників партизанського руху, 1089 підпільників і 5780 учасників «інших форм боротьби проти німецько-фашистських загарбників» – загалом в області 9871 особу. Підписав зведений звіт секретар Житомирського обкому КПУ М. Давуренко. Мета влади – показати радянський рух Опору більш масовим, всестороннім. На цій основі провадилася ідея радянського патріотизму, яка стала однією з головних у високій і пропагандистській роботі. Разом з тим у культурному, інтелектуальному середовищі подавався діяльність ОУН-УПА.

Також важливою і провідною була ідея пролетарського інтернаціоналізму. У багатьох школах створюються і діють клуби інтернаціональної дружби (КІД). Містом-побратимом Житомира стає болгарське місто Мисойловград. Нагадується зв'язок із сусідньою Білоруською республікою, які переростають у соціалістичні зв'язки. Так, молодь Овруцького району зв'язалася з молоддю Єльського Томельської області. Організувалися свідані інтернаціональні свята празі 8 пісні. Під час одного з них, яке провадило біля с. Виступівці молодь Овруцького і Єльського районів насадили куряни дружби і посадили фруктовий сад. Потрібно розуміти, що ініціатива «зв'язу» була пумовлена вказівками «зверху».

Ідеологічна робота здійснювалася і у рамках турсків та семінарів комсомольського політвикання. Пропагандистську роботу серед комсомольців і молоді в області провадили у 1970-х близько 1800 ідеологічних працівників. Серед комсомольців широку провадила Ленінський захід під назвою «Ми спрваї партії і Леніна вірні», на якому потрібно було провадити про свою роботу і досягнення.

Справі військово-патріотичного виховання служила військово-спортивна гра «Зарниця» (рос. «Зарница»), яка набула великої популярності у 1970-ті – 1980-ті рр.

У другій половині 1960-х рр. продовжується боротьба з релігією, яка полягала у використанням владою різних методів і засобів від антирелігійної пропаганди у засобах масової інформації до покарання тих, хто відвідував церкву або одрестив свою дитину (особливо це стосувалося комуністів), або вимагав до закриття релігійних громад і храмів, яких і так уже залишилося дуже мало. Тому з боку представників громадськості зростає опір на ці дії і поширюється рух за відкриття нових і недопущення закриття існуючих церков – це дістало назву «релігійного дисидентства». Зокрема, висловився протест проти закриття і конфіскації храму парафіан Богородицької церкви м. Житомира. Про це стало відомо навіть в ООН. До акції протесту приєднались міжнародні організації. Церква закрити церкву від зрубування не вдалося – влада здійснила свій злочинний замір. Незважаючи на те, що відбулося масове закриття релігійних громад і храмів (1960-1964 рр.) миття, однак цей процес продовжувався: 1968 року практично діяльність 4 релігійних об'єктів в Ємільчинському і 4 – у Чуднівському районах, 1966 р. – 3 у Попільнянському, 1967 р. – 6 у Ружинському, 1970 р. – 16 у Бердичівському, 1973 р. – 14 у Любарському. Як бачимо, у певні роки влада обирала певний район, на який спрямовувала удар по церкві. Здійснювався жорсткий контроль над діяльністю громад різних конфесій, які діяли періодом як незареєстровані.

Тим же контролем був покладений на комісію сприяння із дотримання законодавства про релігійні культи при Житомирському міськвиконкомі, а в районах області – відповідні комісії при райвиконкомах. Ці комісії проводили рейди по молитовним будинкам з метою припинення «протизаконної діяльності незареєстрованих груп віруючих», зокрема п'ятидесятників. Так, згідно плану Житомирської комісії ставлялося завдання: «предстератись звітальними зборами сектантов-пятидесятників в день свята Троица; посетити квартири по ул. Будівного, 22, пер. Пасичаїв, 19, Ш-й Поголевский проєзд, 5, Ш-й Н. Гололевский, 25, ул. Левановского, 11» – за кожним адресом закріплювався відповідальний (з якихось віршувальців привітання собі не називаємо. – Авт.).

Велика роль в агітаційній пропаганді відводилася місцевій пресі, головним чином, обласній газеті «Радянська Житомир-

праці». Це, зокрема, підкреслювалося у «Справі о состоянии и мерех производствима буржуазной католической пропаганды»: «Подспорьем в нашей работе служат разоблачающие негативную деятельность католических священнослужителей статьи газеты "Радысьска Житомирщина"».

З метою активізації антирадянської пропаганди при Житомирському міському КПУ було утворено університет атеїстичних знань. З 1981 р. при правлінні Житомирської міської організації товариства «Знання» працювало група авторів, яка спеціалізувалася на «розвінчуванні суцільного католицтва та уніатства». Однак під пильним контролем були і православні віруючі, які також займали натісок і покарани адміністративного або дисциплінарного характеру.

Опозиційний рух інтелектуалів та дисидентів на Житомирщині найбільше пов'язаний з іменами Анатолія Олександровича Шенчука, Василя Васильовича Овсієнка, Євгена Васильовича Концавича. Їхня творча та громадянська позиція суперечила офіційній владі, викликала інтерес службовців та репресії радянської держави. Більшість інтелектуалів та дисидентів пройшли полетські шляхи «опозиціалів» у радянських психолікарнях, виправних заборках та в'язницях.

«Символом і легендою покоління інтелектуалів» на Житомирщині був Євген Концавич, уродженець с. Млінище Житомирського району. Навколо нього гуртувалися інші діячі національного руху. У червні 1985 р. на його 30-річчя прийшли Алла Горська, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Віталієм Чорнової та інші. Письменник постійно перебував під пильним наглядом органів КДБ. 1972 р. у зв'язку з новим кваліфікаційним інтелектуалів на квартирі у митця відбувся черговий обшук. Серед вилучених матеріалів – документи свідчення, рукописи, листи, друкарська машинка. Пальцею через важку нуду (паралель) письменник уник арешту. Один із житомирських кадристів казав: «Якби той державний трест устал, він усе одно не зламав би. Він у нас сидів би...».

За свої переконання тиску та репресіям було піддано також багато представників місцевої науково-педагогічної інтелігенції. Показовим є випадок, який трапився у 1973 р. в Житомирському педагогічному інституті. За захист докторської дисертації на тему «Слово о полку Игоревім» був звільнений з посади доцент С.П. Півчук. Своєю посадами за втрату «ідеологічної цінності» поплачувалися ректор І.Ф. Ослак та керів-

тар парткому В.Д. Голубенко. Цього ж року було звільнено з роботи і виключено з партії старшою викладачем кафедри філософії Володимир Мухомів.

Зараз це видається дивним, але шквальної критики зазнав викладач цього ж навчального закладу Л. Коваленко, який дослідив і написав історію Житомира – йому зауважили, що це дуже вузько і дрібно, слід писати історію в ширших масштабах, а не «копатися в дрібниці». Такі приклади характеризують атмосферу суспільного та наукового життя: перед людиною часто поставав вибір – працювати чи ні до часу арештантів і осуджуваних.

У цих умовах виважено, але необхідно було зберегти людську гідність, совість. І прикладом такої позиції були Борис Тен, який не став об'єднати про А. Шевчука, а також Василь Овсітко, відстоюючи Дмитра Мазура, коли його судили за дисидентство.

Безперечно, культура і мистецтво були під пильним контролем партії. Васильовою подією у літературному житті краю стало створення у 1965 р. обласної організації Спілки письменників України. Її першим головою був письменник Володимир Кавієць.

Центральною фігурою літературного життя Житомирщини був поет і перекладач Борис Тен (повісаним Миколой Васильовичем Комарницьким) (1897–1983). Він переважно працював в галузі перекладу з античних і класичних мов. Перекладав українською мовою твори Есхіла, Гоєра, Міцкєвича, Шекспіра, Шиллера, Пушкіна та інших. Відомо 30 років працював над перекладом «Іліади» та «Одіссеї» Гомера. У 1970 р. Борис Тен видав книгу «Зоряні сонети», де зібрана його оригінальна поетична творчість.

Серед інших поетичних постатей в сучасній українській літературі були поет Валентин Болеславович Грабовський, прозаїк житомирщини Валерій Олександрович Шевчук та уродженець Брусилівського району Олексій Євменович Станісок. В. Грабовський від літературну студію, в якій займався поети-початківці.

Станом на середину 1960-х рр. в області нараховувалося 812 державних бібліотек, серед яких обласна (тоді ім. Жовтневої революції), 38 районних, 20 міських, 33 дитячі, 723 сільські бібліотеки. Крім того, великі колекційні фонди мали бібліотеки навчальних закладів, ряду підприємств, організацій та установ. Протягом 1975–1980 рр. відбувається централізація бібліотек. Протягом до кінця 1980-х рр. спостерігалася тенденція зростання бібліотечної мережі.

Центральною в області залишалася обласна бібліотека, яка 1966 р. (у 100-річчя з дня заснування) отримала статус наукової. Це думовало мимхі жісні зміни в її структурі, штаті, формуванні книжкових фондів. Серед можливих завдань бібліотеки було не лише обслуговування населення літературою, а й організація книжкових виставок, відкритих перекладів та бібліографічних оглядів літератури. Це стирало популярніші питання розвитку народного господарства та культури. Високим місцем в роботі бібліотеки займали літературні та тематичні вечори, читачі конференції, зустрічі з письменниками, видатними земляками. 1979 р. для бібліотеки у Житомирі було відкрито спеціально збудоване 3-квіткверткне приміщення на Новому бульварі.

Розвиток бібліотечної справи Житомирщини, як і всього СРСР, характеризувалася значними протерікцями. Радянське керівництво сприймало бібліотеку як один із найважливіших соціальних інститутів, що виконувал в першу чергу не освітні, а ідеологічні функції. Це привело до тотальної уніфікації складу фондів бібліотек, їх централізації. Аж до кінця 80-х рр. XX ст. значна частина літератури, яка ідеологічно суперечила офіційному режиму (переважно більшість видань докомуністичної доби), перебувала у так званих «спецхранах» (російською «отдел специального хранения») і була недоступною для широкого кола читачів. Водночас радянська масова бібліотека відіграла важливу роль у піднятті загального культурного рівня населення.

Центральною обласною періодичним виданням залишався друкований орган житомирського обкому КП України і обласної Ради депутатів трудящих газета «Радянська Житомирщина». Це видання, як і вся партійно-радянська преса, мала пропагувати соціалізм як «світлий шлях до майбутнього», тому всі матеріали з номеру в номер були невідмінно позитивними, життєрадісними. Статті не відображали ні економічних, ні політичних протерік в Радянському Союзі, Житомирщині, в той час як існувало багато проблем – таким чином вони замовчувалися. Окрім постановок владних органів, статей про досягнення соціалістичного будівництва, публікацій-закликів або навіть публікацій-зобов'язань до трудящих з наголосом на виконання ними свого державного або суспільного обов'язку, матеріалів на любстичні теми, газета висвітаковала й культурне життя області. Щомісяця виходила літературно-мистецька сторінка, яка

у 1970-х рр. мала назву «Баранок», а пізніше – «Зоряніт». У ній друкували нарис, оповідання, поезії та інші художні твори найкращі читачами і літераторами того періоду.

1967 р. відкриває свою роботу обласна молодіжна газета «Комсомольська зірка», орган ЛКСМУ (самі працівники редакції газети назвали її «Жопа»). Першим редактором газети був Олександр Стышак. Він сформував редакційну групу, підтримував молодих журналістів, мав план прийомів для редакції, але певною була змішаний червоний «серйозний» нахил до ідеологічної роботи». Після виходу у другий номеру «Собор» писемниця Ольга Гончарова критика звільнює прокотилась всією ЛКСМУ у всіх партійних газетах. А тодішній голова КДБ Ю. Андрухов звиняв, що «за своїм змістом «Собор» є політично шкідливим твором, що пропонує елементи націоналізму, у спотвореному світлі зображує радянську дійсність». Проте «Комсомольська зірка» дала політичну реакцію на «Собор» й не зберялася звичайною позицією в оцінці твору. Через деякий час в одній з постанов обласної партії з'являється пункт «звільнити керівництво газетою «Комсомольська зірка».

Районними газетами Житомирської області були: «Народна трибуна» (Ємільчинський район), «Прапор Жовтня» (Млинівський район), «Радянське село» Ружинського району, «Червоний Прапор» (Дзержинський район), «Ленінським шляхом» (Коростанівський район), «Комуністичне слово» (Баранівський район). Це якщо не рахувати, що кожен колгосп бажав мати свою місцеву, хоча б стіну газету. Так, у Ружинському районі в селі: Білівці – «Колоскине слово», у Гостинці – «Ленінський прапор». Часто місльні підприємства випускали свої новинні видання, наприклад, в 1958 р. почала виходити щоденна багатотиражна газета Верднівського заводу «Прогрес» – «За технічної прогрес», яка існує до сьогодні (16 квітня 2009 року відзначувала своє 50-річчя). Як бачимо, навіть мали газет мали переважно викриво марксистський ідеологічний характер.

Значну увагу в області надавали збереженню історичної пам'яті народу, розвитку музейної справи. 1968 р. було створено Товариство охорони пам'яток історії і культури. 1971 р. у Житомирі було відкрито меморіальний будинок-музей уродженця Житомира Сергія Павловича Корольова (1917-1966)

Станом на другу половину 1970-х рр. в області діяло 200 народних музеїв і кімнат, 320 куточків Бойової Слави. 3-поверховий музей і музейна кімната переможців Вільності була присвячена життю і діяльності В.І. Леніна.

Великою популярністю у екскурсантів з різних міст України і закордону користується Музей козацтва, відкритий 1971 року. 1973 р. у будинку, де пройшли дитячі роки Володимира Короленка, також відкрито меморіальний музей. Його включили до екскурсійної програми, адже письменник народився у Житомирі, присвятив йому свій твір «Повість його сучасника».

Образотворче мистецтво митців Житомирщини представлене творчістю таких талановитих художників як Микола Максименко, Василь Музичук, Валентина Тригубова, Василь Бороздай та ін.

Монументальне мистецтво переважно було представлене пам'ятниками, пам'ятними дошками, барельєфами класичі марксовому-ленінському, виступив діточа радянської держави, учасникам Великої Вітчизняної війни, мистецтво – дітям культури. Автором багатьох скульптурних творів був В. Печуйбінар. Характерним і позитивним мистецтвом 1970-х – 1980-х стало суроджене пам'ятники.

Так, 1979 р. в Житомирі відкрито Монумент Слави (скульптори І. Коломієць, Г. Хусид, архітектори І. Іванов, А. Ігнатенко). 1982 р. відкрито пам'ятник Т. Шевченку, теж у Житомирі.

Центром мистецького життя завжди був і залишався театр. 1966 р. в Житомирі відкрито шість приміщень обласного музично-драматичного театру. 16 листопада 1981 р. на 100-річчя ювілею І.А. Ковчана театру було присвоєно його ім'я. Тут працювали О. Бондар, К. Малишук-Коваленко, М. Мар'яновича, В. Нестеренко, М. Юхименко, А. Паламарчук, яким у різні роки було присвоєно звання заслуженого артиста УРСР.

Один із головних музичних осередків міста – обласна філармонія. Найбільшу славу філармонії приніс Поліський ансамбль пісні і танцю «Львов», який з початку 1970-х рр. очолює Іван Миколайович Савота. Найкращою варіацією ансамблю є пісня «А львов цвіте».

1968 р. у Житомирі пройшов другий Восесоюзний кінофестиваль аматорських фільмів «Золоте Полісся». І це не випадково, адже у нашому обласному центрі ще з 1962 року діяла символічна кіностудія «Полісся», яка 1968 року одержала звання народної, існував обласний клуб кінолюбівців, який об'єднував 1200 кіноманів. Любительські кіностудії діяли також у Коростяніві, Радомині, а в Новограді-Волинському існувала єдина кіностудія при підприємстві – заводі сілгосмашин.

Серед найбільш вагомих спортивних досягнень області другі половини 1960-х – 1980-х рр. – успіхи житомирської футбольної команди «Автомобіліст» (згодом «Полісся»). 1967 р. команда, очолювана В. Жалілим, ставила чемпіоном України, здобула право виступати в класі А, де також досягла значних успіхів. У сезоні 1970 р. житомирці здобули «бронзу», а в 1972 р. «Автомобіліст» під керівництвом М. Сосюра у фіналі Кубка України здолав донецький «Шахтар». А в Бердичеві починає свою футбольну кар'єру Анатолій Пузак, відомий гравець і тренер.

В індивідуальних видах спорту успішно виступало багатьох земляків Євген Міняєв – чемпіон XVII Олімпійських Ігор 1960 р. у Римі, Валентина Цербе та ін.

Серед спортивних досягнень земляків Житомирщини у 1960-ті – 1970-ті рр. слід виділити переможу Лариси Поддубкової з Малина у Спартакладі УРСР серед школярів у стрибках у довжину 1964 р. (її треньорка Г.О. Ракочка). У 1971 р. також на республіканській Спартакладі школярів перші місця у метанні списа здобули Лілія Степанко, а наступного 1972 р. – Наташа Хусайнова (обидві тож з Малина). Остання 1973 р. у складі збірної СРСР була учасницею чемпіонату Європи і зайняла 6-те місце. Цього ж 1973 р. ще одна малишанка, Тетяна Костриженко, перемогла у метанні списа на черговій Спартакладі школярів. Цей успіх був не випадковим, адже зацікавлення спортом потужно даврив Лаврентьев Сергій Станіславович. Він і сам успішно виступав на спортивній арені. Так, С.С. Лаврентьев на чемпіонаті Європи у метанні списа здобув бронзову медаль. Успішно виступали і шкільні: М. Дорфман (1977 р. став чемпіоном СРСР), А. Мучник (срібний призер 1983 р.).

А на V Спартакладі народів СРСР у Москві Вугань Амонтов (тоді ще бердичівлянин) здобув перше місце в стрибках у висоту. Неодовго він узяв участь в Олімпіаді, але провадила в Москві. Успішними іменами в спорті є також борці С. Пачківський, М. Соломатін, В. Тараруєв.

У той час великого значення надавалося спортивно-масовій роботі. 1972 р. було запроваджено новий Волинський фізкультурний комплекс «Готовий до праці й оборони СРСР». Високого ж 1972 р. в нашій області близько 50 тисяч юнаків і дівчат виконали нормативи ПТО, 154 – нормативи кандидатів у майстри спорту, 27 тисяч стали спортсменами-розрядниками.

Важким подія в спортивно-культурному житті нашого

краю відбулася у зв'язку з проведенням XIII літніх Олімпійських Ігор у Москві. Через Житомир пролягала естафета Олімпійського вогню. 10-11 липня 1980 р. Олімпійський вогонь на шляху із Греції до Москви пронесли через Житомир. У цій естафеті брали безпосередню участь мешканці Житомирщини, які відзначилися у своєму житті спортивними досягненнями.

ЛІВВО

VI. ЖИТОМИРЩИНА У ЧАС ПЕРЕБУДОВИ

Ще з 1982 року головою Житомирського обласного бюро В.М. Яценюк, який обіймав цю посаду до 1989 року. З 1988 р. першим (і останнім) секретарем обкому КПУ став В.Г. Федоров. У другій половині 1980-х років відбуваються важливі зміни.

Негативні явища в економіці (зменшення продуктивності праці, недовиконання планових завдань підприємств, загострення проблеми дефіциту продуктивної і промислової товари, послаблення трудової дисципліни) зумовили вкрай необхідне проведення корисних реформ. Це добре розумів новий керівник держави Михайло Горбачов, тому запропонував курс на «перебудову». Вирішення економічних проблем він бачив у прискоренні темпів економічного розвитку, прискоренні науково-технічного прогресу, розширенні кооперативних форм господарювання, створенні спільних підприємств (з іноземними партнерами), відколованні колективно-радянської системи – і все це мали здійснюватись через «нове мислення».

Таким чином радянське керівництво намагалося подолати глибоку кризу, яка набула вже загального, системного характеру. Економіка була енерго- і сировинно-затратна, а вкрай неефективна. Коли провідні держави світу розвивали енерго- і сировинно зберігаючі технології виробництва, ми рапортували, що найбільше у світі добуваємо вугілля, руди і нафту, виплачували найбільше кошту на сталі і не зважали на їх економіку, раціональне використання. Тому у листопаді 1985 р. в Києві відбувся Всесоюзний семінар з ресурсозбереження. У його роботі взяли участь також представники Житомирської області. А в Москві цілою ж року проводила Всесоюзна нарада з питань науково-технічного прогресу, у рамках якої теж працювали представники нашого краю (з числа обласного парткільництва). Отже, радянське керівництво намагалося здійснити важливі зміни «зверху». Відповідно, перебудовний процес проходив поступово на рівнях Москва – Київ – Житомир – районні центри. Тобто спочатку на найвищому рівні відбувалося вироблення основних напрямків змін і методів їх здійснення, які реалізовувалися на наступних рівнях.

Основна увага надавалася підвищенню продуктивності праці, зменшенню собівартості продукції, розробці та впровадженню з цією метою радянсько-радянських проєкцій. На 200 підприєм-

ствах Житомирської області почали діяти школи молодого раціоналізатора. Особливо плідно і творчо працювали раціоналізатори Малинської паперової фабрики, які подали близько тисячі раціоналізаторських пропозицій, а також зробили десять винаходів з використанням електрики у 4 мільйони карбованців. А майстер електричного цеху цього підприємства Юрій Ларіков 1985 р. став кращим молодим раціоналізатором України.

Потужним майбутнім раціоналізаторів, в області 1986 р. діяло 19 станцій юних техніків і понад 3 тисячі технічних гуртків, в яких працювало 30% учнів шкіл і професійно-технічних училищ, що було удвічі більше, ніж у 1981 році.

Перебудова робила суспільство більшим і відкритим, активнішим стала зв'язок з країнами ближнього зарубіжжя (країнами соціалістичного табору). Особливо дружбим й тісним були контакти з Михайловградським округом – оборотником Житомирської області. Комбайнери з Болгарії працювали на наших полях під час збирання врожаю, а представники Житомирщини – у Болгарії.

Учні загальноосвітньої школи № 20 м. Житомира обмінялися візитами з учнями Михайловградської політехнічної школи Івані Х. Михайлова – про це писав кореспондент преси «Комсомольська зірка» М. Давняк у публікації «Не міцніє давня дружба» за 23 листопада 1985 р. Також відбувся взаємний візит викладачів Житомирського СПТУ-9 і учнями текстильного училища камвольного комбінату «Словани» з м. Жаліни (ЧССР). 1987 р. житомирські митці у Тернові (Польща) представили свої твори, а польські – надали у Житомирі. В обласному центрі часто гастролював Михайловградський драматичний театр Івані Д. Асстова, а наш театр – у Болгарії.

Одним з ключових стало все більш помітно, що ці спроби реформи торнуть у односторонньому і паперовому морі. У жовтні 1986 р. на Політбюро ЦК КПУ прозвучала цифра, що за 8 місяців міністерства і відомства республіки видали 666 тисяч письмових розпоряджень, постанов і директив, і це був тільки додаток до паперової думки, яка йшла із Москви. В.В. Щербинський у своєму виступі не стримався від емоційної оцінки цього факту, сказавши: «Товариші, це яка Москва, це ж фабрика по виданню директив». А додайте ще паперотворчість керівних установ обласного і районного рівня. Безумовно, це було просте дублювання розпоряджень з Москви. І, головне, спроби реформування не передбачали зміни командно-адміністративної систе-

мик утривалістю економікою, а відтак були приречені на провал, адже це підтверджували і досвід «хрущовської» та «козюківської» реформи. Як писала у своїй книзі Алла Ярошинська: «Перебудова вживити гальмується у верхах».

Ще одним чинником посилюючи критичного ставлення до Комуністичної партії стала Чернобильська катастрофа, тобто, реакція вищого керівництва на цю трагедію. Вибух на Чернобильській атомній електростанції відбувся 26 квітня 1986 року. Однак вище радянське керівництво вважало днів про це мовчало, люди мали єдине джерело інформації – тютюк. Лише 29 квітня 1986 р. до місцевих органів влади було надіслано телеграму Надзвичайної урядової комісії про аварію на ЧАЕС. Але громадськість повинна не попереджувала про масштаби аварії та шкідливість її наслідків. 30 квітня 1986 року був утворений обласний оперативний штаб, складено план термінових і перспективних заходів, організовано контроль за рівнем радіаційного фону у районах, які зоннали радіаційного забруднення.

На медичній персонал притягнуто значущий обсяг роботи – це була дійсно героїчна праця, адже прийшло ускладнення масштабу трагедії, розумівши, настільки важливі кожний день, кожну годину. Партійні заходи полягали у профілактиці променевого ураження радіоактивним йодом, а також у визначенні радіаційної обстановки, просвітницькій роботі серед населення. Для здійснення цих завдань у північній районі Житомирської і Київської областей було відправлено понад п'ятсот тисячі медіаграціонерів.

Після визначення радіаційної обстановки у північних районах Житомирської області були визначені населені пункти, жителі яких підлягали обов'язковому переселенню. Так, у період з 27 по 31 травня 1986 року із сіл Овруцького і Народицького районів було евакуйовано 1035 осіб (907 дорослих і 128 дітей). В той же час із міста Прип'ять у нашу область було евакуйовано 1587 осіб (у тілосні райони Житомирщини).

Одним найбільше затробування капало тим, хто був у самому епіцентрі катастрофи і у перші ж дні після вибуху почав пастити пожежу. Вони не замислювалися над смертельною небезпечкою, яка загрожувала Тількиму здоров'ю і життю – полове ліквідувати пожежу, локалізувати її та не допустити її поширення на сусідній територію. Наш земляк, уродженець села Велика Хайча Овруцького району Микола Вагчук у день аварії був у складі чергового відділення пожежників під командуванням лей-

полата В. Пранка, і саме вони ліквідували пожежу, шість пожежників з його підрозділу – ціною свого життя (лейтенанти В. Пранк, В. Кібанок, старші сержанти В. Ігнатенко, В. Татур, М. Плевко і сержант М. Ващук), а решта – одержали великі дози опромінення. За цю дію, поділи лейтенантам В. Кібанку і В. Пранку присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а Микола Ващук нагороджений орденом Червоного Прапора.

Наступним важливим, і також небезпечним завданням була дезактивація території ЧАЕС. Для здійснення цих робіт були задіяні резервисти Радянської Армії, а також ті, хто відбував строкову службу – загалом 210 військових частин і підрозділів загальною чисельністю понад 340 тисяч осіб (це була переважно лінійні та інженерні війська, водії). Вільність з них отримали великі дози опромінення, які планово вливали на здоров'я. Так, станом на 1995 рік у Житомирській області на обліку перебувало 5443 учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, а внаслідок надмірного опромінення померло 138 військовослужбовців.

Ще однією важливою діяльністю робота була охорона території ЧАЕС, яку здійснювали працівники управління внутрішніх справ у Житомирській області. 317 працівників УВС, які виконували це завдання, одержали максимально допустимому дозу опромінення, а близько 30 не досягли до сьогоднішнього дня.

Масштаби цієї екологічної катастрофи величезні: 3 мільйони населення України опинилося на забрудненій радіацією території, Житомирська область – одні з тих, які постраждали найбільше. Адже з 23 адміністративних районів радіаційно забруднені 9: Володарсько-Волинський, Ємільчинський, Коростевський, Лугинський, Малинський, Народицький, Новоград-Волинський, Овруцький, Олевський. Відбувається переселення з цих районів у інші, менш забруднені. Утворюється Брусилівський район. Наслідками радіаційного забруднення є помітне зростання рівня захворювань і смертності населення, і це ще в більшій мірі погіршує демографічну ситуацію. В результаті переселення мешканців із заражених радіацією районів зникло 36 сіл, ще близько 100 вважаються вимроченими, а понад 300 – занепадаючими. Загалом за період з 1990 по 2001 рр. із сіл обов'язкового переселення виїхало 35477 осіб. Разом з тим є чимало прикладів повернення переселенців у рідні місця: за вищезгаданий період таких осіб налічувалося 637. Тут за рідними містами переважала страх перед радіаційною небезпе-

кою – і вони повернулися. Частину спонукали до цього інші обставини: невдачливість на новому місці – відсутність роботи, погані побутові умови – у цьому випадку вони лисає на органи державної влади, які не забезпечили усього цього переселення. І це поглиблює критичне ставлення населення до вищого партійного керівництва. В умовах, коли державне керівництво не в змозі було все виконати, ініціативу вказує громадськість.

Разом з тим інші країни відгукуються на нашу біду, надаючи різноманітну допомогу. Особливо активно і плідно була співпраця Житомирщина з асоціацією «Чорнобиль – Тобу» (м. Нагоя, Японія). У серпні 1990 року до Житомира прибула делегація від цієї організації, з якою підтримував тісні зв'язки «Фонд переселення жителів радіаційно забруднених територій Житомирщина в екологічно чисті місця», створений 17 серпня 1989 року (28 травня 2001 року він був реорганізований у благодійний фонд «Законосна Чорнобиль»). Асоціація «Чорнобиль – Тобу» надала допомогу (за період з 1990 по 2001 рр.) медичним обслуговуванням, ліками і фізичними за загальною сумою 13 мільйонів 376 гривень. Ця допомога мала адресний характер, і її, зокрема, одержували Житомирська область і місця дитячі лікарні, районні лікарні у Володарсько-Волинському, Брусиліві, Баранівці, Коростені, Острозі, Олександрії, Коростенський дитячий психіатричний центр у Коростені, асоціація ліквідаторів (шкочевці), асоціація інвалідів Чорнобиль, центр радіаційного захисту «Дельта». Також на кошти асоціації виплачували стипендії у розмірі рівнозначному 20 долларам студентам, які мали статус постраждалого внаслідок аварії на ЧАЕС, наші лікарі проводили стажування в Японії. Особливого відзначення заслуговує голова обласної організації Спілки журналістів України В.С. Киричанський, який створив біля витоку «Фонду переселення» і налагодив тісні контакти з Японією.

М.С. Горбачов розумів і необхідність демократизації суспільства, і намагався здійснити це через утвердження плюралістичну думку, критики і самокритики, гласності. Безумовно, це було свідченням певної лібералізації політики, і перело проблемні «кузовники» обговорень у дуже обмеженому тісному колі перевіренні співбесідників у площину суспільних обговорень. Відбувається висвітлення раніше утаємничених сторінок нашої історії: червоного терору у перші роки радянської влади, примусової колективізації, голодомору 1932 – 1933 років, репресій 1930-х рр., провалу радянського ке-

рівняття у Великій Вітчизняній війні, які призвели до величезних людських втрат, і т.д. І у всьому цьому прослідковувалася вина «варіантів і спрямовуючої сили – Комуністичної партії», яку ще раніше називали «чужою і совістю нашої епохи». Тепер наростає критичне ставлення до Комуністичної партії, до її виключного домінування у політичному житті. Послаблюється відцентрові тенденції, все гомосіанним стають гасла відновлення української держави.

Продолжає демократизації умовили політичну активність людей, зростає їх національної свідомості. Свідчення цього стали вибори до Верховної Ради СРСР, які вкотре відбулися на альтернативній основі. Одним із кандидатів було висунуто журналістку Аллу Фрошанську, працівницю газети «Радянська Житомирщина». Вона стала першою відомою після опублікування у газеті «Новості» її статті «Новості» провідного журналіста». А. Фрошанська поборює у протистоянні М. Горбачовим після критики, гомосії та почала реалізовувати це у своїй роботі. Отже, як виявилось, містика влади не стримала жодної опозиції і на її критичні статті відповіла переслідуванням журналіста, дискредитацією її імені – про це й написала Алла Фрошанська у центральну газету. Стаття викликала величезний резонанс не тільки на Житомирщині, а й за її межами, і, безумовно, спричинила деякі негативні дії влади територіальній місцевості, а з другого боку, сприяла гомосіанзації імені і в результаті – перемогти по Житомирському виборчому округу в У підтримку на виборах до Верховної Ради СРСР віддали тільки 90% виборців округу. Невдовзі, 9 липня 1989 р. утворився «Громадянський фронт сприяючи перебудові», який очолює журналіст Яків Зайко. До складу членів цієї організації також належали журналісти Алла Фрошанська, ілюстратор Олександр Суцманко і кандидат економічних наук Віталій Маламчук. Вони критичували монополію КПРС, теплітаризм як форму політичного режиму в СРСР і виступали за проведення реформ, за демократизацію суспільства.

А в квітні 1989 року у Житомирі утворився осередок Товариства української мови, який очолює журналіст Святослав Василюк. У вересні 1989 р. відбувся Установчий з'їзд Народного Руху Україна, у роботі якого взяли участь представники Житомирського осередку на чолі з його головою С. Василюком, а також В'ячеслав Делішевський, Валерій Колосівський. В. Колосівський, окрім того, був керівником Житомирської регіональної групи Української Гельсінської Спілки, яка 1988 р. відновила свою діяльність.

В активне суспільно-політичне життя включалися все більше громадян, відбуваються величезні мітинги, саме на них вперше у жовті – листопаді 1989 р. було зроблені сміливі спроби підняти сиво-жовтий прапор біля пам'ятника Т. Шевченку – Михайлом Меленівським і Олександром Хамайдеком – робітником Житомирського ЗОК. Навесні 1990 р. кілька руховців спробували встановити український прапор на будівлі обласного комітету – за це їх було змешантовано і віддано до суду.

Перемогою національно-патріотичних сил стали місцеві вибори 1990 року: у складі Житомирської міської ради утворилася більшість руховців та їх прихильників. Саме це дозволило 14 червня 1990 р. офіційно підняти над будинком міської ради прапор із прапором УРСР сиво-жовтий стяг. (Хоча рішення міської ради було прийняте ще 24 травня 1990 р. – довелося делати спір комуністичній опозиції).

На хвилі політичної активності суспільства помітні постаті того часу у нашому регіоні Я. Зайко, В. Мельничук, О. Сутюжко стали депутатами Верховної Ради України.

З'являються нові політичні партії. 1990 р. на основі Української Гельсінкської Спілки утворилася Українська Республіканська партія, обласний осередок якої очолює Василь Свістико. Також у Житомирі виникла обласна організація Демократичної партії України. Національно-патріотичні сили вітали проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. Відцентрові тенденції все більше посилювалися, і прихильники тоталітарних методів здійснення політики, прибічники збереження СРСР 19 серпня 1991 року зробили спробу державного перевороту, проте змішали невдачі. Вирішальну роль зіграли протести виступи із застосуванням дій пугачівств. Ці мітинги відбулися у багатьох містах України, Росії, і, зокрема, у Житомирі. Організатором мітингу був крайовий Народний рух, очолюваний тоді С.К. Васильчуком. Наміри заколотників, які намагалися відновити монопольне домінування у політичному житті Комуністичної партії, її ще більше дискредитували. Тому цілком логічно і справедливо дією після виключення статті 6 із Конституції УРСР стала заміна заборона діяльності Компартії України з 30 серпня 1991 року.

Проголошеною Верховною Радою України 24 серпня 1991 року Акт Незалежності України народ підтвердив на референдумі 1 грудня 1991 р. Тоді ж було обрано Президентом України Л.М. Кравчука. Поряд 90% населення області також заявило

про підтримку незалежності. Відповідно до тодішніх рекомендацій в областях і районах нашої держави запроваджувалась посада представника Президента. У Житомирській області ним став А.С. Малиновський. Наш край, як і вся Україна, приступив до розбудови незалежної держави, про яку мріяли і за яку боролися попередні покоління українців.

ГІЛВО

VII. ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ У ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

З проголошенням незалежності України запроваджується нова система обласної адміністрації. Її у нашій області очолює 1993 року А.С. Малиновський. Його наступниками були В.А. Душкін, М.М. Рудченко, С.М. Рижук. Областу раду очолювали С.І. Рибницький, А.С. Малиновський, А.Б. Золотенко, І.М. Сиваківська, В.Й. Француз.

З втратою монополії Комуністичної партії з'являється можливість появи всіх інших партій, і з кожним роком їх кількість збільшується. Масовий процес організаційного оформлення та реєстрації політичних партій відбувається з 1993 року. Першими у вересні були зареєстровані Житомирський Крайовий Народний Рух (голова С. Васильчук), Житомирська обласна організація Української консервативно-республіканської партії (І. Любас), Житомирська обласна Соціалістична партія України (М. Пилипчук), а надалі і Житомирська обласна організація комуністичної партії України (А. Доманський), яка відновила свою діяльність після скасування заборони на її діяльність. У листопаді 1993 року пройшла реєстрація Житомирська обласна організація Української республіканської партії (А. Тимошенко), Житомирська обласна організація демократичної партії України (В. Ахтван), Житомирська регіональна організація ліберальної партії України (В. Чулковський), Житомирська обласна організація Конгресу українських націоналістів (С. Габич). У подальшому зареєстрованими були і багато інших партій – загальний перелік наводити неможливо, адже їх кількість надалі перевищала за сотню, а на сьогодні в Україні налічується близько 200 партій, більшість з яких мають свої осередки на Житомирщині.

Крім появи нових політичних партій, характерною ознакою демократизації суспільства стало утворення різних громадських організацій. Важ у перші роки незалежності у Житомирській області з'явилися: Спілка солдатських матерів, Комітет оборони прав людини, Спілка репресованих, «Братство воєнків УПА», відділення Союзу Українок, козацьке товариство «Поліська Січ» та інші.

Велика кількість політичних партій, хоча й стала ознакою альтернативності, однак особливо не загострила політичну бо-

рольбу у часі виборів 1994-1998 рр. і наступних. Адже основні сутаркантисти мали Народний Рух, Комуністична і Соціалістична партії, інші якщо й згадали про свої претензії на конкуренцію, то це було короткочасно, і в подальшому та чи інша партія втрачала свої позиції. Партійна система відзначалася чіткою структурованістю, поділом за ідеологічними поглядами і програмами на право-радикальні, праві, центристські, ліві. У 1990-ті рр., незважаючи на таке видове різноманіття партій, існувала антагоністична поларність політичних сил: конкуренція боротьба комуністичної та соціалістичної лівої партій з однієї боку і правих, з другою – це і Народний Рух, і КУП, і УРП, і УДРП.

Роздвіженість сил правого спрямування зіграло негативну роль у їх політичному житті з лівими партіями. У подальшому народ втомився від крайньо-радикальних партій і почав віддавати перевагу центристським партіям. Одразу з'явилася традиція цих партій на провідцентристські і лівоцентристські, інші – раніше радикальні – почали думати про приглушення своїх радикалізмів. Все це свідчить про активне політичне життя, включення у нього ширших верств населення. Поява нових громадських організацій ілюструвала розвиток громадянського суспільства в Україні та нашому краї.

Політичним наслідком перебудовних і державотворчих процесів стала більша відкритість суспільства у стосунках із західними державами. Звичайно, спочатку – з країнами колишнього союзу (так узагальнює нинішня держава Варшавського Договору). Так, у січні 1992 р. на запрошення голови Житомирської міської ради В. Мельничука (першого демократично обраного керівника міської влади) Житомир відрідав поезда Тернопільській, депутат польського сейму Євд. Овсам. Після зв'язки підтримувала наша область із Михайлоградським округом Болонії. Велику допомогу надали нам Куба, безплатно лікували дітей із району, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції.

Розпад СРСР і здобуття незалежності України поряд з великим політичним значенням цієї події, зумовили необхідність побудови нових, внутрішньо-українських економічних зв'язків, адже система командних загальносоюзних була зруйнована. Особливо важко було пристосуватися до нових умов підприємствам, виробничим діяльність яких розроховувалася на загальносоюзній масштабі. Ринкові відносини поставили підприємства в ситуацію економічного життя. Відбувається приватизація іде

привокати самими його працівниками, внаслідок цього створюються акціонерні товариства співласників (відкриті ВАТ або закриті – ЗАТ). Однак проблема налагодження схем постачання сировини, комплектуючих деталей та іншого, необхідного для виробництва, зумовила зменшення обсягів випуску продукції, або взагалі зупинку роботи підприємств. Відтак збільшується кількість безробітних, затримується виплата заробітної плати. В рахунок зарплати пропонується різні товари, одержані підприємством по бартерному обміну. Бартер став зручною моделлю для економічних можливостей, адже працівники замість зароблених грошей видавали бартерну продукцію по зазначеній ціні, а нерідко – навесіку, з простроченим терміном придатності. За таких умов працівники виходили у змушені відпустки, багато безробітних почали виїжджати на роботу за кордон. Наведено наприкладі 1994 року в області налічувалося 5,2 тис. безробітних (з них 1 тис. в Житомирі), то станом на початок 1998 року тільки в Житомирі було 7 тис. безробітних.

Допомогу Україні і, зокрема, нашій області, з 1992 р. почав надавати Корпус миру, дбати якого сприяли переосмисленню підприємства, підтримували розвиток малого бізнесу. Перехід від радянської планової економіки з її державним позитивним, а більшість міри негативним ризиком до ринкових відносин відбувався зі значними труднощами. Адже цей перехід був ускладнений цілим рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Одним з того, що цей важкий період уже минув, стали відчутними наприкінці 1990-х рр. Це виявилось у тому, що багато підприємств звернули на модернізацію і зацікавилися на повну потужність – як наслідок, помітно зменшується кількість безробітних, покращується матеріальний рівень населення. Показовим є приклад Новоград-Волинського заводу кормових антибіотиків, на якому після модернізації з 1998 р. було розпочато перше в області й четверте в Україні надсучасне виробництво інфузійних розчинів. (Слід окремо відмітити, що це підприємство виробляло також продукцію на основі жовтіню і родіолу рожевої для парфумерної галузі).

Налагодження і розширення бізнесових відносин із західними державами давало хорошу можливість злиття різних досвідів, тим більше ці держави у таких зв'язках теж були зацікавлені. Ще 1992 р. вперше у Житомирі відбулася виставка «Контакт – Україна», організована двома міжкомуністичними товариствами з метою пропонування інвестиційних та комерційних послуг ФРН.

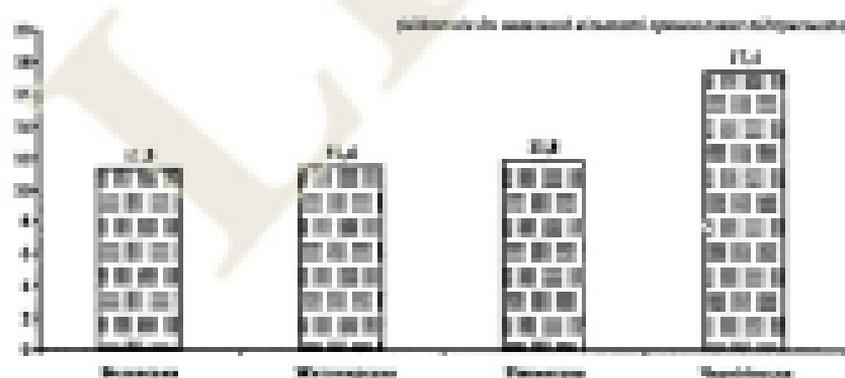
Рубінування колгоспної системи у сільському господарстві не було забезпечено дієвою законодавчою підтримкою нових земельних відносин на селі. Хоча й 20 грудня 1991 року прийнято Закон «Про сільськогосподарське (фермерське) господарство», однак уже на початку 1992 року прийнято ще один Закон – «Про колективне сільськогосподарське підприємство» – таким чином гальмувався розвиток і поширення фермерських господарств. Затягувався і процес розпавання землі та реорганізація колгоспів у асоціації або господарські товариства. Фермерам коши і віддалили землю, то у прієнкі і віддалили містох. Не існувало і підготової кредитної політики для однокібієних господарів. Однак, незважаючи на несприятливі умови господарювання, чимало селян на селі страх і ризик ставали фермерами. Значного поширення набули орендні відносини.

В Житомирській області сльвом на 2021 р. було створено 741 сільськогосподарське підприємство, серед яких найбільшу частку становлять товариства з обмеженою відповідальністю та 32% – приватно-орендні підприємства. Угодю оренди укляли 83% власників земельних часток (паїв), 136 тисяч селян вперше отримали майже 31 млн.грн. рентних платежів. Середній розмір земельного пая становить 3,29 га, орендна плата за 1 гектар – 72,9 грн., вартість одного земельного сертифікату з урахуванням коефіцієнту 2,07 складала 23,6 тис.грн. Серед форм орендної плати за землю переважала натуральна. Періодовими господарствами області стали агрофірми «Срчнин», (кер. В. С. Дідівський), СВК «Ружинський» (кер. О. Ф. Колібаба) та ряд інших.

Здійшли лише Корпус миру через свої діяльність сприяв розвитку фермерства і та Житомирщині – значну допомогу надавало подружжя Пейдерсон зі США. Наш Житомирський сільськогосподарський інститут своїми науковими розробками і пропозиціями активізував процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Важливим у цьому відношенні було вивчення і запозичення зарубіжного досвіду. Витак у жовтні 1993 р. Житомирський сільгоспінститут уклав двосторонню угоду про співробітництво з американським університетом штату Північна Дакота строком на 3 роки. Значний внесок у реалізацію цієї програми зробив професор А.І. Дема.

Майже багаті природні ресурси і достатній потенціал працездатного населення – уже це забезпечує Житомирщині сприятливі передумови економічного зростання. А для подальшої

успішної та реалізації необхідні сприятливий інвестиційний клімат і впровадження нових, сучасних виробничих технологій. У 2008 році інноваційній діяльності приділявся увагу 41 підприємство Житомирської області, або 11,4% від загальної кількості, що, безумовно, дуже мало (тома це й більше на 8%, ніж у 2007 році). За видами промислової діяльності активніше здійснювали нововведення підприємства хлібної та нафтохімічної промисловості, машинобудування, целюлозно-паперового виробництва і видавничої справи. Серед регіонів області частка інноваційно активних підприємств була вищою за середню по області у містах обласного значення – Новоград-Волинському, Житомирі, Малині, а також у Романівському, Андрутівському, Житомирському, Луцькому і Олевському районах. Інноваційна діяльність полягала у технічному і технологічному оновленні виробництва – придбанні сучасних машин, обладнання та програмного забезпечення. В цілому на інноваційну діяльність підприємств області в 2008 році було витрачено 48,6 мільярди, одиак це на 20,9% менше, ніж у 2007 році. Якщо порівнювати розвиток інноваційної діяльності на Житомирщині із сусідніми областями, то наша область – на одному рівні з Волинською, а в порівнянні з рештою інших (Рівненською, Київською, Вінницькою) – помітно відстає.

Таб. 1. Частка інноваційно активних підприємств на Поліському регіоні

Впровадження інноваційних розробок, технологій у великій мірі залежить від інвестиційної активності в регіоні. Тому завданням місцевої влади є створення сприятливого інвестиційного клімату, підтримка відповідних проєктів. Темп зростання інвестицій в основній капітал становив у 2009 році 44% порівняно з попереднім 2008 р., що є середнім показником по Україні (значно вищий у Хмельницькій – 68% і Вінницькій – 67% областях). Станом на 1 липня 2009 року обсяг інвестицій в підприємства Житомирщини в розрахунок на одну особу становив 216 дол. США.

Один з найвищих економічних показників наша область займає по темпах зростання обсягу імпорту – порівняно з 2008 роком у 2009 р. це зростання становило 77%. Однак обсяги імпорту зросли відносно рівня 2008 року у 2009 р. на 64%, що помітно менше, ніж у Вінницькій області (36%). Економічно позитивним вважається переваження експорту над імпортом, а не навпаки. І хоча уже спостерігається поживальна виробництво, що свідчить про поступове подолання економічної кризи, однак перед державним керівництвом і органами місцевої влади ще стоять багато завдань, спрямованих на покращення виробничої, а також соціальної сфери.

Залишається актуальною житлова проблема. Світова економічна криза, яка розпочалася восени 2008 року, негативним чином відбилася на житловому будівництві. Багато об'єктів були заморожені, і лише з весни 2009 року відбудовується певні позитивні зрушення. У попередні роки переважало частку становило індивідуальне житлове будівництво. За обсягом введеного житла у 2005 році Житомирська область мала 16 мільйонів в Україні. Індивідуальне житлове будівництво здійснювалося за рахунок особистих заощаджень, а також кредитів, у загальному обсязі будівництва воно становило в 2000 році – 78,4%, а у 2008 р. – 74,6%.

На соціально-економічне становище населення і розвиток області в значній мірі впливає зростання цін. У 2006 р. темп приросту цін на послуги (48,1%) значно випереджав приріст цін на непродовольчі (3%) та продовольчі (1,1%) товари. Однак уже у червні 2007 р. інфляційні темпи продовольчих товарів становили 3,2%. Значно зросла вартість і паливно-мастильних матеріалів – на 18,5% тільки за перші шість місяців 2007 р. Все це впливало на прибутковість підприємств.

У 2006 р. серед регіонів області найкращий фінансовий результат одержали підприємства м. Житомира: 125,1 млн грн.

прибутку (тоді як за 11 місяців 2006 р. – 100,7 млн.грн.), а підприємств – Радомивльського: 30,8 млн.грн. і 16,9 млн.грн. відповідно. Станом на листопад – грудень 2006 р. зі збитками працювало 35,9% підприємств області, більшість з яких – підприємства транспорту і зв'язку: 57,7% (сукупна сума збитків – 14,9 млн.грн.). Найбільшого фінансового результату було досягнуто у промисловості (232,7 млн.грн. прибутку), сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві (9,6 млн.грн.). 2006 р. область завершила рік з перевищенням доходу над витратами (на 136,8 млн.грн.).

У 2007 р. позитивними стали позитивні зрушення у фінансовому становищі підприємств: коли 2006 р. зі збитками працювало 42%, то станом на середину 2007 р. – 31,7% підприємств області.

Номинальні доходи населення за січень – вересень 2006 р. порівняно з таким же періодом 2005 р. зросли на 24,8%, а реальні доходи – на 15,8%. Середня номінальна заробітна плата у листопаді 2006 р. становила у Житомирській області 642 грн. або 3,48 грн. за одну відпрацьовану годину, а у травні 2007 р. – 672 грн. або 7 грн. за робочу годину (дані динаміку середньомісячної зарплати у 2006 – 2007 рр.⁷).

Серед регіонів Житомирщини до групи з найвищою заробітною платою, розмір якої не перевищує 70% середньо-обласного рівня, належать Народичинці, Червоноармійський і Любарський райони. Серрім того, проблемною залишається заборгованість з виплати заробітної плати. Станом на 1 грудня 2006 р. вона становила в області 32,1 млн.грн., що дорівнювало 12,8% фонду оплати праці, нарахованого за листопад 2006 р. (для порівняння, у 2005 р. за відповідний місяць – 19,3%).

Питома вага Житомирської області в сукупній заборгованості всіх регіонів України становила 3,2%, а за сумою боргу в абсолютному жемірі наша область займала 13-тє місце. Станом же на 1 червня 2007 р. загальна сума боргу становила 24,8 млн.грн. або 8,8% фонду оплати праці, нарахованого за травень місяць. Отже, позитив хоча й незначен, але покращення ситуації.

Фактором, який підтримує економічний потенціал Житомирщини і обмежує впровадження соціальних програм, є наявність радіційно забруднених територій, на яких проживає значна кількість населення – загалом у 694 пунктах 135331 осіб. Зокрема, у зоні обов'язкового відселення – 3848 осіб (42 населе-

⁷ Про соціально-економічне становище Житомирської області за січень – вересень 2007 р. Погода: економіко-статистика у Житомирській області. – Житомир. – С. 21.

них пунктів), зоні добровільного відселення 183124 особи (280 населених пунктів), зоні посиленого радіоecологічного контролю – 148249 осіб (262 населених пункти). Адже вони всі належать до тих категорій осіб, які мають бути забезпечені визначеним українським законодавством пільгами (житлом, соцзарплатою). Органи місцевої влади – обласного, районного рівня – приділяють окрему увагу забезпеченню їх прийнятними умовами проживання, а це лягає додатковим навантаженням на місцевий бюджет. У радіаційно-забруднених районах низькі показники забезпеченості працею, існуючий дефіцит житлової, слабша соціальна інфраструктура. Разом з тим, у цій частині Житомирщини високий рівень захворюваності і смертності, низький рівень народжуваності, що у значній мірі впливає на загальну демографічну картину в області.

Безперечно, в умовах безробіття багато людей починають виїжджати за кордон. Явище трудової міграції було характерним для усіх пострадянських республік, і стало одним із головних чинників погіршення демографічної ситуації в області. 1992 року виїшло з Житомирської області на 9,6 тис. осіб більше, ніж прибуло на постійне місце проживання. А 1996 року цей показник склав на 4,8 тис. осіб.

Внаслідок погіршення матеріального становища населення зменшується тривалість життя, зростає смертність. Матеріальні та побутові проблеми негативно впливають на показники шлюбності: відсутність роботи або її перспектив утримували молодь від утворення сімей. Ці ж причини нерідко призводили до розпаду родин. Погіршила демографічну картину в області і Чорнобильська катастрофа. Тільки на першому етапі обов'язкового переселення із радіаційно-забруднених територій виїшло 72 тис. осіб, а в подальшому залишалися різні місця, які були віднесені до зони добровільного переселення. Внаслідок цього з'явилися багато вимушених сімей, а 36 кварталів зникло з карти Житомирщини. Подальший розвиток цього процесу призвів до того, що на 2001 рік у Житомирській області з 1631 населених пунктів 5 вважалося безлюдними, 534 – депривованими, з яких 192 – вимушені і 342 – заплановані.

Радіоактивне забруднення значної території нашого краю завдало і величезні економічні збитки Житомирщині, що послабило її потенціал. Адже вилучено з використання 180 тис. га рілля і 157 тис. га лісів. І на сьогодні економічні і демографічні наслідки аварії на ЧАЕС дуже відчутні.

За останні десятиліття демографічна ситуація в Житомирській області зазнала істотних змін. Сьогодні населення регіону відчуває поєднані дії економічної, екологічної та демографічної криз, що посилюють одна одну, гальмують підвищення рівня якості життя.

Чисельність наявного населення області, станом на 01.01.2006 року, становила 1346000 осіб. В структурі населення мешканці міських поселень нараховують 758 тис. осіб, сільські – 588 тис. В статевій структурі чоловіки складають 46,4%, жінки відповідно – 53,6%. У віковій структурі доросле населення нараховує 1062639 осіб (78,9%), особи працездатного віку складають 56,2% (чоловіки – 48,4%), старші працездатного віку 22,8% (чоловіки – 31%), підлітки 4,4% (жінки – 50,5%), діти 0-14 років 16,6% (хлопчики – 50,6%).

Середня очікувана тривалість життя при народженні становить 67,7 років, в т.ч. чоловіків – 62,06, жінок – 73,33 років. Частка населення області в загальній чисельності України становить 2,9%, тоді як території – 5%. Щільність населення області складає 45 осіб на квадратний кілометр проти 79 в Україні.

Серед регіонів України Житомирщина має ряд прямих завдань для неї специфічних задач, які відносять її від інших регіонів країни, ускладнюють вирішення соціально-економічних, демографічних проблем.

Економічний вплив Чорнобильської катастрофи поставив область перед необхідністю вирішення нових, складних, міжгалузевих проблем, що стосуються усіх сфер суспільного життя, багатьох аспектів науки і виробництва, культури, моралі і моральності, а в найвищій мірі медичної галузі: нагляду та контролю забруднення територій, стану довкілля, стану здоров'я постраждалого населення, визначення наслідків дії іонізуючого опромінення тощо.

Упродовж 1990-2005 років чисельність населення області зменшилась на 186445 осіб (12,2%). Основними причинами скорочення населення перш за все стало природне скорочення: депопуляція, подальше старіння населення, зниження народжуваності, зростання смертності, криза здоров'я населення, що становило у 2005 році 12008 осіб, а також міграція, від'їзтицькою якої 3175 осіб. Загальні зміни чисельності населення тільки за 2005 рік нараховували 13213 осіб.

Скорочення чисельності населення відбулося майже у всіх районах області. Найбільш суттєво чисельність скоротилась,

насамперед, у районах, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, а саме: в Народицькому районі на 38,7%, Коростенському – 34,4%, Луцькому – 23,8%, Острозькому – 20,7%, Ємільчинському – 19,7%, Славському – 19,1%.

Центрами науково-дослідницької роботи були і залишаються вищі навчальні заклади. Останнім часом наукова складова їхньої діяльності стає ще важливішою. Центральне місце серед ВНЗ Житомирщини займають Національний агрономічний університет, класичний університет ім. І. Франка і технологічний університет, кожен з яких є багатоструктурною системою, що включає цілу низку інших: початкових закладів, науково-виробничих комплексів, дослідницьких лабораторій. Кожен ВНЗ готує спеціалістів для певної галузі. Житомирський університет ім. І. Франка, незважаючи на статус класичного, орієнтується здебільше на підготовку педагогічних кадрів. Разом з тим статус класичного університету дає випускникам свободу вибору і в інших галузях, переважно гуманітарній сфері. Кожен із трьох вищезгаданих ВНЗ м. Житомира і області підтримує тісні міжнародні зв'язки. Співпраця із зарубіжними науково-дослідницькими центрами та навчальними закладами дуже цінна й важлива для викладачів, студентів, сприяє інтеграції у світовий, європейський науково-культурний простір.

Так, у ЖДУ ім. І. Франка за підтримки Британської ради ще 1990 р. створено центр самостійноосвоїти вчителів іноземної мови, який складається з 5 лабораторій. На його основі проводяться конференції та семінари. Центр, очолюваний професором університету А. Каліткою, співпрацює з Британською радою, Американським домом, Корпусом миру, є членом міжнародної організації TESOL. Велику допомогу Центр надає учителям області, зокрема через літні школи і лабораторії для викладачів англійської мови, підвищуючи їхній професійний рівень. Така співпраця Центру була налагоджена, зокрема з Андрушівською гімназією завдяки ініціативі А.В. Ковальчук. Людмила Веддінська стала одним із членів літньої лабораторії від посольства США в Україні, учасником і домінянтом другого туру програми «Українсько-американські пренії за досягнення у викладанні іноземної мови», співпрацювала з американськими колегами Корпусу миру, за що одержала сертифікат за професійними і надану допомогу американським викладачам.

Це один із багатьох покосових прикладів співпраці учителів області, вищого навчального закладу і міжнародних організа-

цій, цей напрямок діяльності продовжується і розширюється. У грудні 2008 р. підписано угоду між ЖДУ ім. І. Франка і Аристотелес Інститутом у Бремені (Німеччина), а також університетами країн ближнього зарубіжжя (Білорусі, Росії).

Викладачі ЖДУ ім. І. Франка задіяні у багатьох наукових проєктах, виконання яких фінансується на кошти Фонду фундаментальних досліджень або з державного бюджету. Науковими керівниками колективів, що працюють над виконанням цих проєктів, є такі вчені як С. Гарбар, Н. Кусак, С. Покутній, О. Спірін, Д. Степанчикова. В університеті створено 8 наукових шкіл, деякі з них діють уже тривалий час. Це, зокрема, польська наукова диалектологічна, заснована ще 1972 р. професором М.В. Никончуком (зараз її очолює професор В. Мойсієнко), малакологічна школа під керівництвом професора А. Стадниченка (з 1975 р.).

З 1986 р. діє наукова школа, заснована професором Д. Кваслевичем (зараз її очолює професор А. Ситківська). З недавнього створення наукової школи з філософських проблем національної духовної свідомості (керівник – професор С. Покутній).

Зв'язок із учительською областю підтримує наукове товариство психологів «Школа» під керівництвом професора О. Музики, а нині проф. А. П. Журманької. Викликанням майбутніх учителів займається методичний центр роботи з обдарованою студентською молоддю на чолі з доцентом О. Антоновичем. На історичному факультеті стали традиційними області учнівсько-студентської науково-кредитової конференції, організатором якої щорічно є доцент Н. Рудницька. В університеті відкрито докторантуру з педагогіки; науковою роботою закладу відав проректор професор Н. Сейко.

Дружованими науковими виданнями, які регулярно виходять, стали «Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка», «Волинські історичні записки», журнал «Філософія, релігієзнавство, історія», де публікуються результати останніх наукових досліджень викладачів та аспірантів ЖДУ ім. І. Франка, а також інших навчальних закладів.

Підтримує університет тісні контакти з Житомирським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, який згоді і є окремим науково-методичним центром, проте задіяний у спільних проєктах з навчальними закладами міста. Науковці з ЖОІПО знають як організаторів і учасників наукових конференцій і семінарів (В. Аршиноков, Н. Костриця, М. Ко-

струнда, М. Заброцької, Н. Сірки, І. Смагін та ін.).

Велика роль в активізації наукового життя не тільки у Житомирській області, а й навіть на Правобережній Україні належить Костриці Миколі Юхимовичу. Завдяки його ініціативі та організаційній роботі з 1990 р. відновлено діяльність Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. З 1993 р. М.Ю. Костриця є президентом цього товариства. Він зумів об'єднати розрізані краєзнавчі осередки Волинської, Житомирської, Рівненської і Хмельницької областей для спільної праці над дослідженнями Волинсько-Подільського регіону доктор географічних наук М.Ю. Костриця є автором понад тисячі наукових публікацій, організатором близько 40 краєзнавчих конференцій Всеукраїнського і міжнародного рівня. Його творча спадщина співмірна з науковими напрацюваннями ще одного відомого в Україні краєзнавця Г.П. Мокрицького, дослідника історії Житомира, автора 2-томної енциклопедії «Вулиці Житомира» – подвійного фундаментального дослідження на яке жодне інше місто. Окрім того, Георгій Павлович – автор кількох сотень інших публікацій. І майже в кожному районі нашої області є відомі на Житомирщині краєзнавці, які досліджують історичне минуле свого регіону (у Бердичеві – Б. Маршалюк, П. Селаронський; у Новоград-Волинському – В. Вірник, В. Вайтовський; у Радомишлі – Г. Ціка). Зазначеним авторитетом в археологічних дослідженнях Житомирщини є С. Тарасюк.

Науковцем, письменником, літературним критиком і невтомним дослідником історії краю є професор П. Влоус. Петро Васильович у своїх працях розкриває читачеві прихований зміст давніх творів, містосіа, адже це належить до сфери його наукових інтересів. На початку 2011 р. його підручник з української літератури XI – XVIII ст. зайняв III місце у Всеукраїнському конкурсі. Також у січні цього року П.В. Влоус став першим лауреатом премії імені Бориса Тена у номінації «проза» (а в номінації «поезія» – Анатолій Сірик). Саме П. Влоус вторгся уніа термін «житомирська прозава школа», до якої відносять таких письменників, як Василь Врублівський, Володимир Данилюк, Анатолій Шевчук, Валерій Шевчук, Геннадій Шкляр та ін.

Але було нас ввадана постать, яка об'єднувала багатьох представників творчої інтелігенції – письменник Євген Кондачак. Ізгоді Ганця Васильовича стала особливим місцем духовного оздоровлення, миттєвої коземо підтримки, своєрідного

К. М. Копылов

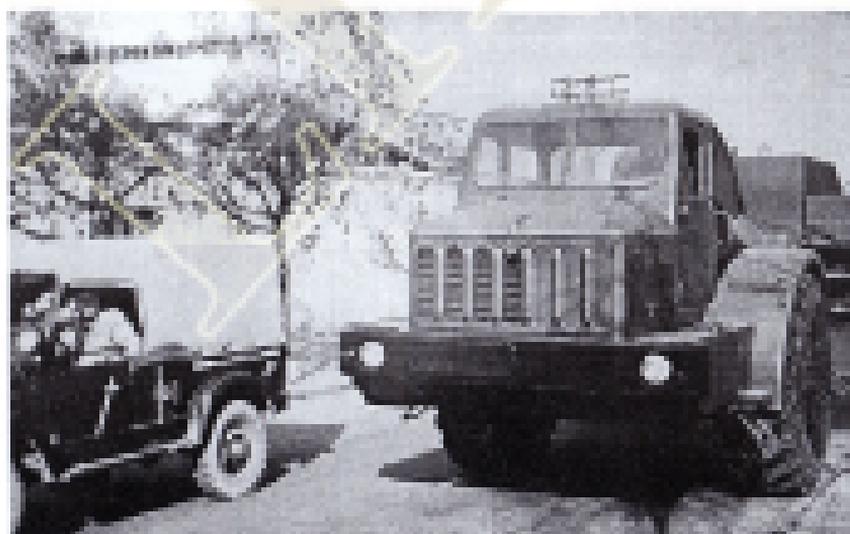
К. Г. Кравченко

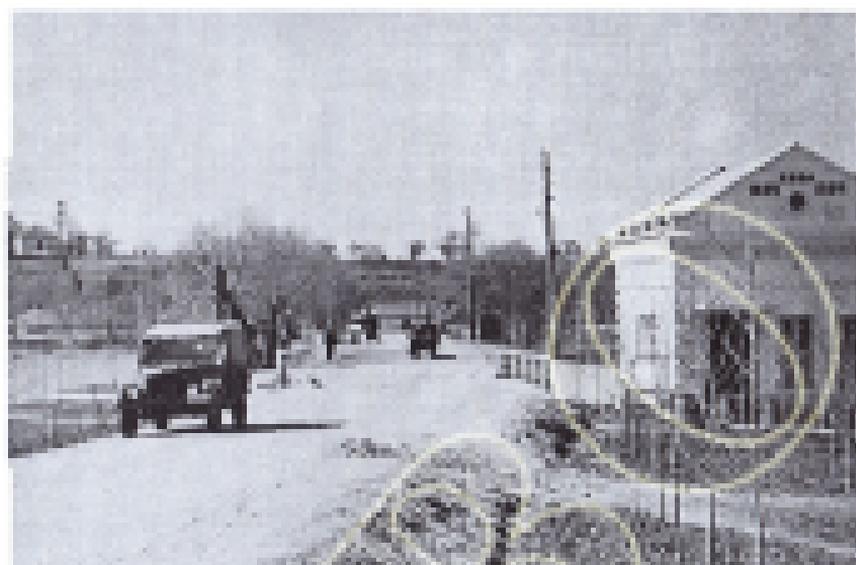
Министры Министерства обороны

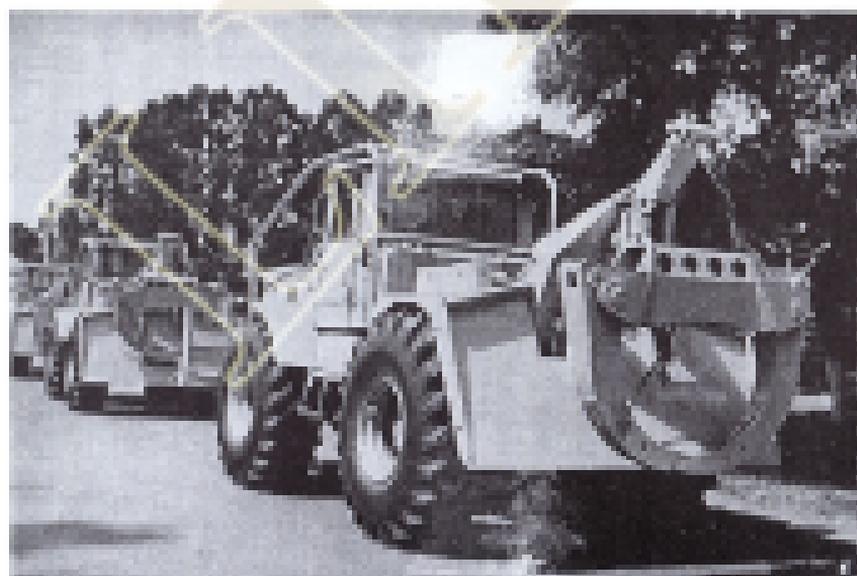
*Первый в СССР автобус-самолёт "Синяя", ил выпускает
Кировский завод автомобильный завод, 1968 г.*

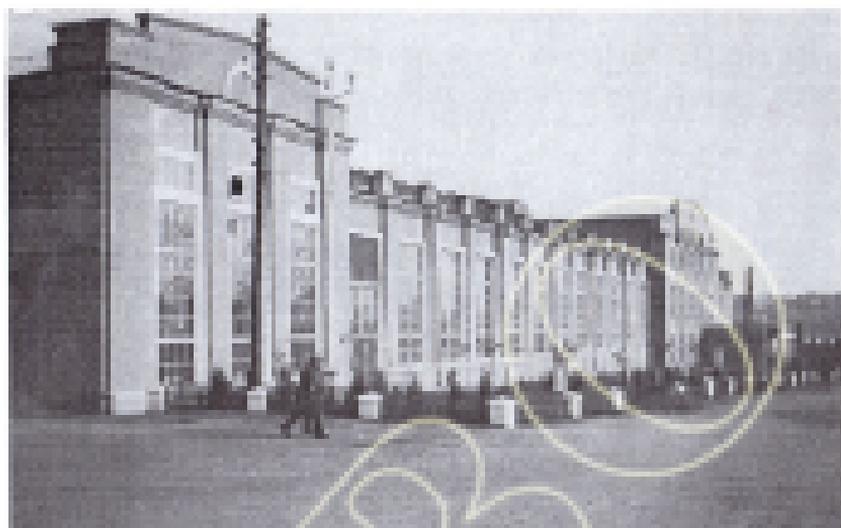
*Москвич самос. У-331, ил выпускает Кировский завод
"Железные кузцы", 1964 г.*

*Просторостетивна килекта "Нобуха Женица"
пала Ціара Жукавіцкага р-ну, 1966 р.*

*Трактары і лавіцы ДЗТ-157, які выпускае Рэвалюцыйнай
мануфактурнай Іх абдзелення на КММ, 1979 р.*

Математический корпус физфака, 1960-е гг.

*Выпускники физфака: Н. Ф. Флорис, В. М. Намбиян, К. К. Ахметов,
А. Н. Москаль, М. В. Елизаровский (Барис Тей), В. С. Шаровин,
Л. С. Киселевичев, 1969 г.*

Корней Тен (М. В. Комаровский) и Владимир Губинский

В очереди – Михаил Филатовский перед выставкой Политбюро и выставки Митингов (Трибунальский район)

Міс підписки "Українського перця", 1968 р.

Середина Житомирського педагогічного ліцею навчання студенток спеціально української мови. На зліску – багдаристки, серединки II курсу філологічного факультету Раїса Багдарова і Ганна Куріла, 1971 р.

*Передні вчені Житомирського державного університету Г. К. Кочеткова,
К. В. Ковалевич, В. С. Ковалевичка, 1968 р.*

Центральний університет м. Житомира, 1970-ті рр.

Набережная г. Тамбова у Жамновца, 1970-е гг.

Жамнов' Билдинг для центральнаго управления в Тамбове

*Мәктәп сарайы (дәл рәткәтләгән фотосурәтләр) сарайы 3 сүз һәм Казан университеты
Домбровский р-уы, 1935 р.*

*Мәктәп сарайында сурәтләгән СРСР Академиясе Мәктәпләрендә Түркияне сәгәт
мәктәпләре сурәтләгән Казан университеты фотосурәтләр сарайы
дәл Ф. К. Дүррәтханов, 1978 р.*

Жінка Чувдівського авторітно-сукцельного гварду М. І. Кружкович, 1979 р.

Александр Журав и его супруга в день свадьбы, 1967 г.

Отец Фарваз и жених в день свадьбы Журавов, 1967 г.

Художники: Житковская Ольга Александровна и Елена Евгеньевна Кален, Ольга Евгеньевна Шибирева / Елена Александровна Каленкина разрабатывает сюжетный экран, 1988 г.

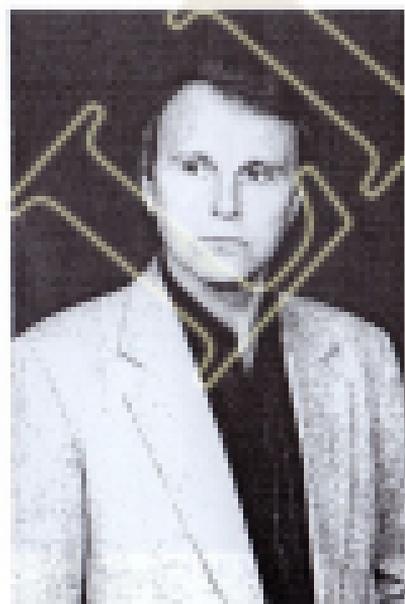
Крупная съемка "Огонь"

B. I. Pionov

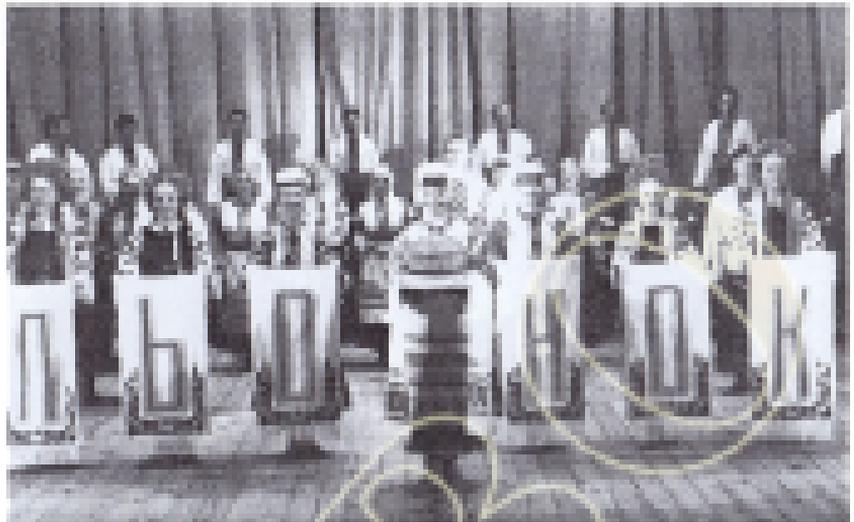
B. G. Stepanov

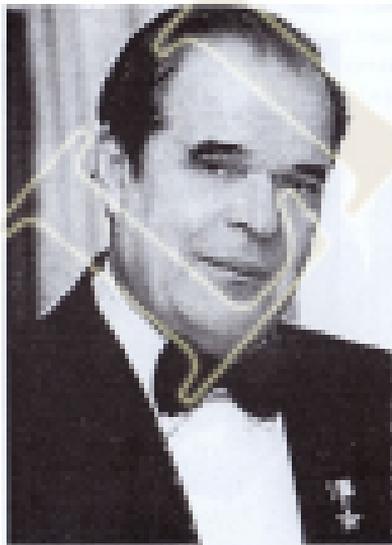
B. G. Maslennikov

C. B. Kabanov

Mass "Stamno"

A. Ambroscini

L. M. Cassano

H. A. Macanzone

Χαρακτηριστική σκηνή από το "Σταχτοπούτα".

Τρεις βασίλισσες από το "Παλιό".

творчого і духовного підживлення. Стало доброю традицією ще з 1964 р. по 2010 р., коли гості Є. Кондревича залишали свої підписи, часто з побажанням господареві, на рушнікові – потім ці написи висувала учителька школи № 24 м. Житомира Валентина Лелек. На цьому рушнікові – не тільки підписи житомирської земляків, а й багатьох шістдесятників, деяко з яких доля розкидала по всьому світу – від Австралії, Японії до Канади і США, відомих людей сучасності. Цей рушнік став своєрідним символом єднаної сили постері Є. Кондревича.

Мистецьке життя нашого краю доволі активне і представлене особистостями та колективами, які є визнаними в Україні. Одним з них є Михайло і Тетяна Гузуні та скомпозованій ними хореографічний ансамбль «Сонічок». В історії цього колективу і його керівників було багато асеравних перемог. Гран-прі на фестивалі «Діти твої, Україно» і на фестивалі імені Павла Верського, перші місця у багатьох конкурсах, а також успішні виступи за кордоном – у Любліні (Польща), Марселі (Франція).

До асеравних і відомих колективів Житомирщини, безумовно, належать також «Дук», «Тіні танцю», «Мелодія», «Древляни», «Родослав» і, зокрема, «Львово». Кожен мистецький колектив – більш або менш відомий – є оригінальним і самобутнім, тому перелік їх – значно більший. До останніх талановитих митців нашого краю належать і Володимир Шинкарук, власний в Україні співак, піанінофіл, музковед і творчий заступник доньки Ірини Шинкарук, яка у 14-річному віці стала переможцем конкурсу «Червона Рута» (1993 р.), нині вона записує та співає, голодар багатьох мистецьких творів і відаків (її пісня «Русальська тьма» увійшла в першу десятку найпопулярніших пісень української естради). Серед молодих виконавців, які стали відомими в останні роки – Сергій Харчишин (гурт «Друга ріка»), Олександр Воскуцький. Безумовно, зрештою української пісні займається Ніна Матвіюк – її талант відзначений Державною премією імені Т. Шевченка.

Підприємливо виконавської майстерності співаків, музикантів, танцюристів створюють чисельні мистецькі конкурси і фестивалі, як всеукраїнські, так і регіональні. Щороку, починаючи з 1985 р., у стінах Житомирського педагогічного інституту (а тепер Житомирського державного університету) ім. І. Франка відбувається фестиваль «Студентські струни». З 1990 р. почав проводитися у Житомирі фестиваль української пісні «Зависла гора». 1993 р. відбувся у м. Чернівцях Перший міжнародний конкурс молодих

виконавця української естрадної пісні Ів. Іванова, дипломантом якого стала співачка з Володарська-Волинського С. Зайченко. 1994 р. редакція «Молодіжної газети» започаткувала регіональний конкурс молодих естрадних виконавців «Зоряний дощ». Цього ж 1994 р. у Воукраїнському фестивалі військової і козацької пісні брав участь співочий колектив «Малючі» (судакотій корівник В.Ф. Горай) з Маліна. А у Володарська-Волинському тоді ж проходила Воукраїнський фестиваль естрадної пісні «Зірні Полісся».

Мистецтво зближує народи, зближує міжнародності зв'язки. Традиційним уже став фестиваль «Весілля Полісся», у якому беруть участь мистецькі колективи, що представляють глядачам польську культуру в Україні. Зокрема, це дитячий танцювальний колектив «Королівські», дитячий вокальний колектив «Двоємочки», «Аваріальні» – загалом в області існує близько 30 таких дитячих колективів. А найбільш відомий – дорослий «Поліський сокол». Його керівник Павло Антоновичко – заслужений працівник культури Польщі.

В нашому обласному центрі 1997 року проводив мистецький пленер, на завершальній його етапі приурочено скульптурні твори учасників. Відомим в Україні скульптором був Олександр Вітрак. У Житомирі він створив центральну композицію вояцтва, а також пам'ятник «Чорнобиль» (1996).

До палітри культурного життя нашого краю свою яскраву фарбу вносить циркове мистецтво. Циркова студія А. Залеського у Бердичеві виховала чимало талановитих артистів, які продовжили не тільки своє ім'я, а й рідне місто.

Багато професійних митців підготували навчальні заклади – Житомирське училище культури Івоні Кошківа і також Житомирське культурно-освітнє училище. Центром культурно-просвітницької діяльності є Житомирська обласна телерадіокомпанія. Обласне радіо разом зі своїм підрозділом – РМ-радіостанцією «Житомирська земля» – видає в ефір 40 програм різного тематичного спрямування, а обласна телекомпанія – близько 30 різних програм. Працівники обласної телерадіокомпанії щороку здобувають почесні місця на воукраїнських і міжнародних фестивалях та конкурсах. Так, нагородами на міжнародних конкурсах, форумах були відзначені фільми: «Полька лісової Слободи» (автор Людмила Натяк, оператор Юрій Омелічак), «Колір лемківської долі» (автор Тетяна Лещенко, оператор Віктор Пидвисоцький) та інші. Також здобували перші місця радіо- і телепрограми. Для прикладу, радіопрограма «Майстер і Орен-

на всеукраїнському фестивалі телерадіопрограм «Камінь остров» (автор Ольга Пласкот), щільна телерадіограма «Ваше здоров'я» на всеукраїнському конкурсі (автор Людмила Натичак) та ряд інших. В 2013 році на міжнародному телевізійному конкурсі "А-росія-2013" перемогу здобула передача "Перлина Подільського краю" (автор Ольга Степуренко, оператор Олександр Данилюк).

Житомирщина славна і своїми художниками, серед яких багато тих, чий картини є у приватних колекціях відомих людей, експонувалися у різних країнах світу – Юрій Каминський, Вадим Коваленук, Володимир Подьковський, Василь Кондратиюк, Сергій Носок, Леонід Шелудяк, Віктор Шкуринський, Валерій Радський та ін. Вирізняється з-поміж інших – художник-карикатурист Василь Волюк, переможець і лауреат міжнародних конкурсів.

Багатогранність мистецького життя середовища робить життя яскравішим і цікавішим.

Здобуток і досягнення у спорті зумовлені багатолітньою працею тренерів і тією увагою та значенням до розвитку фізичної культури, яка займала важливе місце у державній політиці в 1970-ті – 1980-ті роки. У подальшому головним було збереження та зміцнення матеріальної бази спортивних клубів і секцій, підтримка роботи тренерів. Незважаючи на економічні труднощі 1990-х, що закономірно відбивалося на рівні забезпеченості потреб спортсменів, представникам клубної області вдавалося показувати високі результати – і на любительському, і на професійному рівнях. Одним із прикладів такої успішної справи стала перемога В. Ніколюка із с. Саворини Коростеньського району на останньому Всесоюзному турнірі з міжнародних матчів, який проходив у Новоград-Волинському в грудні 1990 р. У Новоград-Волинському проводився щорічно любительський турнір з вільної боротьби, присвячений пам'яті полого командира сільва слави І.Е. Халана, а також республіканський турнір школярів з класичної боротьби на честь Героя Радянського Союзу А.Т. Бурдівського.

Великі успіхи у спорті неможливі без налагодженої, системної спортивно-масової роботи у всіх вікових категоріях населення. З цією метою в Україні і, зокрема, на Житомирщині, проводиться різні спортивно-масові заходи: у дитячих навчальних закладах – змагання «Перші кроки», у загальноосвітніх навчальних закладах – «Старт надії», «Земля», «Первір у себе», змагання районного, обласного рівнів з різних видів спорту. Традиційним стало проведення змагань на честь відомих людей краю.

В Смілянському, Коростенському та Лугинському районах проводяться змагання на прізвисько Героїв Радянського Союзу М.Н. Грєка, П.Ф. Жмиченка, П.П. Вовчунівського з кульової стрільби, воєнізованого кросу та волейболу. Руживіські шкільці змагалися на Кубок воєна-інтернаціоналіста Ігоря Жилки з волейболу. З цього виду спорту проводилися змагання в Коростені (на кубок олімпійського чемпіона Володимира Іванова). Футболісти Новограда-Волинського змагалися на прізвисько Сергія Круликівського, а борці – Сергія Станіла.

Змагання присвячувалися С.П. Корольову, А.А. Любиченку, В.О. Лозькому та іншим славним землякам.

Справжніх спортсменів-професіоналів готують у ДЮСШ. Так, чемпіонкою світу з боротьби самбо в командному заліку була вихованка ДЮСШ обласного управління з фізичного виховання та спорту, майстер спорту міжнародного класу Олена Кумецька. Вона та Анна Корчугіна (в каратє) стали чемпіонками VI літньої Універсиади України. У школі призерів цих престижних змагань – Тетяна Сметаннікова і Олександр Венгловський (легка атлетика), Катерина Дюкова і Зінаїда Тимченко (самбо, джудо), Світлана Діаківська (самбо), Дмитро Бойко (важка атлетика).

За підсумками виступів спортсменів у сезоні 2007 року з тридцяти області посіла перше місце в Україні. Чемпіоном України у загальному заліку стала збірна команда області зі спортивної кодафи.

Срібними призерами чемпіонату світу з парового спорту стали Костянтин та Василь Протітєвкі, бронзовим призером чемпіонату Європи з армспорту став Михайло Гузь, чемпіонами світу з кікбоксингу – Віра Макрєсова, Володимир Демчук та Аларій Мєлєтєв.

Срібну нагороду молодіжного чемпіонату Європи з легкої атлетики виборов Олександр Семьонович, а бронзову медаль чемпіонату Європи серед молоді із сучасного а'тлетборства здобув Микола Стрєпаньїк.

Ірина Витєвицька і Людмила Ковальчук (ДЮСШ № 2) стали чемпіонками світу зі спортивної акробатики. Гордістю авіапарадівської спортивної школи стала Ірина Євєнова, яка була шостою на Олімпійських іграх у Сеулї і четвертою на Олімпійських іграх у Барселонї з легкої атлетики. Вихованець Коростенської ДЮСШ Володимир Іванов став чемпіоном Олімпійських ігор в Мєхїко з волейболу.

Збірні команди області беруть участь у Воєукраїнських і міжнародних змаганнях. Вихованець Малинської ДЮСШ Валерій Андрійцев став чемпіоном Європи та чемпіоном світу з вільної боротьби, а його тренеру О.М. Толчуку присвоєно звання «За службовий прайдінг фізичної культури і спорту України».

Катерина Полянченко посіла 2 місце у складі збірної команди України з баскетболу на чемпіонаті Європи в Іта-лії. Студентка факультету фізичного виховання і спорту Житомирського державного університету імені Івана Франка Віра Мачурова у складі національної збірної команди України з кібоксингу на чемпіонаті Європи у м. Варна (Болгарія) завоювала золоту медаль.

І в даний час Житомирщина продовжує славні спортивні традиції. За підсумками виступів на змаганнях міжнародного та воєукраїнського рівня у 2008 році визначено десять зростаючих спортивців і тренерів з олімпійських видів спорту. У їх числі – Юлія Сапунова, майстер спорту міжнародного класу з триатлону, чемпіонка України 2008 року, учасниця XXIX Олімпійських ігор; Юрій Кримаренко – заслужений майстер спорту України з легкої атлетики, учасник XXIX Олімпійських ігор; Ірина Клімова – майстер спорту України з веслування на байдарці, неодноразова призерка чемпіонатів України; Людмила Коваленко – майстер спорту України з легкої атлетики, чемпіонка України серед молоді, учасниця молодіжного чемпіонату світу; Єгор Мартиненко – майстер спорту України з триатлону, призер Кубка Європи, чемпіон України серед юніорів; Євгенія Мінович – майстер спорту України з велоспорту, неодноразова призерка чемпіонату України серед юніорів; Ольга Пристайко – майстер спорту міжнародного класу з триатлону, чемпіонка світу в естафеті; Олександр Рачковський – майстер спорту України міжнародного класу з легкої атлетики, переможець Кубка Європи; Микола Стрельний – майстер спорту України з сумського г'атиборства, учасник чемпіонату світу та Європи серед юніорів; Олександр Толчук – майстер спорту України з веслування на байдарках і каное, бронзовий призер етапів Кубка світу.

У номінації «Кращий тренер з олімпійських видів спорту» нагороджено Олександра Васильовича Гаврилюка, Миколу Івановича Денисова, Володимира Романовича Зорька, Ігоря Олександровича Ілчука, Наталію Миколаївну Кирилівну, Леоніда Болеславовича Котвицького, Анатолія Васильовича Кривоноса, Василя Васильовича Ніволюка, Віктора Григоровича Раченка, Василя Павловича Толкача.

У числі 5 кращих спортсменів області з неолімпійських видів спорту народилися: Віра Макрессова, майстер спорту міжнародного класу з кібоксингу, чемпіонка Європи 2008 року, чемпіонка України; Володимир Поняков, майстер спорту України, бронзовий призер чемпіонату світу; Василь Протенко, заслужений майстер спорту України з гирьового спорту, срібний призер чемпіонату світу; Костянтин Протенко, заслужений майстер спорту України з гирьового спорту, бронзовий призер чемпіонату світу; Маргарита Співак, майстер спорту України зі спортивної аеробіки, призерка чемпіонату України.

Кращими тренерами з неолімпійських видів спорту в 2008 році визнано Вячеслава Анатолійовича Гогошчука, Дмитра Євгеновича Коратіна, Ларису Валеріївну Мосору, Віктора Михайловича Романчука, Леоніда Михайловича Українця.

На останніх Європейських іграх у Лондоні 2012 року наш земляк В. Андрійцев з Малина здобув бронзову медаль у вільній боротьбі. Житомирщина багато років зберігає передові позиції у триатлоні. Наші спортсмени поряд із митцями, письменниками, а також передовими виробництва працюють славу нашого краю.

ДОДАТКИ

1. Герої Радянського Союзу, які народилися, поховали або поховані на території Житомирщини

1. Козак Семен Антонович (25.05.1902, с. Іскорость, тепер Коростенського району – 24.12.1963, м. Москва) – двічі Герой Радянського Союзу.
2. Андрощенко Володимир Кузьмич (17.05.1919, с. Заріччя, тепер Житомирського району – 14.07.1986, м. Москва).
3. Ареф'єв Костянтин Артемович (25.12.1915, м. Харків – 08.03.1948, м. Київ).
4. Балакін Василь Миколайович (1919, м. Чугуїв Харківської обл. – 25.06.1966, м. Коростанів).
5. Бортюкський Митій Посторович (17.06.1928, с. Довбиш – 12.06.1962, м. Москва).
6. Бурда Олександр Федорович (12.04.1911, м. Ровеньки Ворошиловградської обл. – 25.01.1944, снт. Ружин).
7. Бурдейний Олександр Святославич (18.10.1908, м. Житомир – 21.04.1987, м. Москва).
8. Бурковський Анатолій Трохимович (10.03.1916, м. Новоград-Волинський – 17.10.1929, м. Кіровоград).
9. Вітрук Андрій Назарович (06.07.1902, с. Андрушка, тепер Попільнянського району – 01.06.1946, м. Київ).
10. Воронін Іван Павлович (15.05.1910, с. Соснівка, тепер Цвинградської обл., Кіровоград – 30.06.1998, м. Житомир).
11. Галущак Поліна Володимирівна (24.10.1919, м. Бердичів – 29.11.2005, м. Москва).
12. Гермак Григорій Іванович (25.02.1917, м. Житомир – 06.06.2006, м. Візанція).
13. Глушакко Анатолій Петрович (30.10.1914, с. Соснівка, тепер Житомирського району – 26.11.1985, м. Полтава).
14. Голік Харальд Мойсейович (05.05.1917, м. Житомир – 26.11.1985, м. Львів).
15. Горбо Юрій Миколайович (23.03.1908, м. Новоград-Волинський – 27.05.1942, м. Єлгава Латвійської обл., Російська Федерація).
16. Грабчук Максим Григорович (23.04.1911, с. Слободича, тепер Бердичівського району – 28.12.1948, м. Київ).
17. Граціманський Олександр Миколайович (20.03.1905, м. Бердичів).

ція – 20.01.1987, м. Київ).

18. Грек Іван Михайлович (21.11.1914, с. Сербо-Сєвська, тепер Євльчинського району – 21.06.1977, снт. Євльчинськ).
19. Гринько Валентин Сергійович (22.03.1922, с. Усадьба, тепер Євльчинського району – 26.10.1945, с. Рязань Черкаської обл.).
20. Гринько Михайло Павлович (24.11.1901, м. Малин – 04.05.1979, м. Малин).
21. Демидов Володимир Олександрович (21.07.1913, м. Житомир – 16.11.1980, м. Київ).
22. Демидов Федір Пилипович (10.06.1910 – с. Турчинька, тепер Володарсько-Волинського району – 28.12.1944, Львів).
23. Деркач Федір Григорович (04.09.1911, ст. Брєзньовська, Краснодарської край, Російська Федерація – 05.04.1944, снт. Ружин).
24. Ждановський Леонід Олександрович (31.06.1914, с. П'ятик, тепер Любарського району – 02.12.1978, м. Новоросійськ).
25. Жданько Пилип Федорівич (25.11.1905, с. Могилань [тепер с. Поліська, Коростівського району] – 19.06.1964, м. Київ).
26. Журмо Іван Антонович (07.11.1923, с. Верезька [тепер с. Садове Коростівського району] – 07.09.1990, м. Житомир).
27. Зав'язка Іван Степанович (06.02.1919, с. Клеверів, тепер Малинського району – 25.06.1986, м. Сєвєропіль).
28. Засуєнко Микола Федорович (22.05.1922, с. Андрушки, тепер Попільнянського району – 11.06.1985, м. Київ).
29. Заремба Володимир Миколайович (24.05.1923, м. Житомир – 03.06.1992, м. Ужгород).
30. Зен. Кравченко Андрій Михайлович (28.06.1914, с. Баструвка, тепер Ружинського району – 03.12.1964, м. Москва).
31. Квашенко Григорій Пилипович (20.04.1906, с. Гринівка, тепер Любарського району – 26.06.1995, м. Одеса).
32. Колячок Микола Абрамович (26.08.1926, с. П'ятик, Новоград-Волинського району – 28.09.2008, м. Євпак, Російська Федерація).
33. Коляк Йосип Дмитрович (12.04.1912, с. Назорощ, тепер Андрушівського району – 25.05.1983, м. Дніпропетровськ).
34. Костюк Йосип Степанович (15.04.1919, с. Орелка Новоград-Волинського району – 17.03.1981, м. Новоград-Волинський).
35. Кот Олександр Миколайович (13.12.1914, с. Токмак, [тепер – місто Запорізької області] – 14.07.1997, Житомир).

36. Кравець Петро Антонівч (25.12.1913, хутір Кругла [нині не існує] поблизу Житомира – 28.04.1968, м. Горький, Російська Федерація).
37. Краля Тимон Архипович (27.02.1919, с. Вільковатка, тепер Новошоломанського району Харківської обл. – 08.02.2008, м. Коростень).
38. Кривий Євгеній Андрійович (24.02.1917, м. Житомир – 04.04.1994, м. Ірпінь Київської обл.).
39. Кришок Архистій Петрович (12.06.1916, м. Черкаси – 02.02.1993, м. Москва).
40. Кумищев Борис Львович (1914, м. Малаї – вересень 1914, Чернігівщина).
41. Кучеров Франц Якович (1908, м. Прага – 1972, м. Бердичів).
42. Липотворник Володимир Степанович (06.03.1906, с. Желанка, тепер Житомирського району – 22.12.1968, м. Ірпінь Київської обл.).
43. Ліпшкін Федір Антонівч (1911, с. Новоселки, нині Рязанської області, Російська Федерація – 1952, м. Новоград-Волинський).
44. Ляденко Анатолій Миколайович (04.05.1922, с. Краснопілля, тепер Чуднівського району – 17.10.1987, с. Краснопілля).
45. Мельниченко Микола Євгенович (01.03.1918, с. Славгород, нині Дніпропетровської обл. – 1993, м. Житомир).
46. Мельник Василь Максимович (12.11.1919, с. Іванків, тепер Андрушівського району – 08.08.1969, м. Київ).
47. Мирінов Сергій Іванович (12.07.1914, м. Житомир – 23.08.1964, м. Москва).
48. Морозов Миколай Назарович (1913, с. Семенів, тепер Горьківської області, Російська Федерація – 01.10.1965, м. Коростень).
49. Москалячук Григорій Мартинович (20.05.1920, с. Осівці, тепер Коростенівського району – 09.01.1957, с. Осівці).
50. Мостовий Володимир Йосипович (04.07.1919, с. Хажки, тепер Бердичівського району – 18.10.1996, м. Москва).
51. Мутальов Павло Миколайович (15.02.1907, м. Житомир – 10.01.1992, м. Москва).
52. Найдін Григорій Миколайович (18.11.1917, с. Салтків, тепер Болгородської обл., Російська Федерація – 10.12.1977, м. Бердичів).
53. Обухівський Анатолій Романович (15.05.1925, м. Житомир – 14.04.1997, м. Житомир).

54. Омійник Вадим Клавдійович (20.11.1922, с. Велика Катівка, тепер Хмельницький район Вінницької обл. – 05.04.1944, м. Ковела).
55. Павленко Йосип Дмитрович (08.03.1922, с. Катин, тепер Олевського району – 14.07.1972, м. Олевськ).
56. Павлюченко Олександр Петрович (1912, хутір Росохувате, тепер Маріупольського району Луганської обл. – 27.12.1943, с. Новоселиця).
57. Перегуда Петро Устимович (20.08.1913, с. Дмитрівка, тепер Бердичівського району – 21.02.1983, м. Житомир).
58. Петухов Гнат Павлович (27.12.1914, с. Маслівка, тепер Раб-нослабодського району республіки Татарстан – 07.03.1950, м. Житомир).
59. Печеник Федір Йосипович (20.03.1906, с. Турчин, тепер Коростнівського району – 26.01.1983, м. Житомир).
60. Прутів Миколай Сергійович (25.09.1925, с. Рогач, тепер Дніпровського району Волгоградської обл., Російська Федерація – 24.04.2002, м. Житомир).
61. Поліщук Йосип Митрофанович (26.03.1912, с. Шайбів, тепер Чернівецького району – 05.10.1943, с. Ротмі Чернівецького району Київської обл.).
62. Полещак Степан Іванович (18.04.1913, хутір Старокорольківський шлях [тепер с. Майорів Новоград-Волинського району]) – 10.09.1943, м. Харків).
63. Полемаренко Аркадій Йосипович (16.09.1903, м. Житомир – 06.04.1963, м. Краснодар, Російська Федерація).
64. Прилуцянін Микола Олександрович (24.04.1919, м. Бердичів – 10.07.2002, м. Житомир).
65. Радченко Василь Дмитрович (06.01.1912, с. Равіва, тепер Вишгородського району Київської обл. – 02.08.1979, м. Житомир).
66. Рапопорт Іван Єгорович (15.01.1918, с. Курдюки, тепер Іржарівського району Тамбовської обл., Російська Федерація – 29.01.1961, м. Новоград-Волинський).
67. Ренко Василь Іванович (14.04.1921, с. Случка, тепер Клязінського району Нижньогородської обл., Російська Федерація – 28.01.1996, м. Житомир).
68. Родик Павло Адямович (1919, с. Селезіва, тепер Овруцького району – 05.06.1963, м. Запоріжжя).
69. Савчук Степан Варфоломійович (13.08.1915, с. Лихівці [тепер – с. Глишівці Андрушівського району] – 21.08.1983, м.

Житомир).

70. Саватикський Федір Маркович (20.06.1904, с. Мійня, тепер Радомитинського району – 25.11.1986, с. Тараща Корсунь-Шквирівського району Черкаської обл.).
71. Семак Микола Павлович (03.05.1919, м. Погребниця, тепер Вінницької обл. – 13.01.1944, м. Бердичів).
72. Семенов Зояр Володимирович (24.03.1919, с. Бейзмивка, тепер Чуднівського району – 17.05.1958).
73. Сидоренко Борис Степанович (10.12.1909, м. Коростень – 26.10.1956, м. Налька, Приморського краю, Російська Федерація).
74. Сивков Терентій Єфремович (26.01.1922, с. Хутір, тепер Бєльського району Могильовської обл., Білорусь – 21.12.2000, м. Житомир).
75. Словський Микола Онуфрійович (18.05.1920, с. Чеза [тепер с. Дубівка Бердичівського району] – 24.10.1992, м. Єкатерин).
76. Сірагов Павло Іванович (27.03.1922, м. Новоград-Волинський – 30.04.2008, м. Вілнус, Литва).
77. Слободянок Григорій Афанасійович (13.12.1925, с. Прип'ять Любарського району – 26.10.2005, м. Москва).
78. Смілянський Микола Іванович (15.05.1920, с. Мокшанка, тепер Попільнянського району – 01.11.1990, м. Харків).
79. Соцький Федосій Нагерович (13.08.1911, с. Мокша Овруцького району – 04.11.1974, м. Хабаровськ, Російська Федерація).
80. Терещук Іван Андрійович (12.11.1915, с. Волиж, тепер Житомирського району – 18.01.1994, м. Черкаси).
81. Терещук Іван Антонович (19.08.1911, с. Чубарівка, тепер Полонського району Запорізької обл. – 19.01.1993, м. Коростень).
82. Тишкошук Василь Іванович (22.04.1907, м. Миротин, тепер Романівського району – 23.02.1970, м. Полонні).
83. Тишкошук Василь Антонович (20.04.1920, с. Нераж, тепер Черняхівського району – 1989, м. Київ).
84. Томашівський Казимир Адольфович (21.11.1914, м. Бердичів – 11.04.1983, м. Мінськ, Білорусь).
85. Трипольський Олександр Володимирович (1922, с. Мокричка, тепер Коростявського району – 21.01.1949, м. Москва).
86. Усенко Євген Іванович (28.02.1915, с. П'єса, тепер Лозківського району Полтавської обл. – 1989, м. Житомир).

87. Федорчук Павло Степанович (16.02.1914, с. Іванця, тепер Андрушівського району – 24.02.1979, м. Москва).
88. Файн Леонід Олександрович (18.08.1915, с. Горілка (нині – місто Донецької обл.) – 20.02.1973, м. Житомир).
89. Філософов Олександр Олександрович (1924, с. Виска Переяславського району Ярославської обл., Російська Федерація – 1994, м. Новоград-Волинський).
90. Фічук Василь Максимович (15.07.1921, с. Чорнорудка, тепер Ружинського району – 12.03.1991, м. Вінниця).
91. Флейшман Олександр Дмитрійович (29.07.1917, с. Словороски, тепер Житомирського району – 08.02.2007, м. Харків).
92. Фороун Янів Цалмович (06.11.1924, м. Каросташів – 1989, м. Ор-Анна, Ізраїль).
93. Хрустичевий Владислав Владиславович (1902, с. Мала Чернявка, тепер Ружинського району – 21.01.1944, м. Ленінград (тепер – Петербург), Російська Федерація).
94. Чигуренко Анатолій Олександрович (1913, м. Бердичів – 22.01.1945, Прейссен-Міре, Східна Пруссія).
95. Шаповалов Мойсей Давидович (15.05.1918, м. Аюбар – 19.10.1982, м. Баку, Азербайджан).
96. Шемчук Федір Кузьмич (22.03.1918, с. Березівка, тепер Житомирського району – 16.05.1964, м. Володимир, Російська Федерація).
97. Школотов Григорій Федотастович (28.11.1924, с. Дресівка, тепер Масляниського району Новосибірської обл., Російська Федерація – 11.02.1991, м. Житомир).
98. Шинич Микола Іванович (23.10.1919, с. Шатрище, тепер Коростенського району – 08.11.1957, с. Шатрище).

2. Статистичні дані

2.1. Век провісна пшениця юності (тис. т)

Назва регіону	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Україна	1044,2	1080,7	1284,9	1384,9	1484,9	1584,9	1684,9	1784,9	1884,9
Автономний	40,6	40,4	40,5	40,5	40,5	40,5	40,5	40,5	40,5
Волинський	20,9	21,1	21,2	21,2	21,2	21,2	21,2	21,2	21,2
Львівський	24,5	24,8	24,4	24,4	24,4	24,4	24,4	24,4	24,4
Рівненський	22,6	22,1	22,3	22,3	22,3	22,3	22,3	22,3	22,3
Житомирський	26,7	27,1	27,9	27,9	27,9	27,9	27,9	27,9	27,9
Київський	28,6	28,2	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0
Волинсько-Львівський	43,1	44,3	44,0	44,0	44,0	44,0	44,0	44,0	44,0
Волинський	25,6	25,8	25,9	25,9	25,9	25,9	25,9	25,9	25,9
Рівненський	16,7	11,8	12,0	12,0	12,0	12,0	12,0	12,0	12,0
Львівський	22,9	22,8	24,6	24,6	24,6	24,6	24,6	24,6	24,6
Львівський	17,7	19,8	20,1	20,1	20,1	20,1	20,1	20,1	20,1
Сіверський	22,1	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4
Житомирський	22,4	22,9	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6
Київський	22,5	22,6	22,7	22,7	22,7	22,7	22,7	22,7	22,7
Київський	27,9	28,3	28,5	28,5	28,5	28,5	28,5	28,5	28,5
Київський	26,1	25,8	24,6	24,6	24,6	24,6	24,6	24,6	24,6
Львівський	18,1	20,8	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0

Наим. породы	1954 г/га	1955 г/га	1956 г/га	Наим. породы	1954 г/га	1955 г/га	1956 г/га
Пш. обшари	1120,6	1120,6	1128,4	Абдаларский			
Абдаларский	490	47,4	40,6	Маманский			
Башарский	50,1	31,3	31,8	Нуровский			
Бурдасовский	36,6	37,4	38,2	Новосиль-Восточный			
Бурдасовский	29,8	29,9	29,5	Сарыташ			
Бурдасовский	34,5	31,2	40,1	Олеумский			
Бурдасовский	34,6	38,1	35,4	Парламентский			
Васильев-Восточный	430	43,4	43,8	Портланд			
Васильевский	30,9	30,8	32,8	Ташкентский			
Горьковский	120	11,4	11,4	Рыбинский			
Дарковский	25,2	25,2	26,2	Сарыташский			
Абдаларский	30,5	30,1	30,3	Ташкентский			
Калининский	30,6	34,8	32,8	Маманский			
Житковский	30,0	30,9	29,7	Миротоповский			
Калининский	34,3	34,4	34,5	Миротоповский			
Коростовский	41,1	40,2	39,4	Мухоморовский			
Коростовский	35,3	34,9	35,5	Курмановский			
Абдаларский	19,4	19,4	19,8	Курмановский			

2.2. Потомків'я продуктивності дробів в колотосах

2.2.1. Велика розсада дробів (тис. голів)

Назва райони	на 1 січня		Назва райони	на 1 січня	
	в тис. голів	в тис. голів		в тис. голів	в тис. голів
Підкарпаття	36,3	36,8	Львівський	5,9	5,8
Волинський	9,7	12,8	Миколаївський	8,7	8,8
Вінницький	7,1	7,4	Хмельницький	8,1	8,5
Чернівецький	6,5	6,8	Хмельницький-Волинський	10,2	10,2
Чернігівський	8,5	10,7	Сторожинецький	11,7	12,8
Черкаський	9,4	9,9	Сумський	8,9	8,5
Кіровоградський	10,1	10,8	Полтавський	8,5	10,4
Вінницький-Волинський	11,8	14,5	Львівський	9,3	11,1
Волинський	6,2	8,4	Рівненський	10,5	11,6
Тернопільський	4,9	5,7	Рівненський	6,3	11,8
Львівський	5,1	4,5	Самбірський	9,9	8,5
Львівський	6,7	8,7	Тернопільський	1,8	4,8
Східноукраїнський	12,5	14,3	Черкаський	12,2	11,1
Житомирський	7,8	9,5	Чернівецький	8,1	10,2
Корсунський	6,8	8,1	Чернівецький	9,8	11,8
Корсунський	10,4	13,9	Чернівецький	5,9	10,1
Корсунський	8,4	10,1	Житомирський	9,7	8,5
Львівський	4,6	5,6	Хмельницький	9,4	9,9

Наименование	№ 1				Наименование	№ 2			
	Средняя	Максимальная	Минимальная	Средняя		Средняя	Максимальная	Минимальная	Средняя
	оценка	оценка	оценка	оценка		оценка	оценка	оценка	оценка
По общему	70,7	79,0	65,0	70,4	Абсолютный	13,0	14,0	14,0	14,0
Абсолютный	14,0	14,2	13,6	13,7	Абсолютный	8,9	9,1	8,3	8,2
Средний	10,1	10,6	9,8	9,8	Средний	9,0	9,2	9,8	9,1
Средний	10,3	11,0	10,6	10,5	Средний	10,0	10,9	10,9	10,8
Средний	10,4	11,1	10,1	10,5	Средний	10,9	12,4	12,5	12,8
Средний	10,4	10,9	10,4	10,6	Средний	9,8	10,5	10,1	10,3
Средний	11,1	11,6	10,9	10,8	Средний	10,4	11,4	11,3	11,8
Средний	14,5	14,1	13,7	13,7	Средний	13,5	14,0	13,8	13,3
Средний	8,3	9,0	8,5	8,5	Средний	11,7	12,9	12,9	13,8
Средний	5,8	6,1	5,5	5,8	Средний	11,5	12,1	12,1	12,1
Средний	8,8	9,2	9,2	9,4	Средний	9,5	9,1	9,8	9,8
Средний	8,8	8,9	8,1	8,4	Средний	10,0	9,2	9,1	9,2
Средний	14,7	15,0	15,0	14,7	Средний	11,1	11,5	11,0	11,2
Средний	5,6	5,8	5,9	5,7	Средний	10,1	10,0	10,0	10,2
Средний	8,1	8,6	8,2	8,3	Средний	11,7	11,1	11,0	11,1
Средний	14,0	13,6	12,6	13,6	Средний	10,2	10,5	10,4	10,4
Средний	10,1	10,3	10,4	10,2	Средний	8,6	10,2	10,1	10,2
Средний	7,4	7,7	7,4	7,5	Средний	10,1	10,6	10,4	10,4

2.2.2. Корони (мст. родина)

Назва пацієнта	III клас		Назва пацієнта	III клас	
	І С.І.І.	ІІ С.І.І.		І С.І.І.	ІІ С.І.І.
Плодівачі	0,8	0,5	Абоповачі	1,6	1,8
Анагрівачівачі	1,6	2,9	Мічиривачі	1,9	2,5
Біогорачі	2,1	2,9	Піпирівачі	1,7	2,7
Бірапівачі	0,8	4,6	Нісирія, Нісиривачі	2,1	3,2
Бірапівачівачі	1,6	2,9	Діпиривачі	2,6	3,5
Бірапівачівачі	1,6	2,9	Сіачивачі	1,6	2,9
Бірапівачівачі	1,6	4,6	Пічиривачівачі	1,6	2,4
Бірапівачівачівачі	1,5	3,5	Нірірічівачі	2,1	3,1
Бірапівачівачівачі	0,7	1,5	Пірапівачівачівачі	3,3	3,8
Пірапівачівачі	0,9	3,4	Пірапівачівачі	1,7	2,9
Абірапівачівачі	1,7	3,3	Сіачивачівачі	2,3	2,7
Абірапівачівачі	1,2	2,0	Тірапівачівачі	1,2	1,8
Дірапівачівачі	2,5	4,2	Нісиривачівачі	4,4	3,1
Бірапівачівачівачі	1,9	2,9	Мірапівачівачівачі	1,6	2,7
Бірапівачівачі	1,5	2,0	Мірапівачівачі	1,9	3,1
Коронівачівачі	1,0	3,2	Мірапівачівачі	1,7	2,6
Коронівачівачівачі	1,6	2,9	Бірапівачівачівачі	1,5	2,4
Бірапівачівачі	1,1	1,8	Бірапівачівачі	2,3	2,7

Наименование	№1 квартал				№2 квартал			
	Кол-во	млн руб.	млн руб.	млн руб.	Кол-во	млн руб.	млн руб.	млн руб.
	шт.				шт.			
По области	26,8	126,8	127,9	131,8	32	3,9	4,7	5,4
Андроповский	3,0	3,3	3,9	4,4	2,7	3,0	3,1	3,2
Васильевский	2,7	3,2	3,4	3,6	2,7	3,8	3,0	3,3
Варшавский	2,6	2,5	3,9	4,3	3,7	4,9	3,0	3,8
Варшавинский	3,0	3,5	3,9	4,1	3,2	4,1	4,4	4,8
Ведугинский	2,6	3,0	3,3	3,6	2,7	3,1	3,4	3,5
Вереинский	3,3	3,7	3,8	4,1	2,6	3,0	3,3	3,7
Володаров-Волосинский	3,9	4,5	4,8	5,4	3,3	3,7	4,0	4,4
Воскресенский	1,6	1,8	2,1	2,4	3,1	3,8	4,4	4,9
Городищенский	1,4	1,6	2,1	2,3	3,1	3,4	3,5	4,0
Григорьевский	2,4	2,9	3,3	3,5	2,5	2,9	2,8	2,8
Дарьинский	2,1	2,7	3,7	3,6	3,0	3,4	3,5	3,6
Давыдовский	4,8	5,0	5,4	5,8	3,3	3,7	3,9	4,4
Дзержинский	2,4	2,9	3,3	3,6	2,9	3,5	4,1	4,7
Евдокимовский	2,1	2,4	2,6	2,7	3,4	3,1	4,4	4,7
Евдокимовский	3,6	4,4	4,7	5,0	2,7	3,0	3,9	4,0
Екатерининский	2,7	3,2	3,7	4,0	2,7	3,2	3,8	3,8
Ефремовский	1,9	2,3	2,6	2,9	3,0	3,5	3,8	4,1

2.2.3. Страны (чис. голів)

Назва району	На 1 черв		Назва району	На 1 черв	
	Ч. гол.	Ч. гол.		Ч. гол.	Ч. гол.
Закарпатська	2054	2068	Львівський	58	62
Вінницька	78	107	Миколаївський	52	56
Волинська	53	42	Одеський	47	42
Дніпропетровська	44	60	Хмельницький	51	60
Дніпропетровська	38	38	Черкаський	59	67
Дніпропетровська	36	74	Чернівецький	38	41
Дніпропетровська	67	74	Хмельницький	46	61
Волинська-Волинська	78	51	Хмельницький	63	71
Вінницька	42	46	Хмельницький	72	81
Вінницька	20	26	Хмельницький	72	101
Вінницька	44	56	Хмельницький	36	34
Вінницька	27	47	Хмельницький	64	51
Вінницька	34	60	Хмельницький	67	69
Вінницька	54	64	Хмельницький	42	50
Вінницька	51	62	Хмельницький	74	68
Вінницька	32	42	Хмельницький	62	71
Вінницька	40	47	Хмельницький	30	24
Вінницька	29	38	Хмельницький	60	74

Наименование	По 1 полугодю				По 3 кварталам			
	Средний	Максимальный	Минимальный	Средний	Средний	Максимальный	Минимальный	Средний
	показатель	показатель	показатель	показатель	показатель	показатель	показатель	показатель
По области	11,9	20,8	37,4	17,7	12,9	15,9	16,6	17,0
Амурской	19,6	17,1	19,8	18,9	7,5	8,1	8,3	8,8
Иркутской	6,7	6,4	6,7	7,5	3,9	8,8	8,0	8,3
Камчатской	8,7	8,7	9,8	15,1	10,7	12,2	12,6	13,1
Кемеровской	7,7	8,0	5,5	8,3	9,1	11,1	10,6	10,7
Кировской	10,1	13,8	10,7	13,8	3,5	6,2	8,5	8,5
Курганской	11,3	13,6	10,8	14,8	11,5	13,7	14,3	14,8
Магдогодско-Волгоградской	11,1	12,5	13,4	12,0	10,7	11,7	12,1	10,7
Иркутской	8,8	8,6	10,1	7,9	11,2	10,6	14,3	14,7
Томской	3,4	3,5	3,8	3,4	11,9	14,0	14,9	15,3
Дальневосточной	8,8	8,3	10,7	10,1	3,4	3,7	5,0	5,6
Алтайской	8,8	7,1	6,8	7,9	8,0	10,1	9,8	9,0
Челябинской	9,2	10,5	10,9	10,7	8,9	10,1	10,8	11,9
Железногорской	9,4	10,6	10,7	10,4	8,1	11,0	10,6	10,2
Костромской	8,3	10,3	9,8	9,3	10,5	11,5	12,9	12,8
Королевской	9,3	10,6	11,4	10,3	12,1	13,8	13,6	13,3
Красноярской	9,4	11,6	12,0	12,5	10,8	13,2	12,8	12,7
Алтайской	4,8	8,1	6,2	5,8	9,4	11,7	11,9	11,5

2.2.4. Bimaj (m.c. roala)

Numele patinicii	Nu 7 clasa		Numele patinicii	Nu 7 clasa	
	nr. de copii	nr. de copii		nr. de copii	nr. de copii
Da aduci	145,9	266,4	Andriescu	2,8	8,5
Alugetianu	6,2	8,7	Muraru	4,9	8,7
Boscor	4,4	5,8	Hopronu	2,9	5,2
Bucuraru	5,1	6,2	Hocupa-Bucuraru	2,5	7,2
Bucuraru	2,2	4,1	Ciprian	4,4	6,6
Bucuraru	6,2	7,2	Orban	2,6	8,4
Bucuraru	6,7	7,8	Potolung	6,2	6,5
Bucuraru-Bucuraru	8,1	8,6	Potolung	4,4	6,2
Bucuraru	3,5	4,8	Rapana	2,6	5,4
Bucuraru	2,1	2,2	Rapana	5,4	8,4
Bucuraru	5,1	6,2	Cosovan	2,7	4,7
Bucuraru	2,4	3,1	Troian	4,2	6,0
Celaru	2,7	5,8	Muraru	2,5	5,5
Chiriac	2,8	4,5	Popescu	2,7	4,2
Ciprian	5,1	6,2	Popescu	6,9	7,0
Ciprian	2,1	4,8	Popescu	6,0	7,1
Ciprian	5,0	6,7	Rapana	2,9	4,1
Ciprian	2,8	4,5	Rapana	4,7	7,1

Имена пациентов	На I-сессии				Имена пациентов	На II-сессии			
	Средний балл	Средний балл	Средний балл	Средний балл		Средний балл	Средний балл	Средний балл	
По общей	20,2	20,0	20,3	20,8	Алкоголизм	6,1	6,4	6,5	10,3
Алкогольный	5,7	11,3	11,8	11,3	Маниакальн	6,3	7,0	6,5	6,7
Взрывчат	6,4	7,3	7,1	6,7	Паразитическ	5,8	7,3	7,5	7,1
Беременный	8,0	6,4	6,3	8,4	Нормальн-возрастной	7,9	10,0	10,1	7,7
Беременный	5,5	6,9	7,7	7,1	Обширный	7,4	8,7	8,1	10,2
Беременный	8,1	9,5	9,2	8,8	Самостоятел	6,8	8,0	7,5	7,6
Беременный	8,6	9,3	8,1	9,1	Полноценный	7,8	8,6	8,7	8,2
Волдырь-Волдырь	8,4	10,4	8,9	9,4	Полный	7,2	8,8	8,7	8,4
Волдырь-Волдырь	4,8	5,9	6,1	5,4	Пугливый	6,9	8,1	8,7	8,7
Горючий	3,9	3,4	3,5	3,3	Рассеянн	7,7	9,5	8,2	10,0
Древесный	7,4	8,8	8,5	8,4	Самостоятел	5,2	7,4	8,1	8,3
Древесный	5,3	6,1	6,2	6,4	Трещинный	8,8	12	8,7	5,8
Сытный	8,0	10,1	10,4	9,4	Умеренный	6,4	7,4	7,5	7,6
Желтый	7,4	8,1	7,4	7,3	Умеренный	6,4	7,6	8,2	8,3
Коричневый	6,9	7,3	7,2	6,9	Умеренный	7,7	9,3	9,5	8,8
Коричневый	8,0	7,4	7,8	8,1	Умеренный	8,2	10,1	8,9	8,0
Коричневый	7,7	8,4	8,1	8,0	Умеренный	6,9	8,4	8,3	8,4
Древесный	4,9	5,7	5,7	6,4	Умеренный	7,3	8,1	7,8	8,2

2.3. Валютний надій молока в козацьких областях (тис. тис. грн)

Назва району	1981 рік	1982 рік	1983 рік	1984 рік	1985 рік	1986 рік	1987 рік
Тьопівський	62,8	71,5	81,1			1,4	1,4
Андріївський	1,9	3,4	3,6			2,0	2,3
Бориспільський	1,8	1,8	1,9			1,5	1,4
Бердичівський	1,4	1,7	2,1			1,7	2,8
Бурштинський	1,4	1,7	2,2			2,0	2,1
Білозірський	1,5	2,1	2,7			1,3	1,5
Бродівський	1,7	1,9	2,3			1,5	2,2
Володимирівський	1,4	1,7	1,7			2,0	2,8
Варшавський	0,9	1,4	1,2			2,7	3,1
Берегівський	0,7	0,9	1,0			2,0	2,6
Дарницький	1,5	1,7	2,4			1,6	1,9
Дніпропетровський	1,8	1,7	1,4			1,4	1,4
Дніпроградський	1,8	3,6	4,2			3,0	3,2
Житомирський	1,7	1,8	1,9			1,7	2,5
Коростівський	1,3	1,4	1,5			2,0	2,2
Кіровоградський	1,4	1,8	2,3			1,2	2,7
Кам'янецький	1,4	1,4	1,6			1,8	2,4
Атківський	0,9	1,2	1,4			2,3	3,0
						4,1	4,7
						всього по козацьких областях	

Наиме пациента	1963-1964 pts	1964-1965 pts	1965-1966 pts	Наиме пациента	1963-1964 pts	1964-1965 pts	1965-1966 pts
По обител	90,2	120,9	161,3	Албаганский	3,7		5,2
Андреевский	3,6	5,7	6,3	Малецкий	7,3		7,9
Балашов	2,0	2,4	3,4	Муромский	1,8		2,6
Березинский	3,8	5,1	9,2	Николаев-Волынский	3,4		4,3
Березинский	3,3	3,1	3,8	Огневский	2,5		3,6
Березинский	3,6	4,9	5,6	Островский	3,9		3,8
Бурлачинский	2,8	3,4	4,5	Петровский	3,4		4,3
Володаров-Волынский	3,0	3,2	3,2	Родионов	2,7		3,2
Воробьевский	3,6	2,3	3,3	Рудневский	3,2		4,8
Горюховский	3,2	1,5	1,7	Романовский	3,6		4,2
Дорожников	3,1	4,3	5,3	Семенин	2,3		2,4
Дубинский	1,8	2,3	3,4	Троцкий	3,3		4,2
Дубинский	4,0	4,8	5,7	Ульяновский	2,1		3,1
Евдокимов	2,3	3,3	4,4	Успенский	3,8		3,9
Евдокимов	3,9	2,3	3,3	Успенский	2,8		4,1
Евдокимов	2,5	3,6	4,3	Успенский	3,9		5,3
Евдокимов	2,0	3,1	3,9	Успенский	3,2		4,3
Евдокимов	3,5	1,9	2,9	Успенский	3,3		4,2
				Успенский, неграмотный	3,5		3,9
				Успенский, неграмотный			

2.4. Надій вільова на одну фуражну корову (в кілограммах)

Назва району	1991 рік	1992 рік	1993 рік	1994 рік	1995 рік	1996 рік	1997 рік
По області	866	525	852	796	777	808	868
Андрушівський	1003	866	983	937	833	897	897
Варшавський	748	694	677	790	876	822	822
Варшавський	707	743	863	691	706	831	831
Варшавський	635	606	765	676	606	696	696
Варшавський	877	937	1396	826	837	919	919
Варшавський	941	707	811	843	806	835	835
Володимир-Волинський	834	664	738	825	795	766	766
Ворзелянський	1069	925	897	1080	994	1072	1072
Городищенський	644	609	688	106	933	833	833
Дарницький	843	893	1009	648	648	715	715
Дубровський	704	687	651	687	823	1386	1386
Житомирський	848	898	877	793	877	693	693
Житомирський	832	777	796	763	748	761	761
Житомирський	932	783	793	874	837	681	681
Житомирський	747	626	683	671	873	1027	1027
Коростівський	738	689	637	804	767	809	809
Львівський	646	735	791	685	683	1049	1049

Имя патента	1903-1904 г/а.	1904-1905 г/а.	1905-1906 г/а.	Имя патента	1901-1902 г/а.	1902-1903 г/а.	1903-1904 г/а.
По общему	579	597	1307	Архитектурный	1892	1293	1863
Архитектурный	1777	1478	1676	Музыкальный	826	668	1333
Изобретения	169	361	1683	Химический	680	593	1398
Экономический	96	1178	1215	Технологический	907	957	2063
Эксплуатационный	79	869	1897	Сельскохозяйственный	460	678	1147
Юридический	1483	5628	1744	Судебный	921	594	3002
Эксплуатационный	668	940	1215	Торгово-промышленный	1261	1493	2998
Восстановительный	731	815	1730	Транспортный	854	927	3033
Препаративный	973	1215	1613	Реставрационный	1839	1254	3499
Изобретения	302	361	861	Языковой	981	1285	3773
Аграрный	1259	2528	1779	Специальный	774	698	3045
Литературный	808	890	1303	Технический	1622	1486	2198
Культурный	873	958	1662	Музыкальный	715	674	1393
Химический	625	1181	1513	Специальный	671	1703	3778
Космический	886	964	1278	Медицинский	888	1014	1740
Космический	657	693	957	Судебный	1414	1531	2667
Космический	536	585	1088	Специальный	1195	1293	3317
Аграрный	771	806	907	Аграрный	1196	1736	3218

2.5. Основні показники виробництва радгоспів (за даними річних звітів)

Показник	1963 р.	1969 р.	1981 р.	1991 р.	1993 р.
Кількість радгоспів	76	17	19	30	30
Всього зрб. виробництва, млн. *	6008	4671	5184	7258	7759
Площа посівів, тис. га	30,4	31,3	32,6	36,0	35,6
Кількість тракторів, шт.	76	136	158	152	166
Число великої худоби, гол.	36	78	66	66	119
Особлив. фонди на кінець року, млн. зрб.	14,7	60,8	76,5	80,3	87,4
Прибуток радгоспів, млн. зрб.	-	-	-	-	-
а) з виробництва	-	-	-	-	-
б) з балансу	-	30,4	9,8	12,5	11,3

* Скоригована величина виробництва

Показник	1964 р.	1981 р.	1991 р.
Кількість радгоспів	30	19	19
Всього зрб. виробництва, млн. *	3627	3627	6008
Площа посівів, тис. га	34,3	34,3	36,0
Кількість тракторів, шт.	179	174	166
Число великої худоби, гол.	146	152	152
Особлив. фонди на кінець року, млн. зрб.	96,1	80,3	106,0
Прибуток радгоспів, млн. зрб.	-	-	6,3
а) з виробництва	-	-	-
б) з балансу	6,3	6,3	-

* Скоригована величина виробництва

3.4. Основні показники роботи МТС

Показник	1993 р.	1992 р.	1991 р.
Число МТС на кінець року	64	64	64
Промислова площа колоній, що обслуговували МТС	99,4	100,0	100,0
Середньорічна кількість робітників в МТС (включеної кількості в еквівалентному експерименті, на мінімальну кількість працівників)	9914	12342	15966
Число відпрацьованих годин на кінець року	3280	3680	4584
Кількість виробленої продукції на кінець року	873	1810	1990

Показник	1994 р.	1993 р.	1992 р.
Число МТС на кінець року	64	64	64
Промислова площа колоній, що обслуговували МТС	100,0	100,0	100,0
Середньорічна кількість робітників в МТС (включеної кількості в еквівалентному експерименті, на мінімальну кількість працівників)	29601	29601	29604
Число відпрацьованих годин на кінець року	4677	4677	4676
Кількість виробленої продукції на кінець року	2110	2110	2109

ПОЧЕСНІ ПРОМАДЯНИ (міст Житомирської області)

Житомир

1. Добрянці Григорій Філімонович
2. Балакіна Людмила Олександрівна
3. Бременко Василь Михайлович
4. Альхов Віталій Михайлович
5. Бондаренко Євген Захарівич
6. Паланчук Валентин Леонідович
7. Смальков Анатолій Євгенович
8. Селівський Едуард Домінікович
9. Гузун Михайло Степанович
10. Гузун Тетяна Іванівна
11. Алашул Федір Григорович
12. Капун Василь Михайлович
13. Островницький Валентин Євгенович
14. Хамчук Леоніда Михайлівна
15. Конценіч Євген Васильович
16. Маланювський Алтон Степанович
17. Нісудін Володимир Федорович
18. Шинкарук Володимир Федорович
19. Рудь Петро Володимирович

Бердичів

1. Волкович Тимофій Іванович
2. Орлова Петро Іванович
3. Петровський Георгій Семенович
4. Алашук Петро Іванович
5. Рижко Всеволод Євгенович
6. Алієв Василь Іванович
7. Гусаківський Ростисл Ізраїльович
8. Шабельник Олександр Андрійович
9. Лонський Віталій Олександрович
10. Олександр Олександр Антонович
11. Томашевський Віктор Іванович
12. Удовиченко Віктор Іванович
13. Айвазов Григорій Калустович
14. Літов Даніло Іванович
15. Хмельницький Михайло Васильович

16. Демиденко Валер'ян Никодимович
17. Шварцман Іван Омелянович
18. Павленко Іван Васильович
19. Апанас Павло Архипович
20. Бреславець Григорій Іванович
21. Грінблат Абрам Львович
22. Євстаєв Клавдія Іванівна
23. Калитинської Микола Іванович
24. Лавіцький Степан Йосипович
25. Сиринкін Василь Іванович
26. Соловейова Ніна Яківна
27. Волощук Володимир Олександрович
28. Степовий Іван Якович
29. Жуків Георгій Миколайович
30. Коваленко Ветілант Дмитрович
31. Сентіковської Михайло Іванович
32. Фенін Микола Васильович
33. Кошда Степан Юхимович
34. Ковалко Михайло Петрович
35. Липецький Леон Романович
36. Єстафайкін Костянтин Павлович
37. Комісаров Костянтин Олександрович
38. Могиланська Марія Едуардівна
39. Халас Олександр Олександрович
40. Бродяк Іван Юхимович
41. Припутинцкої Василь Іванович
42. Горбаченко Людмила Леоніда
43. Голта Анатолій Михайлович
44. Коржук Микола Михайлович
45. Кур'ян Михайло Павлович
46. Яворо Микола Софронівич
47. Лавренська Іван Деметрійович
48. Крамаренко Юрій Олександрович
49. Тячуж Антон Савович
50. Мазур Василь Костянтинівич
51. Соболь Поліна Іванівна
52. Лішня Григорій Антонович
53. Борнсов Микола Кіндратович
54. Говенко Ярослав Володимирович
55. Ольшаківської Володимир Станіславович
56. Сукоставський Павло Антонович

Коростяніні

1. Штегада Лідія Михайлівна
2. Аломаков Григорій Миколайович
3. Дітківський Іван Адріанович
4. Володковський Микола Ілліч
5. Чижовий Микола Костянтинович
6. Ковальчук Галина Василівна
7. Літвиний Василь Павлович
8. Письмак Галина Володимирівна
9. Мороз Василь Миколайович
10. Куч Олександр Стефанович
11. Марквич Тетяна Вікторівна
12. Зорік Володимир Романович
13. Осмолович Олександр

Коростень

1. Гуцарев Павло Миколайович
2. Мельник Миколай Іванович
3. Лебідь Олександр Захарович
4. Іванов Сергій Іванович
5. Зелений Петро Петрович
6. Гриншак Віра Михайлівна
7. Матвієнко Лідія Михайлівна
8. Фурерман Арол Якович
9. Кузьмінський Іван Антонович
10. Дучков Юрій Олександрович
11. Крелі Тимон Аронович
12. Ситківський Володимир Васильович
13. Лісовий Олександр Федорович
14. Птулар Іван Дмитрійович
15. Дякоба Василь Григорович
16. Перкін Олексій Олександрович
17. Максимов Володимир Петрович
18. Пильніков Степан Павликович
19. Кашнірін Анатолій Іванович
20. Перкіна Антоніна Ретгольдина
21. Абашиш Микола Борисович
22. Влодаров Петро Юхимович
23. Суржовський Володимир Анатолійович
24. Кляменко Антон Григорович
25. Гринченко Михайло Васильович

26. Іваненко Володимир Тимофійович
27. Дегіров Алі Аліївич
28. Каленик Станіслав Євгенович
29. Слутський Олександр Мойсейович
30. Яценко Володимир Михайлович
31. Патенський Павло Миколайович
32. Горін Віктор Якович
33. Лещенко Олександр Федорович
34. Лушкін Володимир Анатрійович
35. Матвійчук Олександр Володимирович
36. Потоцький Анатолій Іванович
37. Кунцінський Василь Іванович
38. Москаленко Володимир Васильович
39. Заць Олександр Миколайович
40. Гампель Анатолій Іванович

Міаши

1. Добровольський Віктор Костянтинівич
2. Романенко Микола Якович
3. Нешанкін Володимир Миколайович
4. Петров Василь Степанович
5. Соснін Артем Григорович
6. Бакланов Григорій Васильович
7. Карманов Сергій Прохорович
8. Сидоров Іван Іларіонович
9. Приходько Юрій Миколайович
10. Сашко Володимир Миколайович
11. Самойленко Анатолій Михайлович
12. Соснін Валентин Іванович
13. Рудченко Микола Миколайович
14. Шелух Леонід Анатолійович
15. Анатрійцев Валерій Олександрович
16. Приходько Мірза Арнольдіана
17. Дряган Микола Афанасович
18. Влорус Євген Павлович
19. Пинько Алла Дмитрівна
20. Кудачинський Йосип Леонидович
21. Грищенко Євген Іванович

Новгород-Волынский

1. Каганський Вячеслав Антонович
2. Іванко Герман Іванович
3. Івайн Петро СавковичЯсунін Василь Аларентійович
4. Бабах Петро Корнійович
5. Нисненец Михайло Якович
6. Мальяк Федір Микитович
7. Сичевський Микола Григорович
8. Касильчак Федір Якович
9. Манас Анатолій Григорович
10. Трофимчук Степан Дмитрович
11. Астахов Василь Іванович
12. Пашаковий Петро Кандрикович
13. Таран Іван Якович
14. Паршонко Тимофій Андрійович
15. Ведмеденко Іван Іванович
16. Курьмук Олександр Іванович
17. Шарварко Борис Георгійович
18. Ривка Анатолій Андрійович
19. Лещак Володимир Михайлович
20. Спіженко Юрій Прокопович
21. Тарасюк Борис Іванович
22. Тиминський Віктор Дмитрович
23. Бурковський Анатолій Трохимович
24. Горбко Юрій Миколайович
25. Срьоменко Андрій Іванович
26. Ліпчик Федір Якович
27. Медведя Дмитро Миколайович
28. Рахотков Іван Євгенович
29. Рокотський Костянтин Костянтинович
30. Срагов Павло Іванович
31. Філософ Олександр Олександрович
32. Шемелко Михайло Степанович
33. Шестаківський Григорій Миколайович
34. Жайворон Володимир Ігнатович
35. Коляк Микола Аларович
36. Костюк Юрій Степанович
37. Полянський Степан Іванович
38. Степанюк Володимир Миколайович
39. Халка Іван Євгенович
40. Панкратов Юрій Миколайович

41. Сидоров Микола Костянтинович
42. Демченко Василь Семенович
43. Липуш Михайло Іванович
44. Ніколаєв Микола Миколайович
45. Шваренко Василь Григорович
46. Науменко Марко Григорович
47. Мисюк Данило Степанович
48. Драгошук Троян Лаврович
49. Апаркин Микола Романович
50. Демченко Григорій Іванович
51. Назаренко Любов Іванівна
52. Денисюк Семен Іпатійович
53. Бельшаків Олександр Миколайович
54. Войтко Іван Олександрович
55. Нестерук Олександр Григорович
56. Неук Василь Іванович
57. Мартинюк Микола Іванович
58. Костенко Олександр Федорович
59. Загряга Володимир Іванович
60. Іванюк Микола Олексійович
61. Борщ Володимир Трохимович
62. Голубовський Василь Миколайович
63. Гривинський Олексій Володимирович
64. Гриняк Іпатій Олександрович
65. Гринько Іван Федорович
66. Замощан Еміль Іс Борисович
67. Клименко Андрій Іванович
68. Козальський Юрій Іванович
69. Мамайчук Іван Федорович
70. Столя Едуард Францович
71. Чмельова Зінаїда Олексівна
72. Весельський Віктор Леонідович
73. Дідовський Володимир Леонідович
74. Лютиненко Леонід Антонійович
75. Максимов Анатолій Іванович
76. Ринська Іра Олександрівна
77. Васильченко Жанна Іларіонівна
78. Штейнберг Юлія Вольфович
79. Нечаєв Іван Федорович
80. Гогольчук Таріел Шалвович
81. Крот Костянтин Йосипович

82. Максимен Василь Федорович
83. Полтавченко Валентин Іванович
84. Джеффері Джон Кларк
85. Ярмчук Ярослав Григорович
86. Антонович Василь Михайлович
87. Журбенко Олег Іванович
88. Пашиківська Вацлава Олександрівна

Список нагороджених Почесною відзнакою “Честь і слава Житомирщини”:

1. Литвин Володимир Михайлович
2. Дідівський Володимир Олександрович
3. Малюковський Антон Станіславович
4. Прихований Микола Володимирович
3. Рудь Петро Володимирович
6. Магур Василь Костянтинівич
7. Кирчанський Володимир Солонюкович
8. Москаленко Володимир Васильович
9. Асманов Григорій Михайлович
10. Максименко Микола Антонович
11. Каширін Микола Леонтійович
12. Болко Степан Григорович
13. Гривовський Юрій Григорович
14. Гутун Михайло Семенович
15. Гутун Тетяна Іванівна
16. Музичко Віктор Михайлович
17. Борщівський Михайло Іванович
18. Євченко Ганна Григорівна
19. Бачинський Анатолій Михайлович
20. Дем'янюк Віктор Борисович
21. Хомік Євгеній Володимирович
22. Венгловський Геннадій Іванович
23. Аодрійшак Валерій Олександрович
24. Мокрицький Георгій Павлович
25. Мельниченко Віталій Петрович
26. Дідівський Микола Петрович
27. Архієпископ Павлодав
28. Тимошенко Микола Михайлович

29. Маліновський Рафаїл Болеславович
30. Пшонкіна Наталія Миколаївна
31. Сухограба Василь Петрович
32. Пальчук Валентина Дмитрівна
33. Зашклянок Петро Іванович
34. Ашвінко Святослав Миколайович
35. Колібаба Олександр Федосійович
36. Каберник Володимир Миколайович
37. Сльота Іван Миколайович
38. Войко Віктор Якович
39. Шпакович Василь Іванович
40. Яциквич Володимир Михайлович
41. Загребний Володимир Іванович
42. Матвійчук Олександр Володимирович
43. Смітська Тамара Миколаївна
44. Гула Раїса Миколаївна
45. Паламарчук Ніла Анатоліївна
46. Коріна Людмила Віталіївна
47. Шатало Віталій Йосипович
48. Пасічник Михайло Павлович
49. Чисолай Микола Костянтинович
50. Подрозумний Микола Петрович
51. Токосний Ігор Борисович
52. Куніцький Василь Іванович
53. Мельничук Анатолій Олександрович
54. Янович Володимир Миколайович
55. Камішаний Юрій Костянтинович
56. Шенкларук Володимир Федорович
57. Андрійчук Юрій Анатолійович
58. Раалдовський Віктор Йосипович
59. Пилатчук Володимир Іванович
60. Бутенко Сергій Григорович
61. Коріна Галла Віталіївна

СПИСОК НАГОРОДЖЕНИХ
Почесною відзнакою
«За заслуги перед Житомирщиною»

1. Кавун Василь Михайлович
2. Осипчук Василь Федорович
3. Мартинюк Орест Васильович
4. Горенко Віктор Данилович
5. Шафранський Віктор Володимирович
6. Малюговський Антон Станіславович
7. Сидорчук Степан Гаврилович
8. Яценюкський Василь Михайлович
9. Літвин Володимир Михайлович
10. Матвієнко Володимир Галаксович
11. Лапуга Федір Григорович
12. Бобакіда Акакій Іванович
13. Левецький Анатолій Володимирович
14. Хомчук Леонід Михайлович
15. Гроун Михайло Семенович
16. Гроун Тетяна Іванівна
17. Острожницький Валентин Євгенович
18. Шинкарук Володимир Федорович
19. Папчук Дмитро Оксентійович
20. Савола Іван Михайлович
21. Бутинець Франц Францевич
22. Ємченко Ганна Григорівна
23. Чигир Михайло Андрійович
24. Вадюк Олександр Олександрович

Примітка. Мі вказаній подані у хронологічному порядку нагородження.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
I. Житомирщина у 1937 – 1941 роках	5
II. Наш край у часи воєнного лихоліття другої світової війни	22
III. Житомирська область у роки воєнної відбудови	30
IV. Житомирська область у період «Хрущовської відлиги»	41
V. Житомирщина у 1964 – 1980-ті роки	56
VI. Житомирщина у час перебудови	77
VII. Житомирська область у період незалежності України	85
ДОДАТКИ	
1. Герої Радянського Союзу, які народилися, виховали або поховані на території Житомирщини	103
2. Статистичні дані	109
Почесні громадяни міст Житомирської області	125
Список нагородження Почесною відзнакою “Честь і слава Житомирщини”	131
Список нагородження Почесною відзнакою “За заслуги перед Житомирщиною”	133

Академічно-дослідницьке видання

МАКРОПІН Геннадій Лосовський

Житомирській області - 75 років:

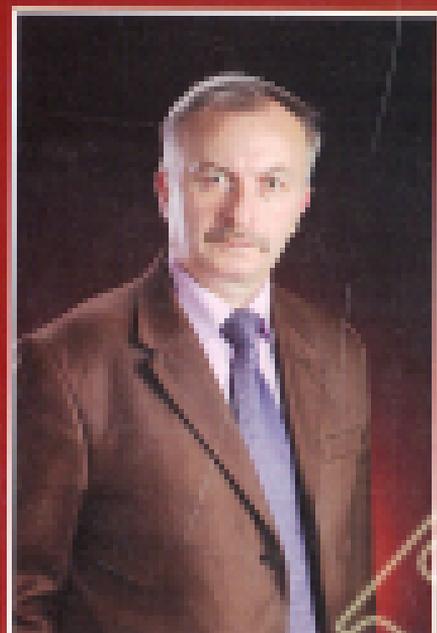
*стання регіону,
націоналі політики і мистецтва*

В авторській редакції
Обкладинка – *Д. П. Гусарів*
Верстальник *Д. П. Гусарів*

LIBRO

Формат 60x84/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умов. друк. арс. 7,5+кол. 1,85. Обл.-мал. арс. 7,7+кол. 1,5.
Тираж 1000 прим. Зам. 1460.

Видавць і розповсюдць
національнє книжково-газетнє видавництво "Либрос".
10005 Житомир, вул. Шевченка, 15а
Сайт: www.libros.com.ua | Друк: www.druk.com.ua | арт. 927.987 від 26.02.2009 року

МАХУРИН
Геннадій
Леонідович

Махурін Геннадій Леонідович – кандидат історичних наук. Народився 25.06.1965 р. у с. Софіївка Ново-Бузького району Миколаївської області.

1982 року закінчив Рівненське державне училище Житомирської області. 1988 р. закінчив Житомирський державний педагогічний інститут ім. І. Франка, з 1994 р. – Український національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова. Працює учителем української мови і літератури, історії.

З 2001 по 2011 р. працював у Житомирському державному університеті ім. І. Франка, а з 2011 р. працює у Житомирському національному державно-літвінському університеті на посаді доцента кафедри історії, архітектури та психології.

Автор понад 30 книг і близько 60 статей історико-краєзнавчого характеру. Заступник голови Житомирського обласного об'єднання Воєнсько-літвінського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Нагороджений медаллю «Будівничий України».